

nos (pav. 78:13–15). Viena adata (pav. 78:13) turėjo smailų smailę ir apskritą skylutę viduryje.

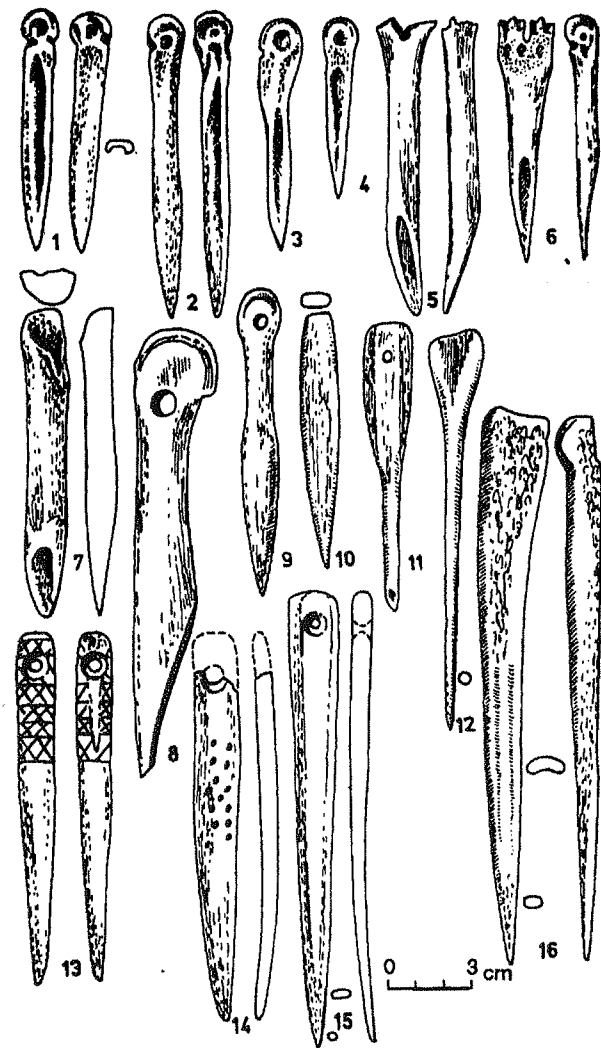
Rasta ir nedidelių 4–5, kartais 7–8 cm ilgio adatų. Tokių radiųjų po vieną buvo Petrešiūnų ir Papiškių piliakalniuose (pav. 78:14, 16). Kelios kaulinės adatos, aptiktos Juodonių piliakalnyje I tūkstantmečio pirmosios pusės sluoksnyje, galėjo priklausyti pirmiesiems mūsų eros amžiams. Tuo pat metu naudotos geležinės adatos, padarytos iš virbo; viename jo gale buvo išlenkta kilputė. Tokių adatų rasta Kerelių piliakalnyje (83, pav. 18:14–18) ir Juodonių gyvenvietėje (84, pav. 22:3).

Pynimui nuo neolito laikų vartoti adikliai (217, p. 85, pav. 102). Tai gausiausia kaulinių dirbinių grupė. Jie 10–20 cm ilgio, nudailintu smaigaliu, gražiai apdirbti. Padaryti iš vamzdinio, kartais masyvaus kaulo ar šonkaulio, su sąnariu arba be jo; nuplontas ir nusmailintas pats galas (pav. 80:1–16). Ypač daug adiklių padaryta iš sąnarinio kaulo, su palikta sąnario galvute viršuje. Galvutė dažnai su apskrita skylute (natūralia arba paplatinta), skirta virvutei per ją perverti. Šiems dirbiniams būdingas plokščias dirbamasis galas, tuo jie skyrėsi nuo ilgų, gražiai nudailintų ylių.

Adikliais buvo pinamas apavas, kiti daiktai. Pinant būdavo pakeliamos ir nuleidžiamos vytelės, juostos, virvutės. Vėliau iš tokių adiklių išsirutuliojo ilgi plokšti audimo įrankiai siūlams pakelti bei nuleisti. Šie dirbiniai buvo plačiai paplitę Lietuvos I tūkstantmečio pr. m. e. paminkluose. Daug jų rasta tyrinėtuose ankstyviausiuose piliakalniuose, nors nevienodai gausiai. Net 57 adikliai aptikti Narkūnų piliakalnyje, Sokiškių piliakalnyje jų nedaug, o Nevieriškės piliakalnyje nerasta. Adiklių rasta Moškėnų, Petrešiūnų, Vorėnų, Vosgėlių, Kalnočių, Mineikiškių, Velikuškių piliakalniuose. Tai vieni ilgiausiai naudotų kaulinių dirbinių. Jų aptinkama I m. e. tūkstantmečio pirmojoje ir net antrojoje pusėje. Kerelių piliakalnyje rasti penki kauliniai adikliai. Jie skiriasi nuo kitų ankstyvųjų piliakalnių adiklių, padaryti iš masyvaus kaulo, panašūs į masyvias ylas, apipjaustyti, kruopščiai apdirbti, turi apvalią skylutę, puošti. Jų viršutinėje plokštumoje įkirsti taškeliai, matyt, vaizduoja žmogiuką, įbrėžtas ir tinklinis ornamentas (pav. 80:13, 14). Adikliai, rasti Juodonių gyvenvietėje, datuojami I m. e. tūkstantmečio viduriu ir antrąja puse (84, pav. 17).

Petrešiūnų piliakalnyje aptiktos plokščios kaulinės plokštelės yra laikomos nėrimo įrankiais. Viena jų 13,4 cm ilgio, nusmailintais galais, viduryje pailga skylute (pav. 78:20, 21). Vienos plokštelės galai nulaužti.

Pirmiesiems geležiniams dirbiniams priklauso lenkti peiliukai pjautuvėliai. Jie 9–13 cm ilgio, šiek tiek



80 pav. Kauliniai adikliai:

1, 2 – Narkūnų, 3 – Vorėnų, 4, 10 – Petrešiūnų, 5, 6, 8, 9, 11, 12 – Moškėnų, 7 – Sokiškių, 13–16 – Kerelių piliakalnio

lenkta nugarėle, su tiesiais 1,5–2 cm pločio ašmenimis, pereinančiais į siauresnę įtvarą, kuri nulenкта žemyn (pav. 65:1–7). Šių dirbinių paskirtis labai įvairi: jais galėjo pjauti žolę, genėti šakas, apdoroti maistą. Naudojo ir vyrai, ir moterys. Savo forma šie dirbiniai primena žalvario amžiaus V periodo (850–700 m. pr. m. e.)

pjautuvėlių iš Šventosios; skiriasi tik įtvėrimas. Šį skirtumą lėmė dirbinio gamybos technika: žalvariniai pjautuvėliai buvo liejami, geležiniai kalami. Pagal tipologinę klasifikaciją (214, p. 7–14) ankstyviausi pjautuvėliai turėjo tiesius ašmenis, lenktą nugarėlę, nulenką žemyn ašmenų link įkotę, sudarančią geležies tašą. Jų rasta Narkūnų, Nevieriškės, Moškėnų, Vosgėlių, Kerelių, Nemenčinės, Aukštadvario piliakalniuose. Tokie lenkti peiliai pjautuvėliai naudoti pirmaisiais m. e. amžiais. Panašumas su žalvariniais pjautuvėliais leidžia manyti, kad jie turėjo atsirasti dar I tūkstantmečio pr. m. e. antrojoje pusėje. Peiliai pjautuvėliai, neturėję tarp ašmenų ir įkotės ryškaus užkirtimo, buvo tipologiškai vėlyvesni, datuojami antrąja III m. e. a. puse (206, p. 81–82). Tokie dirbiniai, kiek pakitę, buvo gaminami dar ir I m. e. tūkstantmečio viduryje. Pirmiesiems mūsų eros amžiams priklausė Nevieriškės piliakalnyje rastas geležinis s k u s t u v a s (pav. 65:8).

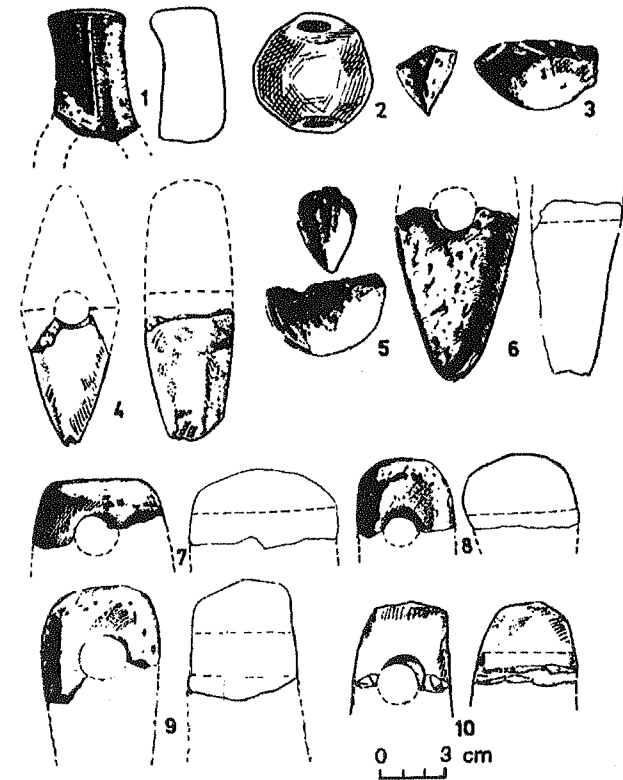
GINKLAI

Čia nekalbėsime apie kaulinius bei akmeninius ginklus, naudotus daugiausia medžioklei, nors dalis jų, žinoma, galėjo tikti ir kovai su priešu. Be abejo, tik kovai ir reprezentacijai buvo skirti žalvariniai ginklai – ietigaliai, durklai, kalavijai, taip pat rasti žalvariniai kirviai. Pastarieji neturi žymių, kurios liudytų, jog jie pritaikyti darbui.

Akmeniniai kirviai ir buožės. Piliakalniuose pasitaiko ir akmeninių kovos kirvių. Nors tai gana reti radiniai, tačiau vis dėlto papildė ankstyvojo metalų laikotarpio ginklų arsenalą.

Gražiausi, išsiskiriantys iš kitų, yra laiviniai kovos kirviai. Lietuvoje jų rasta daug ir įvairių, jie dar skirstomi į pogrupius (7, p. 77–91). Šio tipo kirviai aptinkami atsitiktinai, dažniausiai suardytuose neolitiniuose kapuose. Atsitiktinai arba tyrinėjant tokių kirvių aptikta ir ankstyvuosiuose piliakalniuose ar šiaip aukštumose, tačiau su ten buvusiais kultūriniais sluoksniais jie nieko bendro neturėjo.

Laivinių kovos kirvių fragmentų aptikta Nevieriškės, Velikuškių, Sokiškių (neišlikęs) piliakalniuose. Nevieriškės piliakalnyje rasta tokio kirvio pentis ir ašmenų galas (pav. 81:1, 3). Kirvis skilęs per skylę kotui. Penties galas paplatintas, vienoje pusėje atskišęs, jo apačioje yra išilginis rantelis, primenantis žalvarinių kirvių liejimo siulę. Nežinia, šiam ar kitam kirviui priklausė rastas ašmenų fragmentas. Jie neplatūs, smarkiai išriesti, vienoje pusėje



81 pav. Akmeniniai pentiniai kirviai ir buožė:

1, 3 – laiviniai kovos kirviai, 2 – buožė, 4–6 – dviašmeniai kirviai, 7–10 – kirviai keturkampe pentimi, 1–3, 5–9 – Nevieriškės, 4, 10 – Sokiškių piliakalnio

viršuje tiesūs, nukirsti kaip laivinio tipo kirvių. Iš penties matyti, kad kirvis buvęs dailus, stropiai apdirbtas ir pagal archeologinėje literatūroje žinomus tipus skirtinas europiniam cilindrine pentimi (77, p. 97, pav. 12:4). Panašių kirvių daugiausia žinoma iš Vakarų Lietuvos, taip pat iš teritorijos, esančios į vakarus nuo Dubysos bei Nemuno vidurpio. Jų rasta Šiaurės rytų Lietuvoje tarp Nevėžio ir Šventosios upių (7, p. 94, žemėl. 15:1, 3). Nevieriškės piliakalnyje šiuos kirvius galėjo palikti žmonės, gyvenę neilgą laiką III tūkstantmečio pr. m. e. pabaigoje – II tūkstantmečio pr. m. e. pirmojoje pusėje. Vėliau tokie kirviai negaminti.

Velikuškėse išliko tik viršutinė tokio kirvio dalis. Jis skilęs per skylę kotui. Kirvis buvo masyvus, jo pentis trumpa, baigėsi pastorinimu, atsikišusiu viršutinėje dalyje. Nugarėlė beveik tiesi, su ryškia išilgine liejimo siule. Tokie masyvūs, ilgi, dailūs kirviai būdingi

Rytų Europos Fatjanovo kultūros atskirai grupei (225, pav. 14:3). Lietuvoje tokių negaminta, tai atvežtiniai kirviai (7, p. 94). Tačiau šie kirviai darė įtakos vietinių kirvių formoms. Pažymėtini Vosgėlių ir Kalnočių piliakalnių vietinės gamybos kirviai, išsirutulioję iš ankstyvesnių europinio tipo laivinių kovos kirvių ir datuojami žalvario amžiaus antrąja puse (7, p. 95–96, pav. 13:5).

Dviašmenių kirvių ankstyvesniuose paminkluose irgi dažnai aptinkama (7, p. 97), tačiau tyrinčiuose piliakalniuose jų rasta tik vienas kitas. Po vieną egzempliorių buvo Velikuškėse ir Sokiškiuose. Nevieriškės piliakalnyje rasti du tokių kirvių fragmentai. Vienas jų, lūžęs per skylę kotui, turėjo siaurus ašmenis (pav. 81:6), kito kirvio likę tik buki, smarkiai riesti ašmenys (pav. 81:5). Sokiškiuose rastas dviašmenis kirvis taip pat siaurais ašmenimis ir skilęs ties skylę kotui (pav. 81:4).

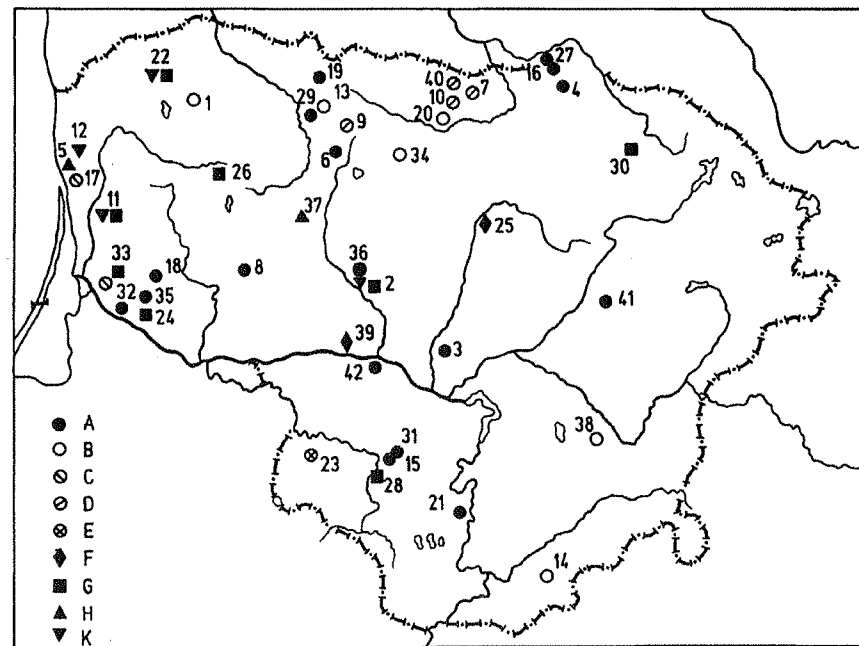
Akmeninių dviašmenių kirvių tipas Europoje buvo plačiai paplitęs ir išsilaikė ilgai. Pagal Reznių pilkapyno (Latvija) radinį dviašmeniai kirviai datuojami II ir I tūkstantmečio pr. m. e. riba (218, pav. 83:7; 125, p. 97–98). Toks jų datavimas neprieštarauja minėtų radinių iš piliakalnių datavimui.

Buožės. Tarp kitų akmeninių dirbinių aptinkama ir buožių. Viena tokia buožė tyrinėjant rasta Velikuškių piliakalnyje. Ji plokščia, daugiakampė, 6,7 cm skersmens, 5,3 cm aukščio (7, p. 100, pav. 15:5). Kelios akmeninės buožės atsitiktinai aptiktos Nevieriškės piliakalnyje (77, p. 65, pav. 10:11). Visos – daugiakampiais kraštais. Viena jų plokščia, 7,5 cm skersmens, 3,5 cm storio, su didele skylė viduryje, antra rutulio formos, taip pat 7,5 cm skersmens, 3,5 cm storio, su didele skylė viduryje, trečia rutulio formos (pav. 81:2). Buožių aptikta ir Narkūnų piliakalnyje (207, p. 23).

Žalvariniai kotiniai durklai ir kirviai. Daugumą ankstyvojo žalvario amžiaus radinių sudaro atsitiktinai rasti žalvariniai dirbiniai (pav. 82). Dalis jų yra nevietinės gamybos; pateko iš kraštų, kurie metalo turėjo daugiau. Visų pirma tai buvo reprezentaciniai dirbiniai – ginklai.

Patys ankstyviausi rasti žalvariniai dirbiniai Lietuvos teritoriją pasiekė XVIII–XVI a. pr. m. e. Tai du kotiniai durklai: vienas rastas Veliuonoje (pav. 83:1), kitas Panevėžyje. Iš Vidurio Europos jie pateko čia greičiausiai per Lenkijos teritoriją (179, p. 31), kurioje panašių durklų rasta gerokai daugiau (109, pav. 24a, b).

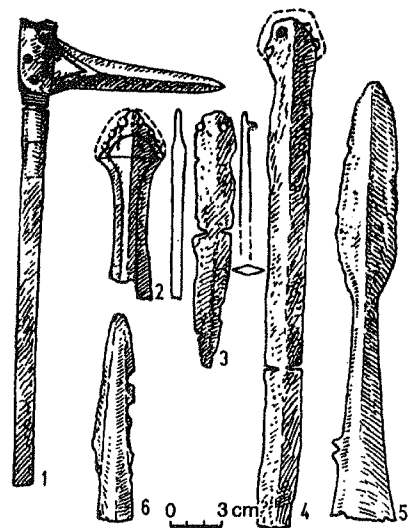
II periodo pradžioje Lietuvoje pradėjo plisti metalo dirbiniai. Jie pagreitino vietinės žalvarinių dirbinių gamybos atsiradimą. Žalvaris apdirbamas žemoje (970–1020 °C) temperatūroje; nereikėjo specialių įrenginių. Buvo lydoma atvirame židinyje. Gyventojai ne-



82 pav. Ankstyvojo žalvario amžiaus žalvarinių ginklų radimo vietos Lietuvoje. A – Rytų Pabaltijo atkraštinio tipo, B – rytinio tipo atkraštiniai kirviai, C – Klaipėdos tipo, D – skobtiniai, E – nenustatyto tipo, F – kotiniai durklai, G – kovos kirviai, H – kalavijai, K – ietigaliai. Skaičiai žemėlapiuose: 1 – Alksna, 2 – Ariogala, 3 – Babtai, 4 – Biržai, 5 – Bandužiai, 6 – Bulėnai, 7 – Butniūnai, 8 – Didkiemis, 9 – Gailiūnai, 10 – Gataučiai, 11 – Gedminai, 12 – Gribžiniai, 13 – Kalviškiai, 14 – Kašėtos, 15 – Kazliškiai, 16 – Kirkilai, 17 – Klaipėda, 18 – Laugaliai, 19 – Laumėnai, 20 – Linkuva, 21 – Miklusėnai, 22 – Notėnai, 23 – Ožkabalai, 24 – Pagėgiai, 25 – Panevėžys, 26 – Patiltis, 27 – Peikšteniai, 28 – Pietariai, 29 – Ringuvėnai, 30 – Salamiestis, 31 – Sasnava, 32 – Šilinė, 33 – Šilutė, 34 – Stačiūnai, 35 – Stremeniai, 36 – Tautušiai, 37 – Telšių (ar Raseinių) apskr., 38 – Trakai, 39 – Veliuona, 40 – Žeimelis, 41 – Žemaitkiemis, 42 – Žemoji Panemunė

turėjo žalvario žaliavos arba jos patekdavo labai mažai, todėl metaliniai dirbiniai dažnai būdavo perlydomi. Išmokus perdirbti žalvarį, iš pradžių gaminti smulkūs daiktai – vielos, papuošalai, kuriems reikėjo mažiau metalo, bet labiausiai krašte plito žalvariniai kirviai. Beveik visi ankstyviausieji kirviai buvo gaminti svetur, tik nuo žalvario amžiaus III periodo pradėta gaminti savus (paplitę Rytų Pabaltijo teritorijoje). Dauguma jų priklausė Europoje plačiai naudotam atkraštinių kirvių tipui.

Atkraštiniai kirviai 11–25 cm ilgio. Viename gale plokšti ašmenys, o likusi dalis – ilga, platesnė arba siauresnė įtva-

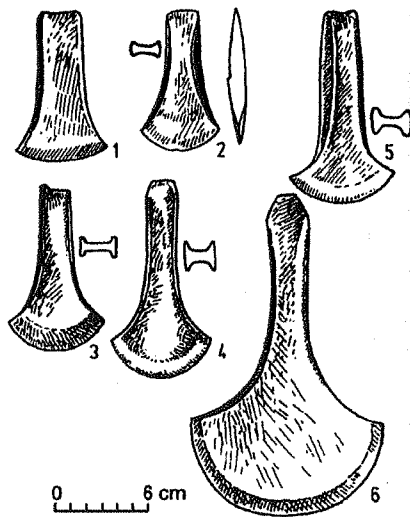


83 pav. Ankstyvojo žalvario amžiaus ginklai:
1 – kotinis durklas (Veliuona), 2–4 – kalavijų fragmentai (Telšių ar Raseinių apskr.), 5 – ietigalis (Gribžiniai), 6 – ietigalis (Gedminai)

ra su plokščiu arba gaubtu, išilgai besitęsiančiu grioveliu ir įvairaus aukščio atkraštėmis pakraščiuose. Į įtvarą buvo įtvirtinamas medinis lenktas kotas. Kirviai nevienodi, skiriasi įtvaros ir ašmenų ilgis, plotis, atkraščių aukštis ir jų pjūvis. Atskiri jų tipai paplitę apibrėžtose srityse. Pagal tai 1904 m. vokiečių archeologas A. Lissaueris (Lissauer) atkraštinius kirvius suskirstė tipologiškai, išskirdamas Šiaurės Vokietijos kirvių tipą (129, p. 544). Į šią grupę pakliuvo įvairių, netgi skirtingų kirvių, todėl jų tipologija buvo tikslinama toliau.

Lietuvoje aptikta 42 atkraštiniai kirviai (pav. 82). Jie skirtingi keletui tipų: 10 iš jų rytiniam, keletas Klaipėdos tipui, keletas skobtinių kirvelių grupei, dauguma – Rytų Pabaltijo tipui.

Iš atkraštinių kirvių pačiais seniausiais laikomi ankstyviausi rytinio tipo kirvių (pav. 84) variantai. Šio tipo kirviai šonuose turi liejimo siūles, įtvara plokščia. Jie paplitę į rytus ir vakarus nuo Vyslos, vakaruose siekia Zelandijos (Sjaelland) salą (179, žemėl. 2). Lietuvoje Kašėtose rasta gan ankstyvų šio tipo kirvių, su plačia įtvara, žemomis atkraštėmis ir trumpais siaurais lenkais ašmenimis (pav. 84:1). Įvairūs tyrinėtojai juos datuoja žalva-



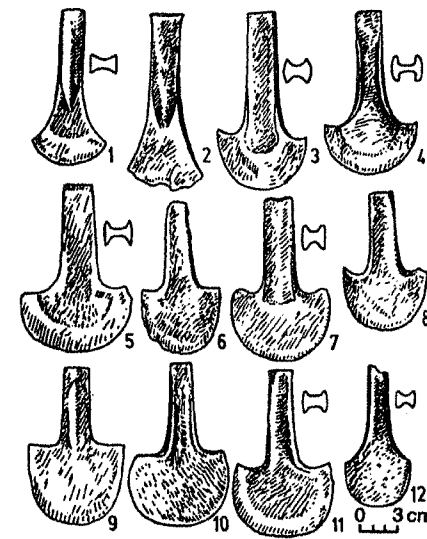
84 pav. Žalvariniai atkraštiniai rytinio tipo kirviai:
1 – Kašėtos, 2, 4 – Alksna, 3 – Linkuva, 5 – Stačiūnai, 6 – Kalviškiai

rio amžiaus I–II periodu (179, p. 13; 23, p. 95). Tipologiškai kiek vėlyvesnis Alksnos kirvis (pav. 84:2). Jo įtvara siauresnė, ašmenys aukštesni, aukščiau atkraštės išlinkę. Kirvis datuojamas žalvario amžiaus I periodu. Tam pačiam laikotarpiui priskiriamas kirvis iš Trakų. Kašėtų ir Trakų kirviai pagal metalo sudėtį yra I cheminės grupės. Vėlyvesni šio tipo kirviai skiriasi metalo sudėtimi, priklauso II cheminei grupei. Tai rodo skirtingus žaliavų šaltinius ir gamybos vietą.

Tipologiškai dar vėlyvesni 6 atkraštiniai kirviai. Jiems būdinga ilga siaura įtvara su neaukštomis atkraštėmis ir tiesus griovelis tarp jų. Jie be šoninių liejimo siūlių. Pats ankstyviausias iš jų yra Stačiūnų kirvis (pav. 84:5), turėjęs ilgą įtvarą ir trumpus, smarkiai riistus ašmenis, taip pat kirvis, kurio rādimo vieta nežinoma. Jie datuojami žalvario amžiaus II periodu. Kaip kirviai tipologiškai kito, matyti iš Linkuvos (pav. 84:3) ir antrojo Alksnos (pav. 84:4) kirvių.

Tipologiškai vėlyviausi yra du vienodi Kalviškių kirviai (pav. 84:6), išsiskiriantys savo dydžiu (23,4 ir 24,4 cm ilgio, 13,9 ir 14,5 cm pločio ašmenimis). Jie turi ilgą, siaurą, aukštomis atkraštėmis įtvarą ir plačius, labai riistus ašmenis. Abu kirviai datuojami žalvario amžiaus III periodu (179, p. 14). Kai kurie tyrinėtojai Kalviškių kirvius skiria Rytų Pabaltijo tipui (23, p. 28, 100, 175). Skiriasi nuomonės dėl jų kilmės. E. Šturmo nuomone, jie kilę iš Skandinavijos (180, p. 4, 5). Pastaruoju metu atkraštinių kirvių Lietuvos teritorijoje rasta daugiau. Tai leido atstatyti tarpinę grandį tarp ankstyvųjų ir vėlyvųjų rytinio tipo kirvių. Tarpiniai yra kirviai iš Stačiūnų, Kazliškių, Linkuvos.

Daugiausia Lietuvoje aptikta Rytų Pabaltijo tipo atkraštinių kirvių (pav. 85). Ši tipą, paplitusį Rytų Pabaltijoje, kaip lokalinę formą, pirmasis išskyrė vokiečių archeologas O. Tišleris (191, p. 7), o



85 pav. Žalvariniai atkraštiniai Rytų Pabaltijo tipo kirviai:

1 – Bulėnai, 2 – Stremeniai, 3 – Ringuvėnai, 4 – Kirkilai, 5 – Žemoji Panemunė, 6 – Sasnava, 7 – Tautušiai, 8 – Babtai, 9 – Žemaitkiemis, 10 – Šilinė, 11 – Laumėnai, 12 – Kazliškiai

tipo apibrėžimą patikslino, tipologiją bei chronologiją nustatė E. Šturmas. Daugelio tyrinėtojų nuomone, svarbiausias šių kirvių bruožas yra platūs ašmenys. Tačiau tokius ašmenis turi įvairių tipų kirviai. E. Šturmas pagrindiniu jų bruožu laikė įgaubtą įtvaros griovelį, o platūs ašmenys jam antraeilis požymis, priklausantis nuo laikotarpio. Pagal ašmenis Rytų Pabaltijo tipo atkraštiniai kirviai buvo suskirstyti į ankstyvuosius su trumpais ir vėlyvuosius su ilgais plačiais ašmenimis. Dalis kirvių pagal minėtus požymius neatitinka šių grupių, todėl dar skiriama šalutinė grupė – kirviai, turintys ir svarbiausią Rytų Pabaltijo tipo kirvių bruožą – plačius ašmenis, ir rytinio tipo kirviams būdingą plokščią griovelį įmovoje.

Lietuvos teritorija yra vienas pagrindinių Rytų Pabaltijo tipo kirvių paplitimo arealų (pav. 82). Šiuo metu žinoma dvidešimt jų egzempliorių. Pagal E. Šturmo klasifikaciją patys ankstyviausi šio tipo yra kirviai iš Bulėnų ir Stremenių (pav. 85:1, 2). Jie turi ilgą įtvarą ir trumpus ašmenis. Kirviai trumpais ašmenimis, pasirodę žalvario amžiaus II periode, būdingi II periodo pabaigai ir III periodo pradžiai. Panašūs kirviai žinomi iš buv. Rytprūsių – Jurgaičių, Marienze, Besal vietovių ir datuojami žalvario amžiaus II periodu.

Likusieji aštuoniolika šio tipo kirvių turi plačius pusračio arba vėduoklės formos ašmenis. Tai labiausiai Lietuvoje paplitusi šio tipo forma. Kirviai dažniausiai 13–15 cm ilgio, ašmenų plotis 13–17 cm, atkraščių aukštis 0,7–1,1 cm; jos prasideda 1–2 cm nuo įtvaros galo. Kirviai skiriasi įtvaros ilgiu ir ašmenų forma. Įtvara dažniausiai vos ilgesnė už ašmenis, rečiau – ilgesnė, įgaubtu griovelium. Perėjimas nuo įtvaros į ašmenis staigus, peteliai dažniausiai aukšti, atsikišusiais kampais. Dauguma rastų kirvių labai išriestais pusračio arba vėduoklės formos ašmenimis. Visi jie lieti dvipusėse liejimo formose; likę liejimo siūlės.

Tipologiškai panašūs į ankstyviausius (tik kiek vėlyvesni) yra trumpais ašmenimis kirviai iš Ringuvėnų (pav. 85:3), Didkiemio, Kirkilų (pav. 85:4). Jie turi ilgą įtvarą ir trumpus ašmenis, datuojami žalvario amžiaus III periodo pradžia.

Didžiausią grupę sudaro kirviai pusskritulio arba vėduoklės formos ašmenimis. Trumpesnius vėduoklės formos ašmenis turi kirviai iš Žemosios Panemunės (pav. 85:5), Laugalių, Šilutės apylinkės. Pagal tipą jie datuojami žalvario amžiaus III periodu. Panašūs į juos kirviai dideliais, labai plačiais ašmenimis iš Babtų (pav. 85:8), Sasnavos (pav. 85:6), Tautušių (pav. 85:7). Gražūs vėduoklės formos ašmenys Laumėnų (pav. 85:11), Šilinės (pav. 85:10), Žemaitkiemio (pav. 85:9) kirvių. Jie datuojami žalvario amžiaus III–IV

periodu. Laumėnų kirvių galima datuoti žalvario amžiaus III periodu, patį vėlyviausią Lietuvoje kirvių iš Žemaitkiemio – žalvario amžiaus IV periodo pradžia.

Rytų Pabaltijo tipo šalutinės grupės kirviai iš Kazliškių (pav. 85:12), Biržų apylinkių bei kirvis, kurio radimo vieta nežinoma (22, lent. V, 2, 5, 6), labai panašūs į kirvius iš Ringuvėnų, Kirkilų bei Didkiemio. Tai vietinės gamybos atkraštiniai kirviai.

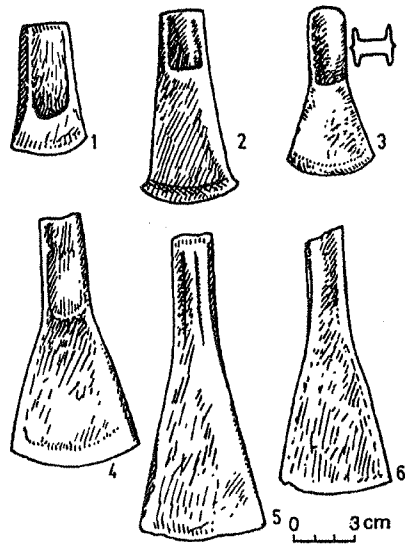
Rytų Pabaltijo tipo kirviai kildinami iš Šiaurės Vokietijos ir armorikaniško tipo kirvių (179, p. 16). Kirviai su pusračio ir vėduoklės formos ašmenimis išsirutuliojo iš ankstyvųjų šio tipo kirvių formų. Ryšys tarp ankstyvųjų ir vėlyvųjų formų ryškus. Tai iliustruoja Ringuvėnų, Didkiemio ir Kirkilų kirviai.

Savitų formų atkraštiniai Rytų Pabaltijo tipo kirviai koncentravosi apibrėžtose srityse. Ankstyvųjų formų kirviai dažniausiai aptinkami buv. Rytprūsiuose ir abiejose Vyslos pusėse. Keletas egzempliorių rasta Pamaryje (172, p. 16), keletas – Lietuvoje (vienas Nemuno žemupyje Stremeniuose, kitas netoli Šiaulių). Šiauriau esančiose srityse – Latvijoje ir Estijoje panašių ankstyvųjų kirvių nerasta. Iš paplitimo galima spręsti, kad jie gaminti buv. Rytprūsių teritorijoje. Čia greičiausiai ir sukurta ši kirvių forma, iš čia jie plito į kaimynines sritis – Lietuvos teritoriją.

Vėlyvesni, su vėduoklės ir pusračio formų ašmenimis tipo kirviai buvo paplitę tarp Dauguvos ir Priegliaus bei jo intako Angegapės, t. y. Lietuvoje, Latvijoje ir Rytprūsiuose. Mažiau tokių kirvių aptikta Vyslos žemupyje ir rytiniame Pamaryje. Pagrindinis jų arealas apima Lietuvą ir dalį Rytprūsių teritorijos. K. Engelis kirvius su plačiais, kastuvėlio formos ašmenimis laikė būdingais Nemuno-Kuršių nerijos sričiai.

Ankstyvieji Rytų Pabaltijo tipo kirviai dabartinės Lietuvos teritorijoje greičiausiai buvo gaminami Nemuno žemupyje, iš ten gabenami į šiaurinę, centrinę, rytinę ir pietinę Lietuvą.

Atskirą atkraštinių kirvių grupę sudaro s k o b t i n i a i kirviai. Dažniausiai jie turi ilgus, nelabai lenktus ašmenis ir įvairaus ilgio su atkraštėmis įtvarą, kuriai pereinant į ašmenis, pakilimas neleidžia įkotei nuslysti žemyn. Šiaurės ir Vidurio Lietuvoje (pav. 82) rasti penki tokie kirviai: du Gailiūnuose, po vieną Butniūnuose, Gataučiuose ir Žeimelio apylinkėse (pav. 86:1–4). Įvairūs tyrinėtojai juos skiria skirtingiems tipams. Pavyzdžiui, Gailiūnų kirvelį dalis jų priskyrė Šiaurės Vokietijos kirvių su aukštomis atkraštėmis tipui (23, p. 184), Gataučių – rytiniam arba Rytų Pabaltijo tipui (123, p. 95). Nežiūrint bendrų požymių, kirveliai skiriasi. Panašiausi Butniūnų, Gataučių ir Žeimelio kirveliai, nors Gataučių kirvelis masyvesnis, įtvara plokštesnė, ašme-



86 pav. Žalvariniai skobtiniai ir Klaipėdos tipo kirviai:
1 – Gailiūnai, 2 – Gataučiai, 3 – Butniūnai, 4 – Želmelis, 5 – Šilutė, 6 – Klaipėda

vius ir tipologiškai užima tarpinę padėtį tarp jų ir skobtinių kirvių (23, p. 31). Tai vietinės gamybos kirviai, datuoti žalvario amžiaus III periodu.

Atkreiptinas dėmesys į atkraštinių kirvių įvairių tipų paplitimą Lietuvos teritorijoje (pav. 82). Kiekvienai sričiai būdingi savitų formų kirviai. Tai reikėtų sieti su naujų vietinių formų kūrimu ir gamyba. Iš kitų kirvių išsiskiria Šiaurinės Lietuvos Rytų Pabaltijo tipo kirviai (Biržų, Kirkilų). Tik šiaurinėje Lietuvos dalyje (Alksna, Linkuva, Kalviškiai, Stačiūnai) aptikta vėlyvųjų rytinio tipo kirvių. Be to, šioje srityje keturiose vietose aptikta ir 5 retesnių formų skobtiniai kirviai. Nemuno žemupyje, matyt, buvo gaminti Klaipėdos tipo kirviai, paplitę Klaipėdos ir Šilutės rajonuose.

Kovos kirviai sudaro atskirą ginklų grupę. Jie archeologinėje literatūroje dažnai vadinami baltiškais kovos, arba Nortikėnų (pagal Rytprūsių vietovę), kirviais. Tai apie 16,4–18,7 cm ilgio siauri dirbiniai, kurių penties galas paplatintas ir suplotas arba užsibaigia kepurėle, kitame gale yra 4,6 cm pločio ašmenys. Kirvio plokštuma puošta 3–4 išilginiais lygiagrečiais grioveliais. Jo viršutinėje dalyje, arčiau penties yra skylė kotui.

nys siauresni. Labiau išsiskiria Gailiūnų kirvelis, kuris yra trumpesnis (6,5 cm ilgio), masyvesnis, su trumpesniais ašmenimis. Vienas skobtinis kirvelis, panašus į Gailiūnų, aptiktas Latvijoje Ilzinių vietovėje (218, lent. XXIII:4).

Skobtiniai kirviai buvo paplitę žalvario amžiaus III periode, galėjo būti gaminti iki IV periodo. Iš skobtinių kirvių išsiskiria nedidelė grupė vadinamųjų Klaipėdos tipo kirvių (pav. 82). Jai priklauso 4 kirviai, rasti Klaipėdos ir Šilutės rajonuose. Panašus kirvis rastas Tilžėje (179, p. 24). Visi jie ilgi, tiesiais šonais ir ašmenimis, ilga įtvara su atkraštėmis, bet tarp įtvaros ir ašmenų neturi skersinio perskyrimo (pav. 86:5, 6). Tyrinėtojai nesutaria dėl šio tipo. Kirviai yra panašūs į armorikaniško tipo kir-

Rytų Pabaltijo teritorijoje paplitusius baltiškų kovos kirvių detalai išanalizavo latvių archeologas E. Šturmas. Remdamasis tipologija, jis nustatė šių kirvių grupių kitimo variantus, chronologiją, skirtumus tarp vakarinių ir rytinių tipų, tyrė jų kilmę (179, p. 56–60). E. Šturmas skyrė vakarinę ir rytinę Nortikėnų tipo baltiškų kovos kirvių grupę. Vakarinės grupės kirviai didesni, jų ašmenys siauresni, pentis neryški, plokščia. Rytinės grupės kirvių ašmenys labai platus, penties galas baigiasi kepurėle.

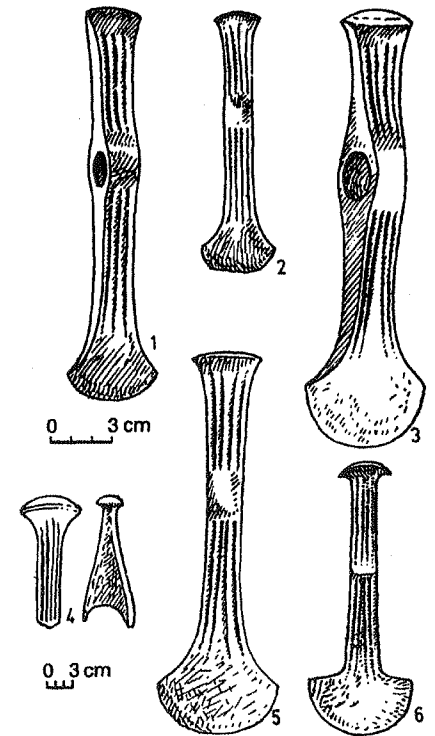
Baltiški kovos kirviai buvo paplitę Baltijos jūros rytinėje ir pietinėje pakrantėje, nuo Latvijos iki Danijos. 7 dešimtmečio pradžioje buvo žinomi 54 tokie kirviai iš 23 žinomų ir nežinomų radimo vietų (23, p. 44, žemėl. 5). Į šį sąrašą buvo įrašyti 5 kovos kirviai iš įvairių Lietuvos vietų ir 6 kirviai iš vienos Latvijos vietovės.

8 dešimtmetyje Lietuvoje aptikti dar 4 tokie kovos kirviai;

dabar čia jų žinoma devyni iš 8 vietų. Tai kirviai iš Patilčio, Pagėgių, Ariogalos, Notėnų, Pietarių, Gedminių, Salamiesčio ir du iš Šilutės apylinkių (pav. 82). Dauguma radinių atsitiktiniai, jų radimo aplinkybės nežinomos. Tik Pietarių kirvis iš pilkapio.

Iš visų Lietuvoje aptiktų baltiškų kovos kirvių išsiskiria kirvis iš Patilčio (pav. 87:1). Anot E. Šturmo, tai ankstyvas vakarinio tipo kirvis (179, p. 60). Šis dirbinys, aptiktas kartu su žalvariniu smeigtuku įvijine galvute, datuojamas žalvario amžiaus II periodu.

Ankstyvajam rytiniam tipui priklausė kovos kirvis iš Šilutės apylinkių, vieno tyrinėtojų datuojamas žalvario amžiaus III (179, p. 103), kitų (123, p. 97) – II periodu. Beveik analogiškas kirvis iš Notėnų (pav. 87:2) datuojamas taip pat žalvario amžiaus II periodu arba III periodo pradžia (123, p. 97). Panašūs radiniai iš



87 pav. Žalvariniai kovos kirviai:
1 – Patilčiai, 2 – Notėnai, 3 – Pagėgiai, 4 – Pietariai, 5 – Ariogala, 6 – Gedminai

Pagėgių (pav. 87:3) ir Ariogalos (pav. 87:5) datuojami žalvario amžiaus III periodu.

Vėlyvajam rytiniam tipui priklauso radinys iš Gedminių (Rytprūsių; pav. 87:6). Šio kovos kirvio pentis labai plati, su ryškia kepurėle, ašmenys aukšti, platus, baigiasi aštriais kampais. Dirbinys aptiktas kartu su dviem ietigaliais ir datuojamas žalvario amžiaus III periodu. Pats vėlyviausias rytinio tipo kovos kirvis yra iš Pietarių (pav. 87:4). Išlikusi tik viršutinė jo dalis virš skylės kotui. Kirvis datuojamas žalvario amžiaus III periodu. Vėlyvi ir kovos kirviai, rasti Salamiesčio ir Šilutės apylinkėse.

Vakarinio tipo kirvių randama Danijoje, Pietų Švedijoje, Šiaurės Vokietijoje; čia rytinio tipo kovos kirvių neaptikta. Rytinio tipo kovos kirviai paplitę didelėje teritorijoje tarp Meklenburgo ir Latvijos vakarinės dalies. Vienas šio tipo kirvis rastas Riugeno saloje. Visoje šioje teritorijoje vakarinio tipo kovos kirvių aptinkama pavieniui.

Rytinio tipo kovos kirviai gaminti Rytų Pabaltijyje. Tai liudija kirvių sancaupa, aptikta Nortikėnuose; vienoje vietoje buvo sudėti 24 tokie kirviai. Visi jie buvo nebaigti, turėjo dar nenulygintas liejimo siūles. Kita tokia 7 kovos kirvių sancaupa aptikta Latvijoje Priekulės–Kalėjų (Liepojos raj.) vietovėje. Kirviai taip pat buvo su nenulygintomis liejimo siūlėmis. Rytprūsiuose jų rasta palyginti daug; iš ten jie gabenti ir į Lietuvą.

Šių dirbinių atsiradimą kai kurie tyrinėtojai mėgina sieti su įvairiais Europoje naudotais kovos kirviais (53, p. 77; 147, p. 4, 18; 23, p. 46), bet tam nepakanka duomenų. Sunku nustatyti, iš ko jie išsirutuliojo, negalima nustatyti jų tipologinės eilės; tai greičiausiai nauja forma. Pagaminti Rytų Pabaltijyje jie tapo savitais, čia jų aptikta daugiausia.

Vėlyvajame žalvario amžiuje žalvarinių dirbinių naudota jau gerokai daugiau negu ankstyvajame. Nors vietinė žalvarinių dirbinių gamyba plėtojosi, visų poreikių patenkinti dar negalėjo. Didžiausią vietinės gamybos šio laikotarpio dirbinių dalį sudaro atsitiktiniai radiniai. Ilgai neturėjome tyrinėtų šio laikotarpio paminklų; kadangi datuojant piliakalnių pasitaikydavo netikslumų, vėlyvojo žalvario amžiaus atsitiktiniai metaliniai dirbiniai nebuvo siejami su piliakalniais. Tik paskutiniame dešimtmetyje tyrinėtuose piliakalniuose rasta tiglių ir žalvarinių dirbinių, liudijančių apie jų gamybą pačiuose piliakalniuose. Pradėjus daug ankstyvesniu laikotarpiu datuoti pirmuosius piliakalnių, atsitiktinius metalinius radinius ir piliakalnių radinius imta skirti vienam laikotarpiui.

Vėlyvajame žalvario amžiuje žalvariniai dirbiniai įgavo naujų formų, plito nauji metalinių dirbinių tipai, tačiau dalis žalvario

amžiaus IV periodo dirbinių tebeturėjo žalvario amžiaus II periodo dirbinių formas. IV periodo naujų formų radinių labai nedaug. Dažniausiai tai tos pačios paskirties naujų formų dirbiniai. Lyginant su ankstyvojo žalvario amžiaus metaliniais dirbiniais, ryškėja šių dirbinių formų kaita.

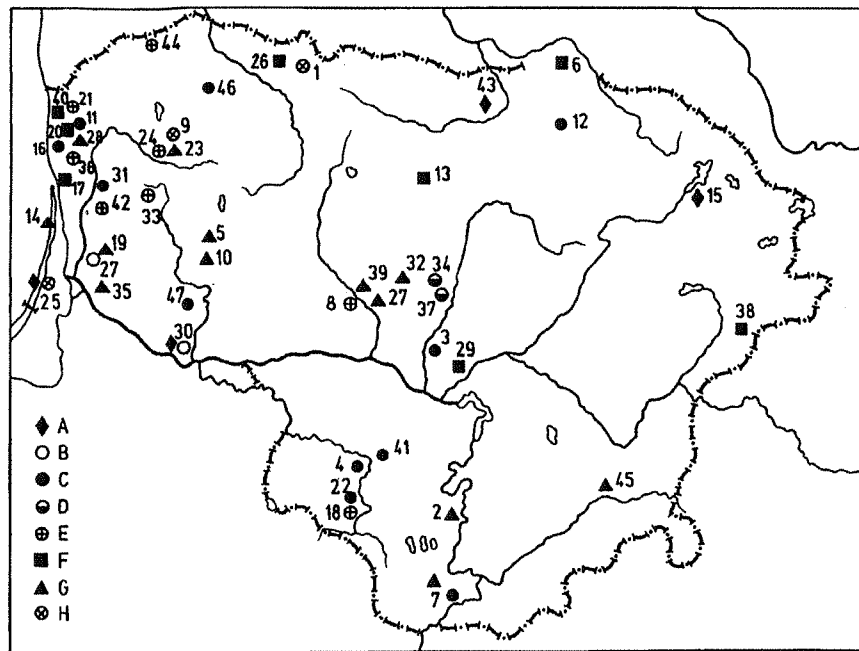
Žalvariniai kirviai buvo vieni svarbiausių dirbinių, turėjusių įtakos žmonių materialiniam gyvenimui. Jų forma kito. Pradėta gaminti kirvius su įmova. Su jais buvo patogiau dirbti. Nors žalvario amžiaus IV periode dar buvo naudoti vėlyvi atkraštiniai kirviai, bet jau pasirodė ir pirmieji įmoviniai kirviai, tapę vyraujančiais vėlyvajame žalvario amžiuje. Ši įmovinių kirvių forma buvo perimta iš geležinių kirvių.

Lietuvoje rasta 42 žalvariniai įmoviniai kirviai (pav. 88) (221, p. 16). Remiantis E. Šturmo ir K. Engelio tipologija, kirviai skirstomi į daugelį grupių; jos skirtingų laikotarpių.

Lietuvoje aptikta įvairių tipų įmovinių kirvių. Dažnai jų randa tik po vieną arba kelis egzempliorius. Daugelis jų turi analogų už Lietuvos ribų – Pamaryje, Šiaurės Vokietijoje, Švedijoje, Gotlando saloje, buv. Rytprūsiuose. Be abejo, pirmieji vietiniai įmoviniai kirviai Lietuvoje gaminti pagal atsivežtus iš tolimesnių kraštų pavyzdžius. Vietiniai kirviai gaminti įvairiose vietose, nors priklauso vienam tipui. Ankstyviausias Lietuvoje aptiktas įmovinis kirvis yra Melareno (Mälaren) tipo. Toks kirvis rastas Vaškų lobyje kartu su žalvariniu pentiniu Galičo tipo kirviu ir žalvariniu švedišku durkleliu. Ilgą laiką Vaškų Melareno tipo kirvis Lietuvoje buvo vienintelis toks radinys (pav. 90:3). Šie kirviai būdingi Skandinavijai. Jų gausiai rasta Vidurio Švedijoje, ypač žalvario amžiaus V periodo. Vaškų lobyje kirvis priklauso švediškiems Melareno tipo kirviams; jis iš Švedijos (176, p. 7; 177, p. 123; 186, p. 72; 155, p. 202; 123, p. 103), datuojamas žalvario amžiaus IV periodu.

Melareno tipo kirvių buvo rasta ir Centrinėje Rusijoje, tarp Volgos ir Kamos. Čia jie laikomi ankstyviausiais žalvariniais vietinės gamybos kirviais; datuojami VIII–VII a. pr. m. e. ir vadina mi Akozino tipo kirviais (131, p. 12). Panašių kirvių aptikta taip pat Estijoje (Viruma; 145, pav. 1), Latvijoje (Krustpilis; 218, lent. XXIV:14, 15; 125, p. 22, lent. 8). Visi šie vietiniai kirviai nedaug skyrėsi nuo švediškujų, buvo pagaminti pagal švedišku kirvių pavyzdžius (184, p. 36; 186, p. 724, 725; 145, p. 367; 8, p. 241–261). Šio tipo kirvių buvo gaminta ir Lietuvos teritorijoje.

Paskutiniaisiais dešimtmečiais Lietuvos ankstyvuose piliakalniuose aptikta žalvario apdirbimo centrų, kuriuose gaminti ir žalvariniai įmoviniai kirviai. Tarp įvairių gamintų kirvių tipų Narkūnų piliakalnyje rasta ir Melareno tipo. Šie kirviai skiriasi nuo šve-

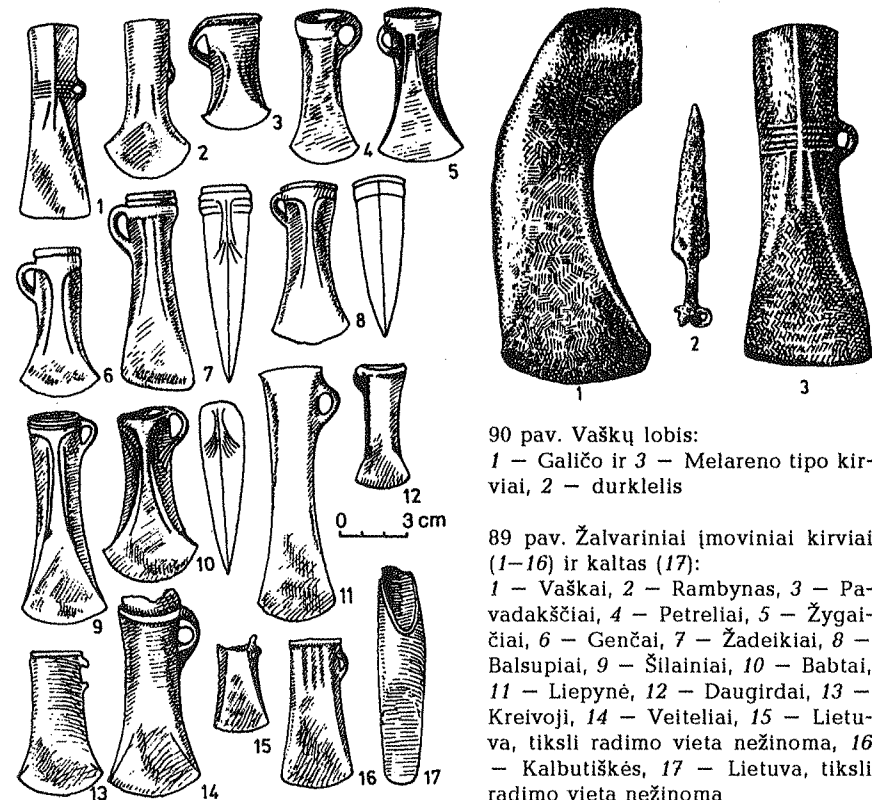


88 pav. Žalvarinių įmovinių kirvių ir ietigalių paplitimas Lietuvoje vėlyvajame žalvario amžiuje:

1–6 – įmoviniai kirviai (1 – įvežtiniai, 2 – Tilžės tipo, 3 – Žygaičių tipo, 4 – Sutekūnų tipo, 5 – Liepynės tipo, 6 – nenustatyto tipo), 7, 8 – ietigaliai (7 – įvairių tipų, 8 – nenustatyto tipo). Skaičiai žemėlapyje: 1 – Akmenė, 2 – Alytus, 3 – Babtai, 4 – Balsupiai, 5 – Bilionys, 6 – Braškiai, 7 – Česukai, 8 – Daugirdai, 9 – Didviečiai, 10 – Drobūksčiai, 11 – Genčiai, 12 – Inkūnai, 13 – Jomantoniai, 14 – Juodkrantė, 15 – Kalbutiškės, 16 – Kalotė, 17 – Klaipėda, 18 – Kreivoji, 19 – Kukorai, 20 – Kurmaičiai, 21 – Liepynė, 22 – Liudvinavas, 23 – Milašaičiai, 24 – Nausodis, 25 – Nida, 26 – Pavadakščiai, 27 – Petreliai, 28 – Prysmančiai, 29 – Radikiai, 30 – Rambynas, 31 – Sauseriai, 32 – Plembergas (Daugirdava), 33 – Skroblis, 34 – Šilainiai, 35 – Šilutė, 36 – Šlažiai, 37 – Sutekūnai, 38 – Švenčionys, 39 – Tautušiai, 40 – Tūbausiai, 41 – Uosupėlis, 42 – Utriai, 43 – Vaškai, 44 – Veitelliai, 45 – Vokė, 46 – Žadeikiai, 47 – Žygaičiai

diškųjų, panašūs į Latvijoje nulietus žalvarinius kirvius. Vietiniai Narkūnų Melareno tipo įmoviniai kirviai datuojami žalvario amžiaus V periodo pabaiga, VIII–VII a. pr. m. e. (131, p. 12).

Vienas iš ankstyviausių Lietuvoje aptiktų žalvarinių įmovinių kirvių rastas Pavadakščiuose (pav. 89:3). Tai vienintelis Lietuvoje žinomas tokio tipo kirvis. Tokie kirviai buvo paplitę Šiaurės Vokietijos srityse, Pamaryje (177, p. 19, 33; 49, p. 307), Gotlande, Rytprūsiose. Iš ten, matyt, į Lietuvą ir pakliuvo Pavadakščių kirvis. Gotlando saloje aptikti tokie kirviai datuojami žalvario am-



90 pav. Vaškų lobis:
1 – Galicho ir 3 – Melareno tipo kirviai, 2 – durklelis

89 pav. Žalvariniai įmoviniai kirviai (1–16) ir kaltas (17):
1 – Vaškai, 2 – Rambynas, 3 – Pavadakščiai, 4 – Petreliai, 5 – Žygaičiai, 6 – Genčiai, 7 – Žadeikiai, 8 – Balsupiai, 9 – Šilainiai, 10 – Babtai, 11 – Liepynė, 12 – Daugirdai, 13 – Kreivoji, 14 – Veitelliai, 15 – Lietuva, tiksliai radimo vieta nežinoma, 16 – Kalbutiškės, 17 – Lietuva, tiksliai radimo vieta nežinoma

žiaus IV periodu (88, p. 151, lent. 18:86). Analogiški kirviai iš Rytprūsio Viskiautų pilkapių (49, lent. 105:a) ir Latvijos Palės vietovės (177, lent. 11:1) datuojami žalvario amžiaus V periodu. Matyt, šiam laikotarpiui priklausė ir kirvis iš Pavadakščių.

Vienintelis toks Lietuvoje ir kirvis iš Rambyno (pav. 89:2). Tokių kirvių gausiau buv. Rytprūsiose, Semboje; ten turėjo būti jų gamybos vieta. Kitų tipų įmovinių kirvių, kurių analogų randama gretimose srityse, aptinkama daugiau.

Du kirviai – antrasis iš Rambyno ir vienas iš Petreliuose rastų (pav. 100:4) – priklauso vadinamajam Tilžės tipui. Jie turi plačius ir riestus ašmenis. Abu datuojami žalvario amžiaus VI periodu. Tokie kirviai paplitę siaurame Nemuno žemupio pakrančių ruože, buv. Rytprūsiose, Latvijoje (Sabilė). Panašių kirvių rasta Skandinavijoje, Gotlande (49, lent. 118:c; 23, p. 35a).

Pagal Tilžės tipo kirvių pavyzdį gaminta daugiau panašių kirvių. Tilžės tipo kirviai turėjo įtakos ir Žygaičių tipui, kuriam pri-

klauso Žygaičių (pav. 89:5), Genčių (pav. 89:6), Uosupėlio, Žadeikių (pav. 89:7), Balsupių (pav. 89:8), Babtų (pav. 89:10) kirviai, taip pat kirvis, kurio radimo vieta tiksliai nenustatyta. Šie kirviai nedideli, 9–12 cm ilgio, 4,5–5 cm pločio ašmenimis.

Panašūs kirviai buvo gaminti ir Rytprūsiose; rasta 12 septyniose radimo vietose. Tėn šis tipas vadinamas Iliškių tipu, pagal Iliškių (Ilischken) vietovėje rastą kirvį. Panašiam tipui priskirtinas Durbės (Latvija) kirvis (177, lent. 111:4). Lietuvos Rytprūsių kirviai mažai skiriasi ir laikytini tik atskirais lokaliniais variantais. Tipologiškai šis tipas susijęs su Pavadakščių ir Rambyno kirviais. Lietuvoje tokių kirvių aptikta įvairiose vietose, išskyrus rytinę jos dalį. Daugiausia jų rasta Vakarų, Šiaurės vakarų Lietuvoje, Užnemunėje ir šalia esančiose srityse. Tai rodo, kad šie kirviai pakliuvo čia iš Sembos arba iš Nemuno žemupyje buvusių gamybos centrų. Rytų Lietuvoje kirviai taip pat gaminti. Tai liudija Vosgėlių, Narkūnų, Sokiškių piliakalniuose randamos kirvių liejimo formos. Visi šie kirviai datuojami žalvario amžiaus VI periodu.

Tipologiškai nedaug vėlyvesni įmoviniai kirviai iš Sutekūnų, Šilainių (pav. 89:9). Į juos panašūs kirviai iš Silabaterių (Latvija) (218, lent. XXV:31) ir Kalinuvkos Koscielnos (Lenkija) (56, pav. 295:4), taip pat Gudgalių kirviai (Rytprūsiai) (49, lent. 118:f). Rytprūsiose jie žinomi Ilnikių (Ilnicken) tipo vardu ir datuojami žalvario amžiaus VI periodu. Tam pačiam laikotarpiui priskiriami ir Lietuvoje rasti šio tipo kirviai.

Pačią vėlyviausią grupę sudaro Liepynės tipo kirviai – ilgi, siauri, su mažai išlenktais arba visai neišlenktais kraštais. Lietuvoje atsitiktinai aptikti 9 šio tipo kirviai: Daugirduose (pav. 89:12), Kreivojoje (pav. 89:13), Liepynėje (pav. 89:11), Nausodyje, Skroblyje, Šlažiuose, Veiteliuose (pav. 89:14), Utriuose, Gerduvėnuose. Visi jie gaminti skirtingų meistrų. Panašiausi yra Liepynės ir Daugirdų kirviai, jų analogų žinoma Rytprūsiose (Germau ir kitur) (49, p. 308, 309). Panašūs į juos Skroblio, Utrių, Šlažių kirviai. Labiausiai išsiskiria Nausodžio kirvis su neaiškia labai deformuota įmova. Kreivosios ir Veitelių kirviai trumpesni. Jiems analogiškų aptinkama Latvijos teritorijoje (Smilkšiai, Gardžės; 177, p. 136).

Liepynės tipo kirviai buvo paplitę Semboje, Priegliaus upės baseine (3), Latvijoje (2), Lietuvoje (9). Lietuvoje daugiausia aptikta vakarinėje dalyje ir Užnemunėje. Jie datuojami žalvario amžiaus VI periodu (177, p. 136; 49, p. 308, 309). Panašūs kirviai, paplitę lužitėnų kultūros srityje, siejami su šiaurinių sričių įtaka (173, p. 108, 125, 126).

Žalvario amžiaus VI periodu datuojamas ir kirvis iš Nidos; tipologiškai jis priklausytų vėlyvajai lužitėniškų kirvių formai (171,

p. 131; 111, žemėl. 16). Kalbutiškių kirvis yra savitos formos, jo negalima priskirti nė vienam žinomam Lietuvos teritorijoje tipui (pav. 89:16). Panašių kirvių rasta Gotlande, jie datuojami žalvario amžiaus V periodu (88, lent. 19). Nenustatyto tipo įmovinių kirvių fragmentų rasta Tūbausiuose, Kurmaičiuose, Radikiuose, Paliepiuose; išlikęs fragmentas, kurio radimo vieta nežinoma (pav. 89:15). Be to, kirvių rasta Braškiuose, Klaipėdoje, Jomantonyse, Kriaušiškiuose, Švenčionyse, Apuolėje, Gargžduose, Nodiejiškiuose. Jie neišliko, todėl nežinomas nei jų tipas, nei laikotarpis.

Lietuvos teritorijoje neaptikta žalvarinių pentinių kirvių. Žalvario amžiuje jie nenaudoti. Tiesa, vienas pentinis kirvis rastas Vaškų lobyje kartu su įmoviniu Melareno tipo kirviu (pav. 90:1). Tačiau šių kirvių chronologinis skirtumas kelia abejonių dėl pateikiamų radimo aplinkybių tikrumo. Vaškų pentinis kirvis tipologiškai panašus į kirvius, žinomus iš Galičo lobio (56, p. 110, pav. 95:1), yra Galičo tipo. Tokie kirviai buvo paplitę II tūkstantmečio pr. m. e. viduryje Žemutinėje ir Vidurinėje Padneprėje, Dono ir Doneco aukštupiuose. Tačiau labiausiai rastasis pentinis kirvis panašus į Kolontajevsko tipo kirvius, priklausiusius katakombinės kultūros gentims, gyvenusioms ten XV–XIV a. pr. m. e. (227, p. 174; 292, p. 16–31; 293, p. 409–411). Iš ten kirviai tiesiogiai ar netiesiogiai galėjo pakliūti ir į Lietuvos teritoriją. Dėl didelio laiko skirtumo su kitais Vaškų lobio dirbiniais, manoma, kad jo kelias į Lietuvą buvo ilgas ir netiesioginis, dirbinys greičiausiai nebuvo naudojamas, o laikomas tik dėl originalumo.

Kalavijai. Ankstyvajame žalvario amžiuje iš Centrinės ar Šiaurės Europos metalurgijos centrų į Lietuvą pakliuvo žalvarinių kalavijų. Kaulinių kalavijų nei to laikotarpio, nei vėlyvesnėje archeologinėje medžiagoje nerasta.

Rytų Pabaltijyje rasti 9 žalvariniai kalavijai, 4 iš jų aptikti Lietuvos teritorijoje: 1 Bandužiuose, 3 Raseinių ar Telšių rajone (pav. 82). Tikslios jų radimo vietos ir radimo aplinkybės nežinomos.

Raseinių (ar Telšių?) rajono kalavijai labai blogai išsilaikę, likę tik geležtės, todėl negalima atkurti buvusios formos. Pirmojo ilgo kalavijo likusi tik viršutinė dalis – ašmenys ir rankenos plokštuma, antrojo – trumpa geležtė (24 cm), trečiojo geležtė buvo 36,4 cm ilgio, rombo pjūvio su plokščia rankenos dalimi (pav. 83:2–4). Visi 3 kalavijai priklausė E. Šprokchofo (Sprockhoff) europiniam kalavijų tipui.

Neišliko Bandužių kalavijo dalis. Tai buvo 12 cm ilgio, 2,3–3,3 cm pločio fragmentas – ovalaus pjūvio geležtė su išilginiu rumbu viduryje. Pagal analogijas su Rytprūsių Maršaičių ir Čapelų

(dabar Lenkija) vietovių radiniais kalavijas datuojamas žalvario amžiaus III periodu (179, p. 47).

Kalavijai iš buvusių Raseinių ar Telšių apskričių panašiausi į pietinių Baltijos jūros pakrančių – Jutlandijos, Šlėzvigo-Holšteino, Vestfalijos, Žemutinės Silezijos ir kitų sričių dirbinius, pagamintus pagal Centrinės ir Pietų Europos kalavijų pavyzdžius. Ypač panašūs jie į Volderio tipo kalavijus (86, lent. 41:9, 12; 42:15, žemėl. 1, 2). Analogiški dirbiniai datuojami žalvario amžiaus II periodo pabaiga–III periodo pradžia. Lietuvoje aptikti kalavijai greičiausiai kilę iš minėtų šiaurinės Vokietijos sričių. Jie rodo to laikotarpio gyventojų ryšius su vakariniiais Baltijos jūros pakrančių gyventojais ir ten buvusiais metalurgijos centrais.

Šiauriau nuo Lietuvos, Rytų Pabaltijyje kalavijų aptinkama rečiau. Vienas skandinaviškos kilmės kalavijo fragmentas rastas Estijoje (177, p. 260, pav. 6, 7). Suomijoje aptikti kalavijai taip pat daugiausia yra skandinaviškos kilmės (136, p. 12).

Neaišku, kada pasirodė pirmieji geležiniai kalavijai. Ėgliškių pilkapio Nr. 3 sampile rastas platus geležinio peilio ar kalavijo galas (72, p. 20, pav. 25:15).

Ietigaliai. Nors ankstyvajame žalvario amžiuje žalvarinių ietigalių Europoje buvo gausu, tokių radinių Lietuvoje aptikta nedaug. Jie nevietinės gamybos, atgabenti iš įvairių kraštų. Du ietigaliai aptikti Gedminuose kartu su baltišku kovos kirviu, vienas rastas Notėnuose ir vienas Gribžiniuose (pav. 93).

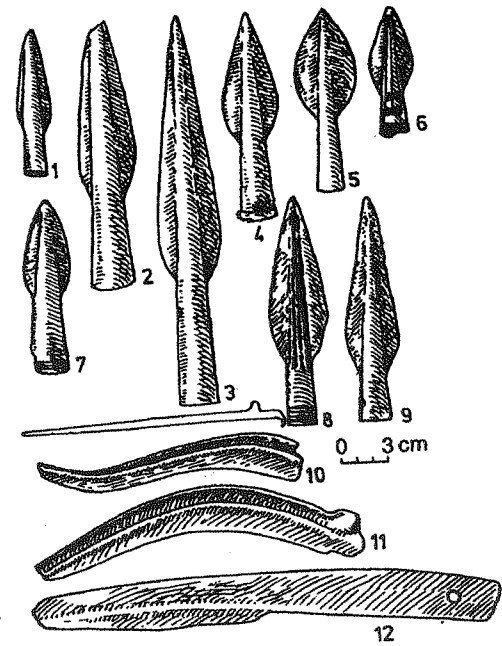
Abu Gedminų ietigaliai beveik vienodi ir priklauso nordiškajam tipui (pav. 83:6). Jie buvo paplitę ankstyvajame žalvario amžiuje Švedijoje, Gotlando saloje (88, lent. 5, Nr. 26–28), Danijoje, Šlėzvigo-Holšteino srityje, Meklenburge, Brandenburge, rečiau Lenkijoje (Biskupinas, 23, lent. 1:6; Pavlovas, 112, pav. 121). Rytų Pabaltijyje aptinkami tik pavieniai egzemplioriai. Notėnų ietigalio nežinoma nei forma, nei radimo aplinkybės. Manoma, kad ietigalis maždaug to paties laikotarpio, kaip ir Notėnų vietovėje rasto baltiško kovos kirvio.

Iš kitų išsiskiria Gribžinių ietigalis (pav. 83:5). Įmovoje, 3 cm aukščiau jos galo, ietigalis turi išlenktą kilpelę jam pritvirtinti prie koto. Tai vienintelis toks nevietinės gamybos radinys Lietuvoje. Jo kilmės ieškoma rytinėse ir pietrytinėse Europos srityse. Ietigaliai su ašele įmovoje aptinkami viduriniojo žalvario amžiaus Seimos kultūros kapinyuose, paplitusiuose tarp Volgos ir Okos. Panašios formos ietigalis žinomas ir iš Borodino lobio, aptikto Odesos srityje. Tyrinėtojai lobį datavo labai skirtingai: nuo ankstyvojo žalvario iki ankstyvojo geležies amžiaus (183, p. 129; 86, p. 172). Pasakiniu metu Borodino lobis datuojamas XV–XIV a. pr. m. e. (211,

p. 408, 413). To laikotarpio ir Gribžinių ietigalis. Į Lietuvos teritoriją jis pateko iš Seimos ar Turbino kultūros sričių, kuriose būta metalurgijos centrų. Panašus ietigalis, aptiktas Estijoje Muhaus saloje, datuojamas 1300–1100 m. pr. m. e. (178, p. 255). Tai rodo, kad jau ankstyvajame žalvario amžiuje egzistavo Rytų Pabaltijo genčių ryšiai ne tik su vakariniiais, bet ir su pietrytiniais metalurgijos centrais.

Lietuvos teritorijoje aptikta 13 vėlyvojo žalvario amžiaus ietigalių, beveik visi – atsitiktiniai radiniai. Dauguma jų rasti po vieną. Tik Prysmančių (pav. 91:3) ietigalis aptiktas kartu su smeigtuku įvijine galvute, o Tautušių ietigalis (pav. 91:2) – su atkraštiniu kirviu. E. Šturmas jį datuoja žalvario amžiaus IV periodu (179, p. 50). Tokie žalvariniai ietigaliai Europoje buvo labai plačiai paplitę. Tautušių ietigalis į Lietuvą pakliuvo iš vakarinių sričių. Lenkų archeologas J. Dombrovskis laiko jį lužitėnišku (23, žemėl. 8).

Atskirą tipą sudaro nedideli, 10–13 cm ietigaliai, turintys ilgą plunksną, aštrią viršūnę, prie įmovo smarkiai susiaurinti; įmova turi skylutes pritvirtinimui ir rumbelį pakraštėlyje. Šie ietigaliai apibūdinami pagal ietigalių tipą iš Kursyšių (Kursiši) vietovės Latvijoje. Lietuvoje jų aptikta Plemberge (Daugirdava) (pav. 91:4), Bilionyse (pav. 91:1), Drobūkščiuose (pav. 91:9). Jam priskiriami ir ilgi, 19–21 cm ietigaliai be rumbelio įmovo gale. Tai Juodkrantės, Prysmančių (pav. 91:3) radiniai. Kursyšių tipo ietigaliai datuojami žalvario amžiaus V–VI periodu. Jie paplitę ir buv. Rytprūsių teritorijoje, ten galėjo būti jų gamybos vieta, o gaminami tikriausiai buvo pagal iš Skandinavijos gautus pavyzdžius (151, p. 242; 177, p. 137; 49, p. 255).



91 pav. Žalvariniai ietigaliai (1–9), pjautuvėliai (10–11), peilis (12):
1 – Bilionys, 2 – Tautušiai, 3 – Prysmančiai, 4 – Plembergas (Daugirdava), 5 – Vokė, 6 – Česukai, 7, 12 – Alytus, 8 – Milašaičiai, 9 – Drobūkščiai, 10 – Gembūtės, 11 – Sventoji

Šiaurinių ietigalių pavyzdžiu pagamintas Kukorų ietigalis datuojamas žalvario amžiaus V periodu. Tokie ietigaliai buvo plačiai paplitę Švedijoje, Danijoje, Pamaryje, Lenkijoje. Vienas rastas ir Latvijoje (177, p. 124). Iš kitų ietigalių savo forma išsiskiria Šilutės ietigalis, panašus į Vilkau loby (Rytprūsiai) ietigalį, datuojamą žalvario amžiaus VI periodu (13, pav. 38; 49, p. 243, lent. 119:b). Tai taip pat šiaurinio tipo vietinis variantas. Pagal šiaurinių sričių ietigalių pavyzdžius galėjo būti pagamintas Milašaičiuose rastas ietigalis (pav. 91:8), datuojamas žalvario amžiaus V periodu. Skirtingų formų ir įvairios kilmės yra Alytaus (pav. 91:7), Vokės durpyno (pav. 91:5), Česukų (pav. 91:6) ietigaliai, taip pat datuojami žalvario amžiaus VI periodu. Žalvarinių ietigalių fragmentų aptikta dar Didviečiuose (Jazdaičiuose), Nidoje, Akmenėje.

Ankstyvuose piliakalniuose pagal žalvarinių ietigalių pavyzdį buvo gaminami ir kauliniai ietigaliai, kartais perimamos jų formos.

Durkleliai. Lietuvoje aptikta keli žalvariniai durkleliai, jie nevietinės kilmės. Miniatiūrinis durklelis rastas Vaškų lobyje (pav. 90:2), kitų durklelių rasta fragmentų. Miniatiūrinių durklelių Skandinavijoje dažnai aptinkama vėlyvojo žalvario amžiaus kapuose (146, p. 419). Panašių į Vaškų durklelių radinių, datuojamų žalvario amžiaus V periodu, rasta Švedijoje (144), o datuojamų žalvario amžiaus IV periodu (9, lent. II:c), Gotlando saloje. Vaškų durklelis kartu su įmoviniu kirviu datuojamas žalvario amžiaus IV periodu.

Be visų šių žalvarinių dirbinių, laikytinų ginklais ar reprezentaciniais dirbiniais, minėtina keletas darbo įrankių, kurie gal buvo prestižiniai; Šventosios radinys, matyt, buvo įkapė.

Pjautuvėliai, peiliai, kaltas. Rasti du pjautuvėliai (jie priklauso vienam tipui). Vienas jų, rastas Šventojoje, priklauso pjautuvėlių su ataugėle tipui (pav. 91:10). Vidurio Europoje – Šiaurės Vokietijoje, Danijoje, Skandinavijoje tokių pjautuvėlių labai daug. Šventosios pjautuvėlis datuojamas žalvario amžiaus V periodu.

Pjautuvėlis iš Gembūtės taip pat priklauso pjautuvėlių su ataugėle įtvaros gale tipui (pav. 91:11). Panašūs dirbiniai, rasti Danijoje, Lenkijoje, Pamaryje, datuojami žalvario amžiaus V periodu arba Halštato C laikotarpiu (9, lent. XXVIII; 173, pav. 96, p. 121; 111, p. 216, pav. 182). Panašios formos pjautuvėlių be ataugėlės rasta Zelandijos saloje (146, p. 387, pav. 210).

Peiliai. Vėlyvojo žalvario amžiaus laikotarpiui priklauso ir keli Lietuvoje aptikti žalvariniai peiliai. Vienas jų, rastas Alytuje (pav. 91:12), sunkiai datuojamas, nes nežinoma jo analogų. Marčiuose rastas tik peilio fragmentas, todėl jo tipas ir chronologija taip pat neaiški. Tai atvežtiniai dirbiniai.

Kaltas. Vienintelis Lietuvoje rastas žalvarinis kaltas aptiktas atsitiktinai, tiksliai jo radimo vieta nežinoma (pav. 89:17). Kaltas buvo įmovinis, siaurais, iš abiejų pusių nuplonintais ašmenimis.

PAPUOŠALAI

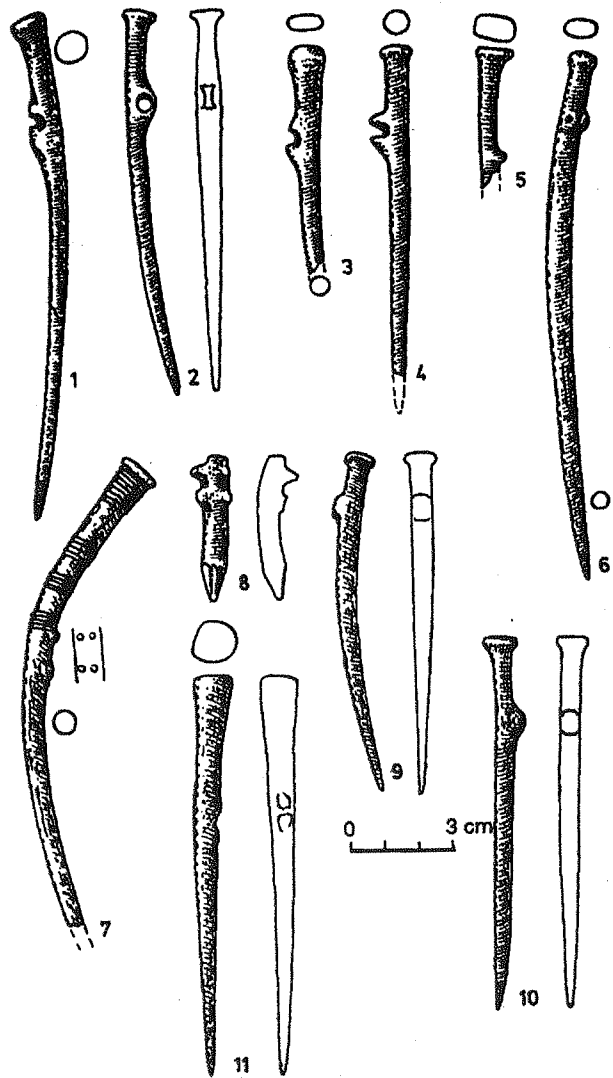
Daugumą žalvario ir ankstyvojo geležies amžiaus papuošalų sudarė **kauliniai dirbiniai**. Matyt, žalvaris buvo brangus, jo buvo nedaug. Be to, išliko tik dalis tais laikais pagamintų papuošalų, nes jie dažnai būdavo perlydomi. Daugiausia aptinkama kaulinių smeigtukų, turėjusių ir praktinę reikšmę.

Smeigtukai įvairaus dydžio, 10–18 cm ilgio. Skiriasi smeigtukų galvutės. Smeigiamoji dalis gražiai nudailinta. Vieni smeigtukai natūralios kaulo formos, kitiems suteikta nauja, įvairi forma. Pagal ją smeigtukus bandyta suskirstyti į daugelį grupių, kurių tipai ir chronologija įvairi (69, p. 67–79). Suintensyvėjus archeologiniams kasinėjimams, smeigtukų rasta gana daug, ypač Narkūnų, Nevieriškės, Sokiškių piliakalniuose Lietuvoje, Kivutkalnio ir kituose piliakalniuose Latvijoje (64, 28–31).

Ąseliniai smeigtukai – vieni puošniausių kaulinių smeigtukų, jų smeigiamoji adata dažniausiai išlenkta. Galvutė išplatėja ir yra panaši į vinį, 1,5–3 cm žemiau galvutės yra išsikišusi ašelė. Per ilgą laiką smeigtukai keitėsi. Vieni ankstyviausiųjų galvutės apačioje turi atsikišusį vertikalių paplatinimą – ašelę, su apskrita skylute arba be jos. Tokių smeigtukų aptikta Moškėnų (pav. 92:1, 4, 5), Sokiškių (pav. 92:2, 8–11), Narkūnų (207, p. 29, pav. 37:4, 6) piliakalniuose Lietuvoje, Kivutkalnio (64, lent. XXVIII:1–5), Lielvardės Dievukalnio (209, p. 60, pav. 2:5–6) piliakalniuose Latvijoje.

Analogiški kauliniai ašeliniai smeigtukai buvo paplitę ir Baltarusijos šiaurės vakaruose (Ratiunki, Zamošjė) (260, p. 45, pav. 27:1–3) bei pietrytinėje Latvijoje. Tokių smeigtukų rasta ir šiauriau esančioje Sebežo srityje (Rusija, Osyno piliakalnis; 255).

Jų prototipai – neolito gyvenviečių kauliniai ir viduriniojo žalvario amžiaus gyvenviečių bei kapinynų žalvariniai smeigtukai. Panašių kaulinių ašelinų smeigtukų su vertikalia ašele aptikta Šiaurės rytų Lietuvos ankstyvųjų piliakalnių paplitimo srityje esančiose Kretuono I B ir Žemaitiškės II neolito gyvenvietėje (19, pav. 23:5, 6). Kaulinis smeigtukas su vertikalia ašele ir vinies pavidalo galvute rastas vėlyvojo neolito Abuoros gyvenvietėje Latvijoje (228, p. 77, lent. VI:10).



92 pav. Kauliniai ašeliniai smeigtukai:
1, 4, 5 – Moškėnų, 2, 8–11 – Sokiškių, 3 – Vosgėlių, 6 – Nevieriškės piliakalnio,
7 – Mieleikių kapinynas

Beveik analogiškų žalvarinių ašelinų smeigtukų randama Parmario (56, p. 87, pav. 46:1), Rytprūsių (4, p. 9, pav. 5) srityse. Lietuvoje šio tipo smeigtukų aptikta Šlažių pilkapiuose (pav. 101:1, 2). Vietinės gamybos žalvarinis ašelinis smeigtukas rastas Narkūnų piliakalnyje (207, p. 33, pav. 46).

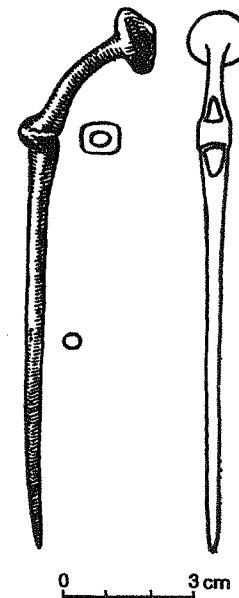
Šis smeigtukas (pav. 93) turėjo visus kauliniams ir žalvariniams ašeliniam smeigtukams būdingus bruožus – ištęsto grybo formos galvutę bei ašelę galvutės apačioje; jis labai panašus į žalvarinius Šlažių ašelinius smeigtukus, datuojamus žalvario amžiaus III periodu.

Ankstyvieji kauliniai ašeliniai smeigtukai buvo kaulinių degeneruotų šio tipo smeigtukų prototipas; degeneruotuose smeigtukuose vietoj ašelės likusios tik dvi ataugėlės (pav. 92:3, 4), du ar keturi spurgeliai (pav. 92:6–8) arba atsikišimas ašelės vietoje (pav. 92:9–11). Be to, vėlyvesniesiems šio tipo smeigtukams būdinga tiesi smeigiamoji adata ir nedidelė kepurėlė galvutės viršuje, kartais galvutė be kepurėlės (pav. 92:3, 11). Smeigtukų su dviem arba keturiomis ataugėlėmis rasta Narkūnų, Petrešiūnų, Moškėnų, Vosgėlių, Nevieriškės, Sokiškių piliakalniuose Lietuvoje, Dignajos, Asuotės piliakalniuose (218, lent. 7:7, 9), Brikiulių atvirojoje gyvenvietėje Latvijoje (124, pav. 17:3).

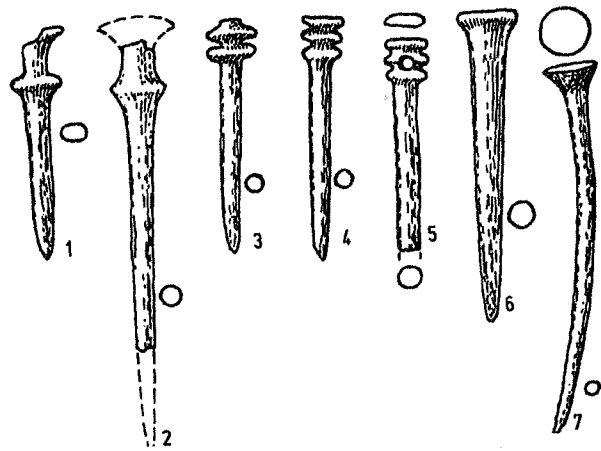
Gražus smeigtukas aptiktas Mieleikiuose (netoli Galelių, Utenos raj.) šalia žmogaus griaučių, matyt, buvęs kape. Smeigtukas labai lenktas, 13,5 cm ilgio, turi ištęstą, į viršų storėjančią ir kepurėle užsibaigiančią galvutę. Jo smeigiamosios dalies galas nulūžęs. Smeigtuko galvutė puošta keturiomis griovelėlių ir rantelių grupėmis (pav. 92:7).

Kaulinių smeigtukų su vinies pavidalo galvute, bet be ašelių, Lietuvoje reta. Keli aptikti Sokiškių (pav. 94:7) ir Velikuškių (pav. 94:6) piliakalniuose. Vinies pavidalo praplatėjimu baigiasi ir dauguma ašelinų smeigtukų, tai rodo smeigtukų tipologinį panašumą.

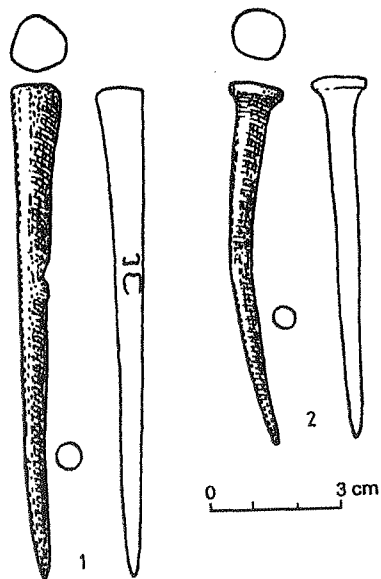
Žalvariniai smeigtukai vinies pavidalo galvute viduriniame žalvario amžiuje Centrinėje Europoje buvo plačiai naudojami. Tuo pačiu metu panašios formos smeigtukus nešiojo ir Rytprūsių gyventojai. Zaostrovės (buv. Rantau) pilkapyje tokių smeigtukų aptikta kartu su ašeliniais ir lazdeliniais smeigtukais (179, pav. 17:c). Apie kaulinių vinies pavidalo smeigtukų vienalaikiškumą su ašeliniais liudija ir Sokiškių smeigtukų radimo aplinkybės. Jie rasti kartu (pav. 95:1, 2), datuoti I tūkstantmečio pr. m. e. pirmuoju ketvirčiu. Panašių žalvarinių smeigtukų pasitaikė ir vėlyvajame žalvario amžiuje. Šio laikotarpio smeigtukų su vinies formos galvute rasta Vokietijoje (104, p. 21–59, pav. 5:a, h, k).



93 pav. Narkūnų piliakalnio žalvarinis smeigtukas



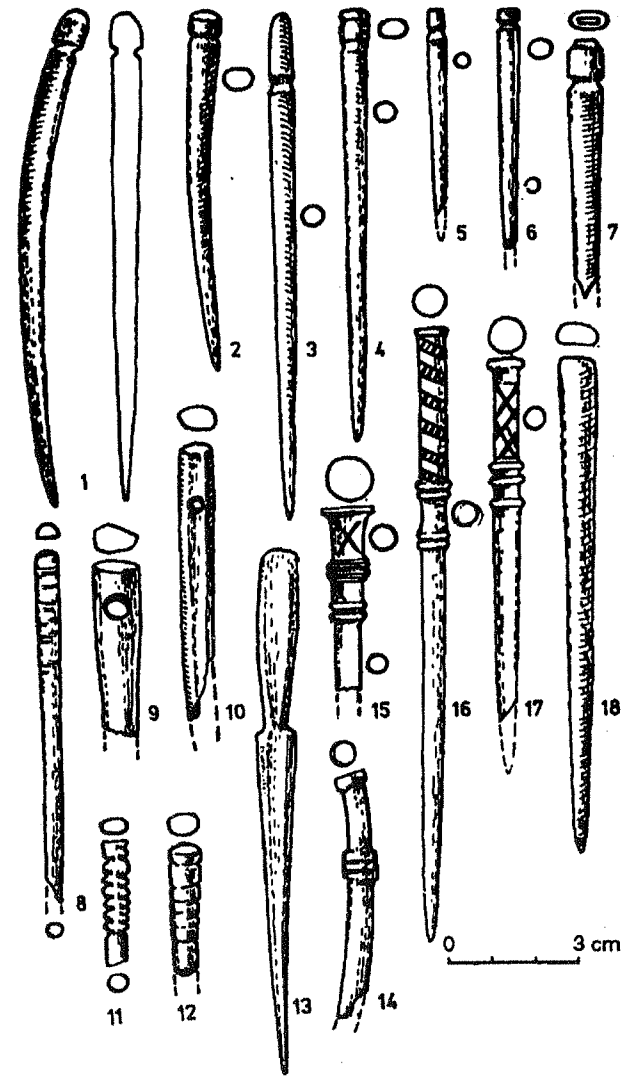
94 pav. Kauliniai smeigtukai įvairiai profiliuotomis ir vinies formos (6, 7) galvutėmis: 1, 3, 4 – Narkūnų, 2 – Kerelių, 5, 7 – Sokiškių, 6 – Velikuškių piliakalnio



95 pav. Kauliniai Sokiškių piliakalnio smeigtukai

Lazdelės pavidalo kaulinių smeigtukų randama dažniau. Jų galvutė mažai skiriasi nuo likusios lazdelinės dalies, ją išryškina tik detalės. Smeigtukai įvairaus ilgio, dažniausiai tiesūs. Vienų galvutėje yra apskrita skylutė, kitų nėra. Tokių smeigtukų rasta Nevieriškės (pav. 96:2, 10, 12), Petrešiūnų (pav. 96:3, 7, 11), Sokiškių (pav. 96:8) piliakalniuose. Kai kurie šio tipo apskrito pjūvio dirbiniai labai ilgi, 18–19 cm, todėl neaiški jų paskirtis. Tokių ir trumpesnių lazdelių rasta Kerelių piliakalnyje (pav. 96:18). Savitas lazdelės pavidalo smeigtukas, vos paplatintu suplotu galu galvute, gražiai nudailintas, aptiktas anksčiau Nevieriškės piliakalnio sluoksnyje (77, pav. 20:5), datuotinas I tūkstantmečio pr. m. e. pirmąja puse.

Kai kurių lazdelės pavidalo smeigtukų galvutė paryškinta įvairaus pločio griovelio. Per tokį griovelį virvele smeigtukas buvo tvirtinamas prie drabužių. Šie smeigtukai įvairaus ilgio, dažniau-



96 pav. Kauliniai lazdeliniai smeigtukai:

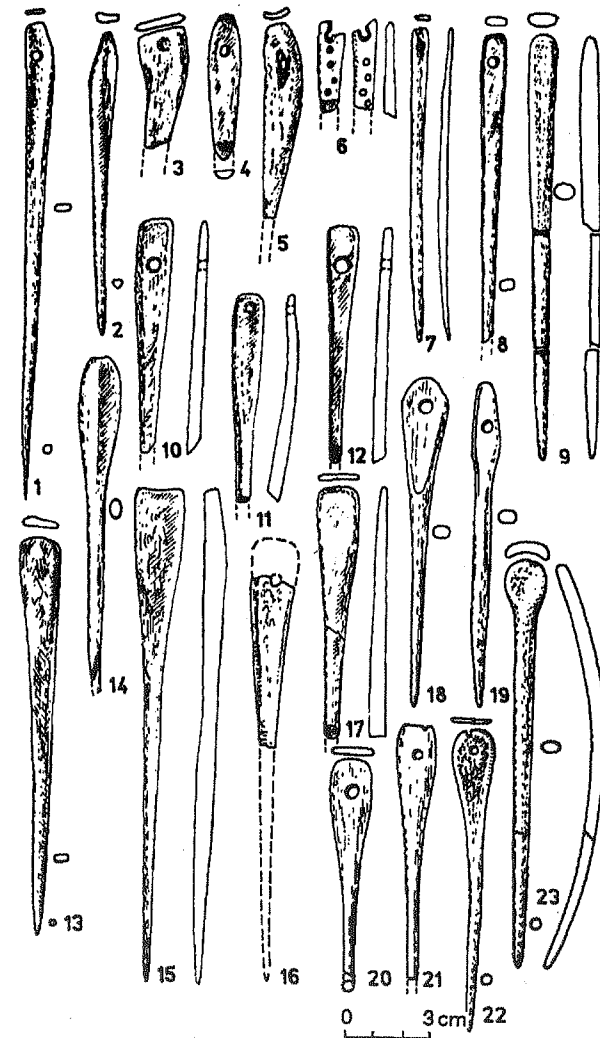
1, 8, 13 – Sokiškių, 2, 10, 12 – Nevieriškės, 3, 7, 9, 11 – Petrešiūnų, 4–6, 16 – Narkūnų, 14 – Vosgėlių, 15 – Juodonių, 17–18 – Kerelių piliakalnio

siai 11–12 cm, su 1–1,5 cm aukščio galvute, datuojami I tūkstantmečio pr. m. e. pirmąja puse. Kai kurių lazdelės pavidalo smeigtukų galvutė rantiyta (pav. 96:11, 12, 14). Jie to paties laikotarpio.

Iš lazdelės pavidalo smeigtukų atsirado keletas naujų puošnių

smeigtukų grupių. Dalies smeigtukų viršutinę dalį juosia išpjaustyti žiedeliai. Didesni ar mažesni tarpai tarp žiedelių puošti įvairiais įbrėžimais. Toks ankstyvojo tipo lenkta smeigiamąja adata smeigtukas, su praplatėjimu viršuje ir keliais žiedeliais galvutės apačioje, rastas Vosgėlių piliakalnyje (pav. 96:14). Panašių rasta Latvijos Kivutkalnio (64, lent. XXVIII:23, 24), Asuotės (218, lent. VII:5), Klangiukalnio (218, lent. VII:6), Lielvardės Dievukalnio (209, pav. 2:2–4) piliakalniuose. Remiantis Vosgėlių piliakalnio, Kivutkalnio kapinyno ir kitų piliakalnių smeigtukais, nustatyta, kad tokie smeigtukai buvo nešiojami II tūkstantmečio pr. m. e. pabaigoje – I tūkstantmečio pr. m. e. pirmojoje pusėje (224, p. 40–41). Dailumu išsiskiria Narkūnų piliakalnio smeigtukas – vienintelis toks radinys Lietuvoje (pav. 96:16); jis beveik 15 cm ilgio, 4 cm aukščio galvutę skiria kelios žiedelių grupės. Galvutė puošta įbrėžta spirale. Analogiškai buvo puoštas Dignajos piliakalnio (Latvija) degeneruotas ašelinis smeigtukas (218, lent. VII:7). Narkūnų smeigtukas datuotinas I tūkstantmečio pr. m. e. pirmąja puse. 2 smeigtukai pastorinta galvute aptikti Sokiškių piliakalnyje (pav. 96:1, 13). Abiejų smeigiamoji dalis lenkta kaip ir ankstyviausių smeigtukų. Vieno jų smeigiamoji adata viršuje po perėjimu iš galvutės labai pastorėja, o žemyn vėl palaiptiesi susiaurėja (pav. 96:13). Kito smeigtuko į viršų storėjanti galvutė nuo smeigiamosios adatos atskirta įpjautu grioveliumi. Tipologiškai Sokiškių smeigtukai ankstyviausi – I tūkstantmečio pr. m. e. pirmojo ketvirčio, tačiau jie naudoti ir vėlyvesniu laikotarpiu, bent iki I tūkstantmečio pr. m. e. vidurio.

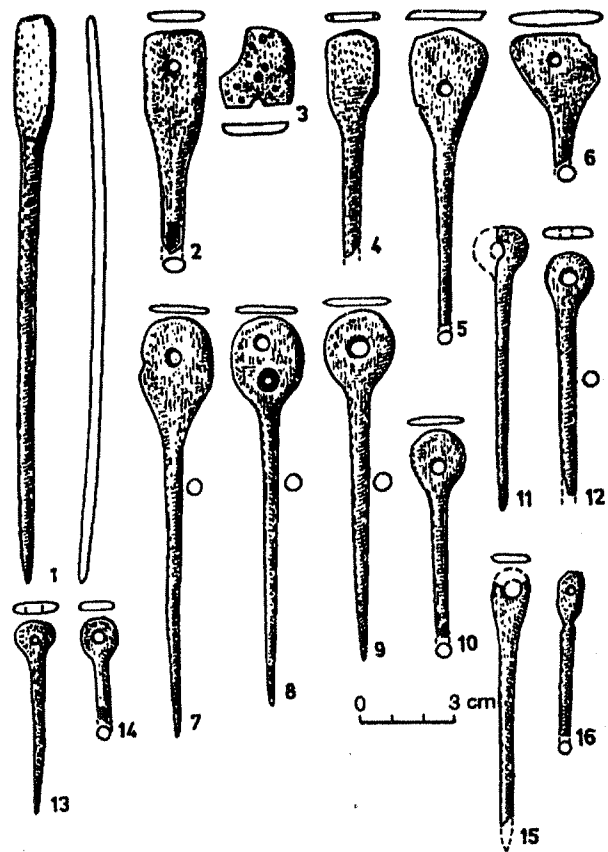
Didelė Lietuvoje randamų smeigtukų grupė yra su plokščiomis įvairaus ilgio galvutėmis (pav. 97, 98). Kai kurios Sokiškių piliakalnio smeigtukų galvutės 15–18 cm ilgio. Dauguma galvučių turi apskritas skylutes. Nevieriškės, Sokiškių, Narkūnų piliakalniuose smeigtukų plokščia galvute daugiau nei kitokių. Nevieriškės piliakalnio smeigtukai paprastesni, jų galvutės beveik tiesia linija perėina į smeigiamąją adatą. Sokiškių piliakalnio šio tipo smeigtukų galvutės labai išryškintos. Ypač gražiai nudailintos smeigtukų iš Petrešiūnų ir Moškėnų piliakalnio galvutės. Pačiais ankstyviausiais šio tipo laikytini du smeigtukai iš Petrešiūnų piliakalnio (pav. 97:3, 5). Jų galvutės – natūraliai išlinkusio kaulo formos, viršūnė tiesi, šonai lengvai lenkti, smeigtukų galvutėse nedidelės skylutės. Tai ankstyvi smeigtukai, datuoti I tūkstantmečio pr. m. e. pirmuoju ketvirčiu. Juos datuojant remtasi Latvijos Kivutkalnio kapinyno primityviausiais ir ankstyviausiais smeigtukais plokščia galvute, datuojamais II tūkstantmečio pr. m. e. paskutiniu ketvirčiu (224, p. 40, pav. 33:20, 21, 24). Vėliausiai tokie smeigtukai naudoti dar



97 pav. Kauliniai smeigtukai plokščia galvute:

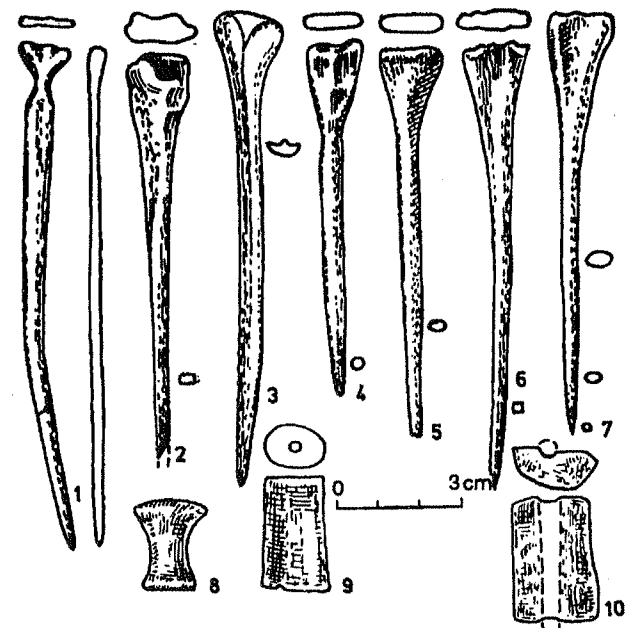
1, 2, 4, 7, 8, 10–13, 17, 22 – Sokiškių, 3, 5, 14, 20 – Petrešiūnų, 6, 9, 23 – Nevieriškės, 15, 16 – Kerelių, 18 – Vosgėlių, 19, 21 – Moškėnų piliakalnio

I tūkstantmečio pr. m. e. pabaigoje. Iš visų žinomų tik vienintelis smeigtukas iš Nevieriškės piliakalnio turėjo plokščią, įgaubtą šaukšto formos galvutę (pav. 97:23). Jo smeigiamoji adata lenkta. Smeigtukas padarytas iš labai kieto kaulo, paviršius gražiai nugalindintas, blizgantis. Jis aptiktas viduriniame kultūrinio sluoksnio horizonte



98 pav. Kauliniai smeigtukai plokščia galvute:
1 – Sokiškių, 2, 3, 5, 6, 8, 9 – Petrešiūnų, 4, 7, 10, 11, 15, 16 – Moškėnų, 12–14 – Narkūnų piliakalnio

ir datuotinas I tūkstantmečio pr. m. e. pirmąja puse. Dažniausiai plokščiai galvutei suteikta keturkampė, trikampė ar apskrita forma, kartais ji išėsta žemyn. Smeigtukų keturkampe galvute rasta Sokiškių, Moškėnų, Petrešiūnų piliakalniuose (pav. 98:1–4, 16). Kai kurių galvutės labai mažos. Smeigtukai su ryškia trikampe galvute žinomi iš Petrešiūnų piliakalnio (pav. 98:5, 6). Nemažai smeigtukų apskrita galvute: radiniai iš Moškėnų, Petrešiūnų, Narkūnų piliakalnių (pav. 98:7–14). Kai kurios apskritos galvutės irgi labai mažos (pav. 98:11, 12, 14). Dalies šių formų smeigtukų galvutės išėstos, galvutės apačia pamažu pereina į smeigiamąją adatą (pav. 97:1, 2, 6–13, 15–17, 21, 22). Pasitaiko smeigtukų, kurių



99 pav. Kauliniai smeigtukai natūralia (1–7) ir ritės formos (8–10) galvute:
1 – Nevieriškės, 2, 6 – Petrešiūnų, 3, 7, 10 – Kerelių, 4, 5, 9 – Moškėnų, 8 – Vorėnų piliakalnio

negalima priskirti minėtosioms grupėms. Kai kurių galvutės yra irklo (pav. 97:1, 13–15) ar kitokio pavidalo (pav. 97:18, 19). Smeigtukai plokščiomis galvutėmis pradėti nešioti nuo II tūkstantmečio pr. m. e. paskutiniojo ketvirčio ir naudoti beveik visą I tūkstantmetį pr. m. e.

Atskirą grupę sudaro puošnūs smeigtukai įvairiai profiliuotomis galvutėmis. Dažniausiai jų aptinkama po vieną egzempliorių. Matyt, jų gamino mažai; nerasta kelių vienodų. Keletas tokių smeigtukų aptikta Narkūnų piliakalnyje. Vieno galvutė (pav. 94:3) turėjo du skersinius laiptelius, kito (pav. 94:4) – tris. Sokiškių piliakalnio smeigtuko (pav. 94:5) galvutėje su trimis laipteliais dar buvo ir apskrita skylutė. Narkūnų smeigtukai galvutės apačioje turėjo į laiptelį panašų praplatėjimą, galvutės viršus irgi platesnis (pav. 94:1). Panašus turėjo būti ir Kerelių smeigtukas (pav. 94:2). Manoma, kad šie smeigtukai I tūkstantmečio pr. m. e. antrosios pusės; tiksliau datuoti trūksta duomenų.

Natūralios formos trikampe galvute kauliniai smeigtukai yra paprasčiausi. Jie padaryti iš tam tikros kaulo dalies, kiek aplyginus

galvutę ir nusmailinus smeigiamąją adatą. Tokių smeigtukų aptinkama visuose ankstyvuosiuose piliakalniuose: Moškėnų, Vorėnų, Petrešiūnų, Nevieriškės, Sokiškių, Kerelių, Juodonių ir kt. (pav. 99). Kartais tokio smeigtuko galvutė išpjaustoma labiau, jai suteikiamas kitas pavidalas (pav. 99:1). Natūralios kaulo formos smeigtukai trikampe galvute buvo nešiojami iki geležinių smeigtukų paplitimo.

Kaulinių smeigtukų ritės pavidalo galvute rasta nedaug. Tai vieni vėlyviausių smeigtukų, kaulinė buvo tik galvutė, o adata buvo geležinė. Tokių smeigtukų žinoma iš Vorėnų ir Kerelių piliakalnių (pav. 99:8, 10). Panašus dirbinys – ylos kotelis rastas Moškėnų piliakalnyje (pav. 99:9). Šie radiniai datuoti paskutiniaisiais amžiais prieš mūsų erą. Iš jų galėjo atsirasti geležiniai ritiniai smeigtukai, paplitę Lietuvoje II–IV m. e. amžiuje (123, p. 212–213).

Atsiradus geležinių, kaulinių smeigtukų sumažėjo, o labai greitai jie ir visai išnyko. Kartais paprastų kaulinių smeigtukų randa dar ir iš pirmųjų m. e. amžių, pvz., Nemenčinės piliakalnyje aptikta keletas tokių smeigtukų plokščia galvute. Vėlyvesnėje Juodonių gyvenvietėje, kurioje kauliniai bei raginiai dirbiniai dar buvo gaminti IV–V m. e. amžiuje, kaulinių smeigtukų neaptikta.

Ankstyvojo žalvario amžiaus pradžios **žalvarinių papuošalų** Lietuvoje kol kas nerasta. Tačiau Kretuono I C gyvenvietėje aptiktos kelios akmeninės liejimo formos, datuojamos XVI–XIV a. pr. m. e., rodo, kad papuošalus gamino vietiniai gyventojai (61, p. 9). Iš jose esančių mažų griovelių matyti, jog tai buvo liejimo formos plonomis juostelėms lieti. Patys ankstyviausi žalvariniai papuošalai rasti atsitiktinai Patiltyje. Virvytės upelio vagoje, už 100–200 m nuo vietos, kurioje aptiktas baltiškasis kovos kirvis, rastas ir žalvarinis smeigtukas įvijine galvute (pav. 101:11). Abu Patilčio radiniai priklauso Rytų Pabaltijo dirbinių grupei.

Daugiau žinių apie žalvario amžiaus III periodo papuošalus suteikė Šlažių pilkapiai (Vakarų Lietuva). Čia buvo rasti 8 ašeliniai smeigtukai ir smeigtukas įvijine galvute, 7 apyrankės, antkaklės fragmentas, 4 žiedeliai bei kitų smulkių dirbinių.

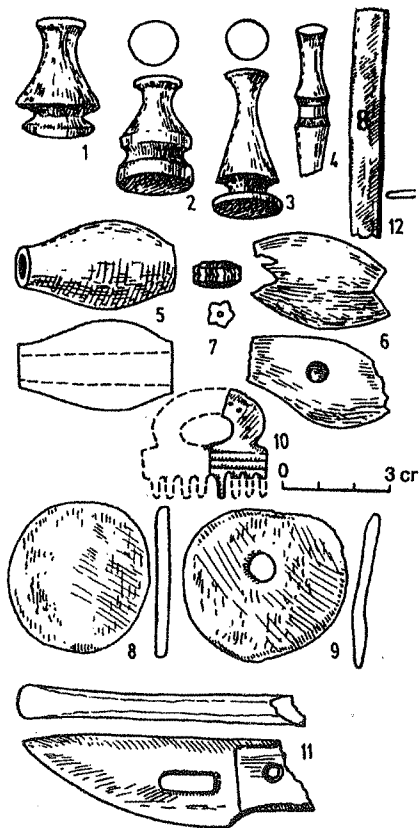
Iš turimos medžiagos matyti, kad tipiškai Rytų Pabaltijui žalvariniai papuošalai pasirodė žalvario amžiaus II periodo pabaigoje, ypač III periode. Jie pradėti gaminti vakariniuose, arčiau Baltijos pajūrio esančiuose rajonuose. Radinių nedaug, jie yra iš mažos teritorijos, tai ir žinių labai mažai.

Šlažių pilkapiuose aptiktas tik vienas antkaklės fragmentas. Ji padaryta iš tordiruotos vielos (pav. 101:4). Dydžiui ir galų formai nustatyti trūksta duomenų. Tordiruotos antkaklės buvo paplitusios

į vakarus nuo Oderio esančiose srityse – Meklenburge (179, p. 66), Saksonijoje-Tiuringijoje (177), Danijoje ir, matyt, turėjo įtakos Rytų Pabaltijo papuošalų formų kūrimui. Tačiau Šlažių antkaklė yra vietinės gamybos, kaip ir kiti šio pilkapio radiniai greičiausiai pagaminta Rytprūsiose arba Lietuvoje – Baltijos pajūryje. Vėliau tokios antkaklės Lietuvos teritorijoje paplito.

Tuo metu ypač nešioti **s m e i g t u k a i**. Rytų Pabaltijyje ankstyvajame žalvario amžiuje buvo paplitę vietiniai metaliniai smeigtukai, kurių tipologiškai ankstyvesnės formos buvo plačiai žinomos didelėje Europos dalyje. Būta ir originalių vietinių formų. Pagal metalinius smeigtukus gaminti ir naujoviški kauliniai. Šlažių pilkapiuose žalvarinių ašelinų smeigtukų galvutės išlenktos stačiu kampu, su sagutės arba ištęsto trimito formos galu. Prie galvutės yra kilputė – ašelė. Du Šlažių pilkapių žalvariniai smeigtukai laikomi tipologiškai pačiais ankstyviausiais. Toks yra 18,5 cm ilgio smeigtukas su trumpa sagutės pavidalo galvute ir maža ašele (pav. 101:1). Vėlesnieji – su ašele ir trimito pavidalu ištęsta galvute (pav. 101:2) datuojami žalvario amžiaus III periodu (179, p. 60–62). Ašeliniai smeigtukai buvo paplitę pietinėse Baltijos jūros pakrantėse, todėl jie vadinami Rytų Vokietijos tipo smeigtukais. Ašeliniai smeigtukai buvo paplitę Pamario žemėse, Didžiojoje Lenkijoje, Silezijoje; čia jie vadinami lužitėniškaisiais. Šlažių smeigtukai mažai skiriasi nuo smeigtukų, paplitusių Vakarų Prūsijoje ir toliau į vakarus, jie priklauso vietiniam smeigtukų tipui ir laikomi baltų genčių papuošalais (179, p. 62; 56, 419–431). Vietinis žalvarinis ašelinis smeigtukas, kaip minėjome, aptiktas ir Narkūnų piliakalnyje (pav. 93). Jis 12,1 cm ilgio, lenkta galvute su grybo formos kepurėle, lenkimo vietoje turi horizontaliai išplatėjusią ašelę.

Vieni būdingiausių papuošalų Rytų Pabaltijyje jau nuo ankstyvojo žalvario amžiaus yra žalvariniai smeigtukai įvijine galvute. Lietuvos teritorijoje aptikti 7 tokie smeigtukai iš 6 radimo vietų, priklausę ankstyvajam metalų laikotarpiui. Du – patys ankstyviausi, datuojami ankstyvuosiu žalvario amžiumi. Tai smeigtukai iš Patilčio ir Šlažių pilkapių. Patilčio smeigtukas yra 26,6 cm ilgio, turi 7,4 cm skersmens galvutę, kurios trys išorinės apvijos yra plokščios, o likusios vidinės – apskrito pjūvio (pav. 101:11). Viršutinė smeigtuko dalis tordiruota. Patilčio radinių (smeigtuko ir kovos kirvio) radimo aplinkybės neaiškios, todėl sunku nustatyti tikslesnę chronologiją. Tikėtina, kad šie dirbiniai, rasti arti vienas kito, yra vienalaikiai ir datuoti žalvario amžiaus II–III periodu. Smeigtukas su įvijine galvute iš Šlažių mažesnis – 13,8 cm ilgio, galvutė 5,5 cm pločio. Jos trys išorinės apvijos labai suplotos, o vidinės –



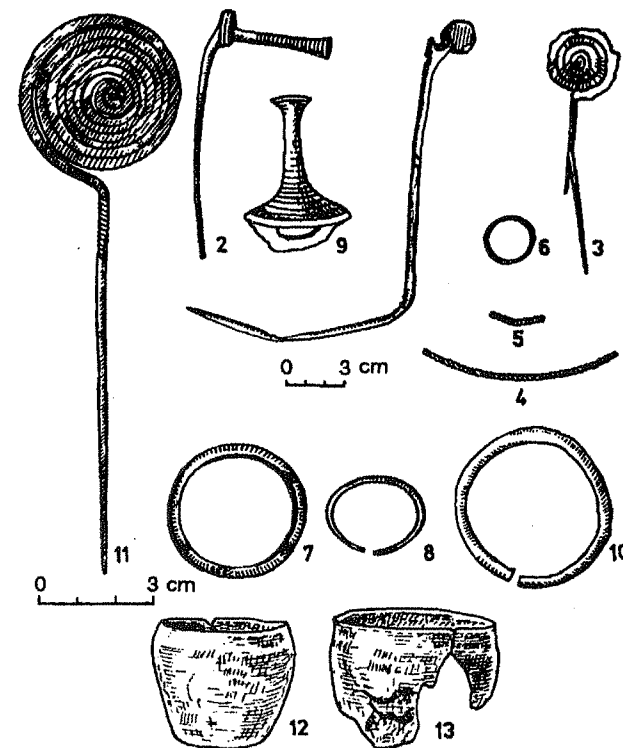
100 pav. Įvairūs kauliniai dirbiniai: 1–4 – tutulai, 5–7 – karoliai, 8, 9 – skrituliai, 10 – šukos, 11 – laužtukas, 12 – apkalėlis; 1, 5 – Narkūnų, 2 – Kerelių, 3, 4, 6 – Moškėnų, 7 – Nevieriškės, 8, 11 – Petrešiūnų, 10 – Vosgėlių, 9, 12 – Sokiškių piliakalnio

nėtų smeigtukų paplitimas baltų gyvenamose srityse ir ankstyvų formų buvimas leidžia laikyti juos būdingais baltų genčių papuošalais. Vėliau šio tipo smeigtukai paplito labai plačiai.

Karoliai. Iš papuošalų dar buvo nešiojami kauliniai karoliai. Jų rasta nedaug, tačiau radiniai liudija, kad buvo nešiojamos ir karolių apvaros. Narkūnų piliakalnyje aptiktas 4,5 cm ilgio, plačiausioje vietoje 2,5 cm skersmens karolis, turintis išilgai per jį einančią angą (pav. 100:5). Kitas panašus dirbinys iš Moškėnų piliakalnio turėjo skersai pradurtą skylutę (pav. 100:6). Kaulinis karo-

apskrito pjūvio (pav. 101:3). Smeigtukas, kaip ir pilkapiai, priklauso žalvario amžiaus III periodui.

Smeigtukai įvijine galvute Rytų Pabaltijyje yra būdingi ir senajam žalvario amžiui, ir visam ankstyvajam metalų laikotarpiui. Patys ankstyviausi iš jų, turintys plokščią galvutę, paplitę Pamario srityje tarp Vyslos ir Oderio. 7 dešimtmetyje čia buvo žinomos 8 jų radimo vietos (23, p. 64). Į rytus nuo šios srities tokie smeigtukai žinomi iš 5 radimo vietų, o į vakarus tik vienetai (129, p. 585; 221, p. 32). Nėra vieningos nuomonės dėl jų priklausomybės čia gyvenusioms gentims. Vokiečių archeologas L. Kiljanas, remdamasis tokių smeigtukų paplitimu, apibrėžė baltų genčių kultūrinę sritį (108, žemėl. 12). Baltų genčių paplitimo ribas, remdamasi šiais dirbiniais, nustatė ir M. Gimbutienė (56, p. 287). Baltų genčių papuošalais šiuos smeigtukus iš pradžių laikė ir lenkų archeologas J. Kostrzewski (Kostrzewski; 111, p. 1–10), vėliau šių teiginių jis atsisakė (113, p. 165) ir tokius smeigtukus skyrė lužitėnų gentims. Mi-



101 pav. Ankstyvojo žalvario amžiaus radiniai (1–11 – žalvariniai, 12–13 – moliniai): smeigtukai (1–3, 11), antkaklės (4), apyrankės (7, 8, 10), žiedai (6), tutulas (9), įvijėlė (5), puodeliai (12, 13); 1–9, 12, 13 – Šlažių, 10 – Bajorų pilkapių, 11 – Patiltis, atsitiktinis radinys

lis iš Nevieriškės piliakalnio buvo labai mažas (pav. 100:7), penkiakampio pjūvio, puoštas skersiniais įbrėžimais, turėjo išilginę angą.

Puošiasi ir moliniais karoliais, tačiau jų aptikta labai nedaug. Po vieną karolį aptikta Moškėnų, Nevieriškių ir Vosgėlių piliakalniuose. Jie nedideli (pav. 66:23–25), ritinio pavidalo, apskrito pjūvio. Tokie karoliai buvo nešiojami ir I m. e. tūkstantmetyje (Juodonių gyvenvietė).

Jau ankstyvajame žalvario amžiuje buvo puošiamasi žalvarinėmis apyrankėmis. Įvairių apyrankių aptikta Šlažių pilkapiuose. Vienos (5 egz.) buvo masyvios, uždaros, apskrito pjūvio (pav. 101:7). Tokių dirbinių žinoma iš Rytprūsių, Pamario, Meklenburgo ir Pietų Vokietijos sričių (179, p. 68), kitos (2 egz.) taip

pat masyvios, apskrito pjūvio, plonėjančiais nesujungtais galais (pav. 101:8). Panašių apyrankių žinoma iš Pamario (179, p. 86). Dėl apyrankių kilmės tyrinėtojai nesutaria. Vieni jas laiko atvežtomis iš Pamario (111, p. 35), kiti mano, kad jos vietinės, padarytos pagal atvežtinius pavyzdžius (123, p. 101). Kelios apyrankės rastos buvusių pilkapių vietoje Bajoruose (prie Kretingos), netoli Šlažių pilkapių. Viena iš jų buvo masyvi, apskrito pjūvio, vos plonėjančiais galais (pav. 101:10), kita masyvi, storėjančiais, vos suplotais galais. Abi jos galėjo būti padarytos pagal atvežtinius pavyzdžius.

Buvo nešiojami ir žiedai, Šlažių pilkapiuose jų aptikta 4 (pav. 101:6). Taip pat šiuose pilkapiuose rasta žalvarinių įvijėlių fragmentų (pav. 101:5). Jos susuktos iš apskrito pjūvio vielos.

Archeologinė medžiaga patvirtina, kad žalvario amžiaus III periode jau buvo nešiojama daug įvairių papuošalų, naudotų ir mėgtų per visą vėlyvesnį ankstyvojo metalo laikotarpį.

Vienas iš mėgstamesnių ir plačiau paplitusių žalvario dirbinių buvo *t u t u l a s* (tutulus). Tai pailgas stiebelis, kurio abu galai baigiasi nevienodo skersmens apskritomis plokštėmis. Tokių radinių aptikta ir Šlažių pilkapiuose (pav. 101:9). Analogiškų dirbinių ypač daug vadinamosiose šiaurės kultūros srityse, kuriose jie žinomi nuo žalvario amžiaus II periodo. Švedijoje, Danijoje, Šlėzvingo-Holšteino žemėse, o kartais Pamaryje jie paplitę ir žalvario amžiaus III periode (144, Nr. 1033–1035; 167, p. 374, pav. 528; 147; 179, lent. 14:g). Vieni tutulai, panašūs į sagą, aptinkami tik moterų kapuose, kiti, laikomi diržo papuošalais, aptinkami tiek vyrų, tiek moterų kapuose. Dirbinius, panašius į Šlažių radinius, Rytų Pabaltijyje įprasta vadinti sagomis. Tokie radiniai žinomi iš Rantau ir Alkniken pilkapių Rytprūsijoje (179, p. 72, lent. 14:e). Šlažių tutulas galėjo būti pagamintas pagal šiaurinius pavyzdžius. Tokios sagos buvo populiarios ir kitose Rytų Pabaltijos srityse. Šio tipo žalvarinių dirbinių pavyzdžiu buvo gaminami analogiški kauliniai ir raginiai dirbiniai. Kaulinių, vadinamųjų dvigubų, sagų rasta ankstyviausiuose Lietuvos, Latvijos, Estijos piliakalniuose.

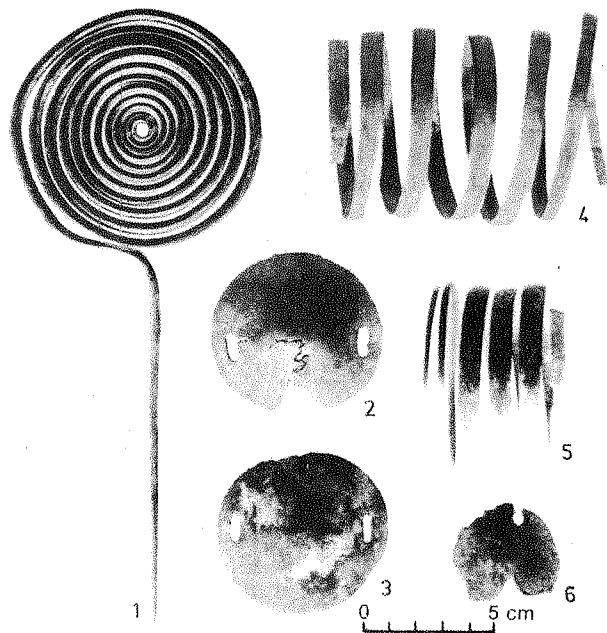
Lietuvoje dvigubų sagų aptikta Kerelių (pav. 100:2), Moškėnų (pav. 100:3, 4), Narkūnų (pav. 100:1) piliakalniuose. Analogiškų kaulinių, raginių (kai kada ir gintarinių) dirbinių žinoma iš Estijos Asvos piliakalnio (216, pav. 41:7), Latvijos Dignajos, Tėrvetės, Kivutkalnio piliakalnių (64, p. 31).

Šių sagų prototipai, pagaminti iš žalvario ir gintaro, buvo plačiai paplitę vadinamajame šiaurės kultūros rate – Švedijoje, Danijoje, Šiaurės bei Pietų Vokietijoje, Pamaryje ir šalia Lietuvos esančiose Lenkijos srityse. Ten rasti tokie ankstyvieji dirbiniai da-

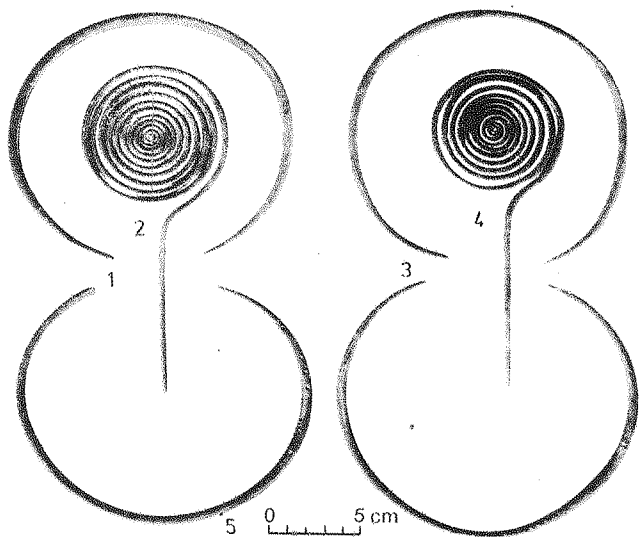
tuojami žalvario amžiaus III ir IV periodu. Lenkijoje vėlesni šio tipo radiniai datuojami žalvario amžiaus V periodu. Latvijos Brikulijų gyvenvietės analogiška saga datuojama IX–VII a. pr. m. e., o Kivutkalnio – žalvario amžiaus IV periodo pabaiga. Lietuvoje duomenų, galinčių patikslinti chronologiją, nedaug. Jie neprieštarauja bendram šio tipo dirbinių datavimui I tūkstantmečio pr. m. e. I–II ketvirčiu.

Vėlyvajame žalvario amžiuje labai pagausėjo žalvarinių papuošalų. Kai kurie buvo atvežtiniai, dalis gaminta vietoje pagal atvežtinius pavyzdžius, buvo ir savitų vietinių papuošalų. Žinomi vėlyvieji žalvariniai papuošalai daugiausia rasti atsitiktinai, papuošalų lobiuose, kartais kapuose, piliakalniuose. Dėl visuotinio deginimo papročio tarp įkapių jų rasta labai mažai. Tik vėliau, paplitus griautiniam laidojimui, tarp gausių įkapių buvo ir žalvarinių papuošalų.

Be Vaškų loby, Lietuvoje dar aptikti Baudėjų ir Pabalių lobiai. Juos sudarė žalvariniai papuošalai bei kiti įvairūs reikmenys. Baudėjų (pav. 102) lobyje aptiktas žalvarinis smeigtukas didele įvijine galvute ir trumpa smeigiamąja adata, dvi įvijinės 6 ir 4 apvijų apyrankės iš plokščios vielos suplonintais galais, 3 gaubtos plokštelės su dviem pailgomis skylutėmis priešinguose pakraščiuose, vienas pusbėnulis pavidalo plokščias kabutis su kilpute viršuje, viena plokštelė, išgaubta vidurine dalimi, ir 3 pailgos apskrito pjūvio alavo lazdelės. Pabalių lobyje (pav. 103), aptiktame 0,5 m po žeme, ant nedidelio akmenų grindinėlės su degėsiais rasti 2 žalvariniai smeigtukai įvijinėmis galvutėmis ir 4 apskrito pjūvio plonėjančiais galais antkaklės. Abiejų lobių radiniai nevietinės kilmės. Jų gamybai suvartota daug žaliavos, o jos vietiniai gyventojai neturėjo. Tokių formų papuošalai buvo nešiojami didelėje teritorijoje, todėl šie lobiai, kaip ir daugelis ankstyvesnių žalvarinių dirbinių, sietini su Vakarų kraštais, pietvakarinėmis Baltijos pajūrio sritimis. Daugelis žalvarinių papuošalų, kaip ir ankstyvajame žalvario amžiuje, čia galėjo pakliūti iš šiaurinių metalurgijos centrų: Šiaurės Vokietijos, Pamario, Danijos, Švedijos, taip pat Centrinės Europos. Jų formos buvo plačiai paplitusios Europoje, jų pavyzdžiu kurtos ir vietinės. Vietiniai meistrai gamino savitus papuošalus, jiems būdinga smulkumas, paprastumas. Tai pasakytina ir apie įvijinius papuošalus, kurių gamybai reikėjo mažiau metalo. Pagaminti vielą ir iš jos reikiamos formos papuošalą buvo paprasčiau, negu išlieti originalios formos dirbinį. Papuošalus nešiojo ne viena žmonių karta. Smeigtukais įvijine galvute puošėsi ankstyvajame ir vėlyvajame žalvario amžiuje, taip pat ankstyvajame geležies amžiuje. Vietiniai meistrai gamino visą įvijinių papuošalų komplektą – smeigtukus, antsmilkinius ir kabučius; tai buvo saviti Vakarų



102 pav. Baudėjų lobis: 1 – smeigtukas, 2, 3 – apyrankė, 4–6 – apkalai

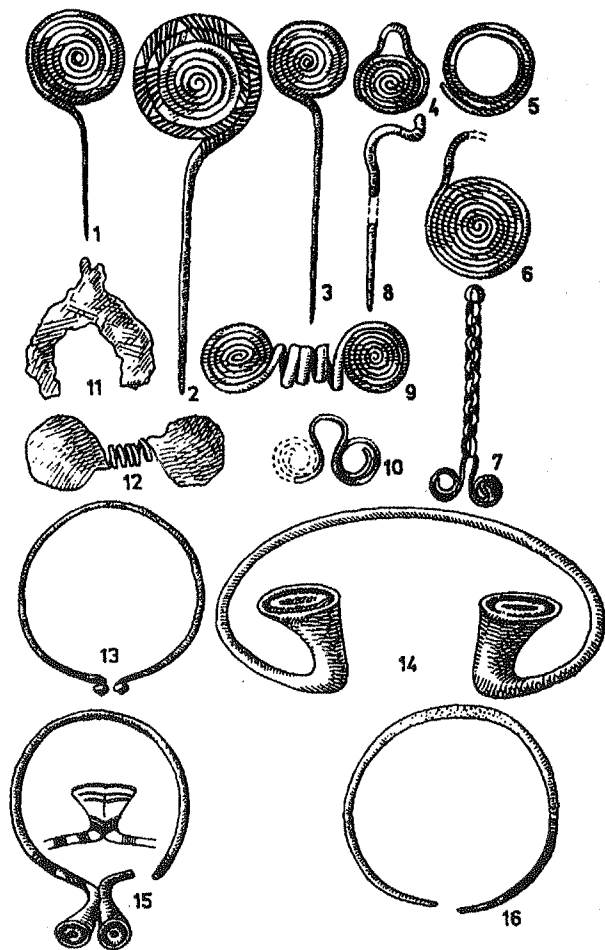


103 pav. Pabalių lobis: 1, 3 – smeigtukai, 2, 4, 6 – antkaklės

Lietuvos papuošalai. Lietuvos teritorijoje gyvenę žmonės žalvariniais papuošalais puošė galvą, kaklą, krūtinę, rankas.

Galvos papuošalus sudarė antsmilkiniai ir kabučiai, kurie, matyt, buvo pritvirtinami prie galvos dangos arba kepurėlės. Antsmilkiniai įvairūs. Reikėtų paminėti plokščius, iš apskrito pjūvio vielos susuktus akinių pavidalo dirbinius. Tokių antsmilkinių rasta suardytuose griautiniuose kapuose prie kaukolės. Vienas jų rastas Antalgėje (pav. 104:9) Rytų Lietuvoje, antrasis – Prienlaukyje (221, lent. XXIV:2) Užnemunėje. Tokie papuošalai buvo plačiai paplitę Centrinėje Europoje. Lenkijoje jų aptikta Preušino lobyje (112, p. 56, pav. 62), taip pat istorinės Didžiosios Lenkijos srities teritorijoje; čia jie datuojami žalvario amžiaus IV periodu. Centrinėje Europoje jie žinomi iš Halštato A ir B periodų (171, p. 89, pav. 7:7; 21, p. 283–293, pav. 1:1, 2, lent. IX:16). Antalgės dirbiniai daug vėlyvesni, galėjo būti pagaminti pagal lužitėniškus pavyzdžius, jie datuojami I tūkstantmečio pr. m. e. antrąja puse. Panašiai datuoti ir Prienlaukio radiniai. Į minėtus radinius panašūs ir akinių formos antsmilkiniai su plokščiomis galuose. Panašios formos germaniškos segės, paplitusios žalvario amžiaus V–VI periode Danijoje, Švedijoje, Suomijoje (136, p. 54–56), taip pat plito į rytus. Lietuvoje, Steponavoje, tokių dirbinių (pav. 104:12) aptikta griautiniame kape prie kaukolės smilkinio. Jie be užsegimo, išgaubti (tai ne segės), datuojami ankstyvuojū geležies amžiumi. Analogiški Steponavos dirbiniams antsmilkiniai žinomi ir Latvijos teritorijoje (145, p. 374–376; 218, p. 101, lent. XXI:10), jie datuojami erų riba. Panašūs radiniai iš Estijos datuojami pirmaisiais m. e. amžiais (145, p. 373, 374, pav. 5, 6).

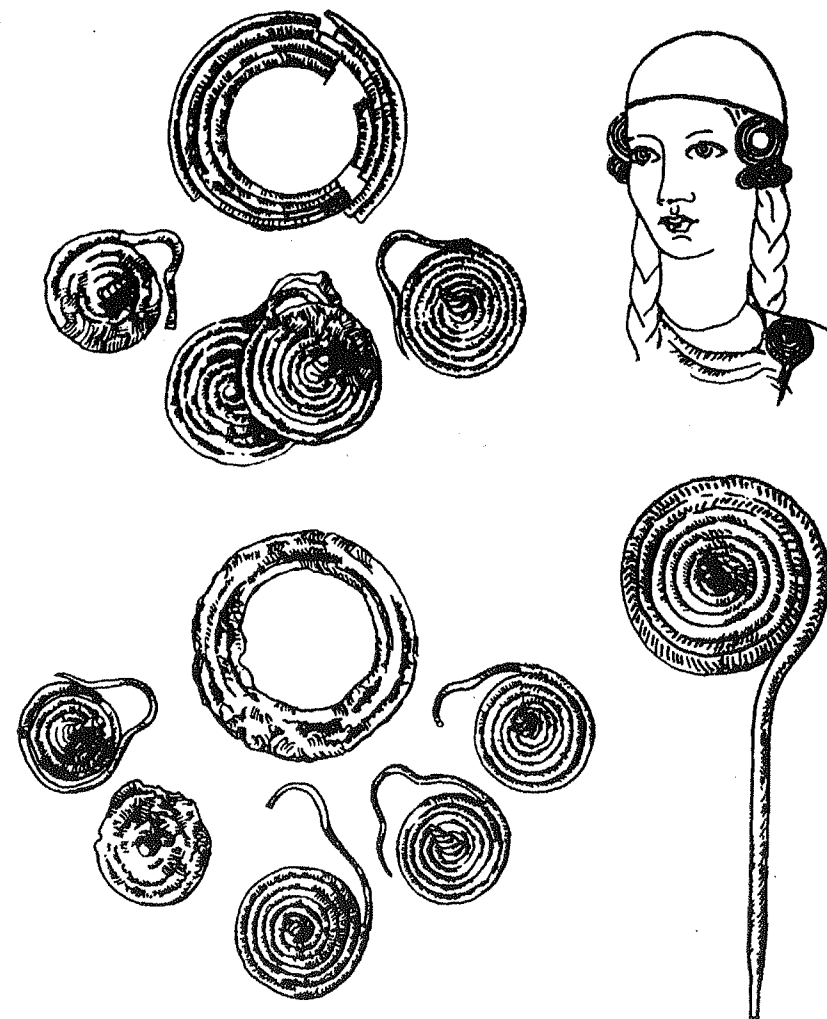
Lietuvoje rasta įvijinių antsmilkinių, kuriuos sudaro iš apskritos žalvarinės vielos susuktas 3,5–4,5 cm skersmens skritulys. Tokios plokščios įvijos aptinkamos atsitiktinai po vieną arba griautiniuose kapuose kartu su kitais įvijiniais papuošalais. Vakarų baltų srityse šie antsmilkiniai randami kartu su savitos formos kabučiais – sraiginėmis kilpinėmis įvijomis (šių kabučių centre dažnai iškilusi sraigėlė). Kabučiai galėjo būti pritvirtinami prie antsmilkinių arba naudojami atskirai. Lietuvoje tokie antsmilkiniai su kabučiais pirmiausia aptikti 1940 m. tyrinėjant Kurmaičių A pilkapyje griautiniame kape (118, p. 32–52). Čia 2 įvijiniai antsmilkiniai su 3 sraiginėmis kilpinėmis įvijomis aptikti prie galvos; antsmilkiniai rasti apatinio žandikaulio šonuose, o įvijos prie kaktos (pav. 104:4, 5). Tokių radinių aptikta ir Ėgliškių pilkapių griautiniuose kapuose, jie datuojami 150 m. pr. m. e.–m. e. riba (72, p. 32). Tačiau čia prie kaukolės antsmilkiniai ir įvijos buvo išdėstyti kita tvarka: abiejose žandikaulių pusėse po 1 antsmilkinį su grupe įvijų,



104 pav. Vėlyvojo žalvario ir ankstyvojo geležies amžiaus žalvariniai papuošalai: 1-3, 8 - smeigtukai, 5, 9, 12 - antsmilkiniai, 4, 6, 11 - kabučiai, 7, 10 - pakabėlės, 13-16 - antkaklės; 1, 11 - Baudėjų lobis, 2 - Ankštakiai, 3 - Pryšmančiai, 4, 5 - Kurmaičiai, 6 - Paplienija, 7 - Prienlaukys, 8, 15, 16 - Ėgliškiai, 9 - Antalgė, 10 - Kereliai, 12 - Steponava, 13 - Šilutė, 14 - Bajoriškiei

šios buvo tarsi surištos į vieną krūvelę. Vienu ir kitu atveju šie radiniai buvo pritvirtinti prie kažkokio galvos apdangalo. Kartu su įvijiniais smeigtukais jie sudarė baltišką papuošalų komplektą (pav. 105). Pora įvijinių antsmilkinių rasta Šilutės apylinkėse (221, pav. XXVI:2). Įvijinis antsmilkinis ir smeigtukas su įvijine galvute aptikti ir Kernavės kapinyne (pav. 53:1, 2).

Įvijinių antsmilkinių randama ir Latvijos teritorijoje. Pavienių



105 pav. Žalvarinių papuošalų komplektas iš Ėgliškių griautinių kapų

įvijinių antsmilkinių rasta Lazdinių kapinyne (Talsų raj.), Zvurdės Ginerty (Kuldygos raj.; 228, p. 101; 262, p. 192, pav. 5:12). Su tokiomis dirbiniais susidurta Vakarų Prūsijoje Daulen-Luisensegen kapinyne, jie datuoti apie 500 m. pr. m. e. (90, p. 18; 156, p. 27). Minėti įvijiniai antsmilkiniai, matyt, buvo prototipas įvijinių antsmilkinių, paplitusių Lietuvoje pirmaisiais mūsų eros amžiais.

Aptinkama ir įvairių kabučių. Prie antsmilkinių dažnai kabina-

mos sraiginės kilpinės įvijos. Jos buvo plačiai paplitusios, jas nešiojo įvairių genčių žmonės. Pavieniui randamos ankstyvuose piliakalniuose ir gyvenvietėse – Paplienijoje (pav. 104:6), Latvijoje Klangiukalnio piliakalnyje (218, lent. XXI:11).

Randama ir kitokių iš vielos padarytų kabučių ir pakabėlių. Akinių formos kabučių ir pakabėlių aptikta Pavandenės (221, lent. XXIV:1, XXV:4, 5), Nevieriškės (77, p. 78, pav. 22:17), Kerelių (pav. 104:10) piliakalniuose ir Prienlaukio kapinyne (pav. 104:7). Atrodo, šie papuošalai buvo nešioti ilgą laiką ir didesnėje teritorijoje. Tokie kabučiai buvo prikabinėti prie pirmųjų mūsų eros amžių Šernų kepurėlės (123, p. 193, pav. 120).

Aptinkama iš apskrito pjūvio žalvarinės vielos padarytų įvairaus skersmens neaiškios paskirties grandžių. Jų buvo Nevieriškės (pav. 106:9) ir Velikuškių (pav. 106:10) piliakalniuose. Tai galbūt primityvūs antsmilkiniai, nes panašių antsmilkinių šiose srityse žinoma iš I m. e. tūkstantmečio pirmosios pusės paminklų.

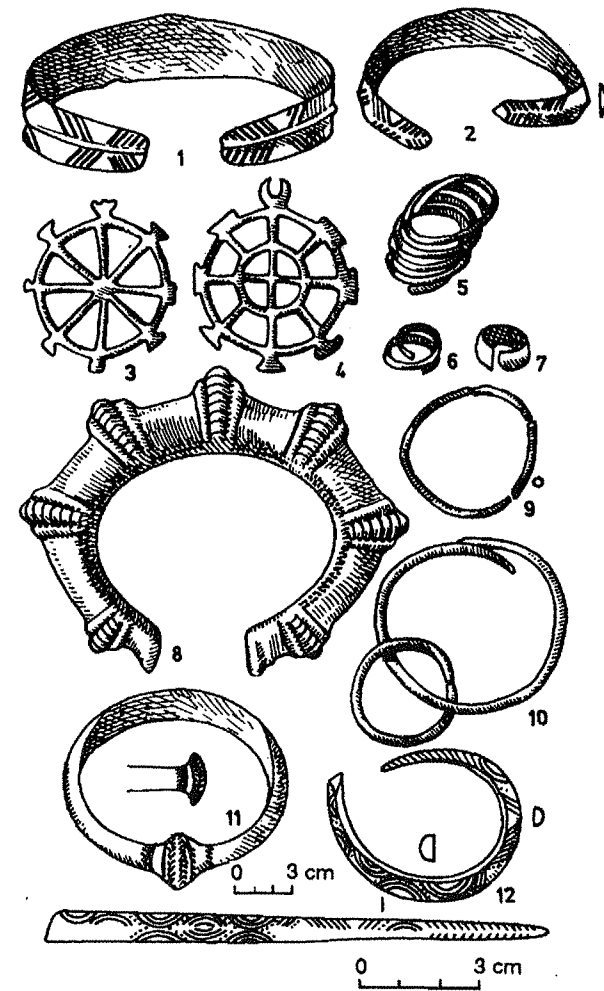
Originalus kabutis aptiktas Baudėjų lobyje. Tai mėnulio formos plokštelė su kilpute viršuje (pav. 104:11). Tokių plokštelių tuo metu Lietuvoje negamino. Neaiški kabučio paskirtis, prie ko jis buvo kabintas.

Vieni iš naujesnių radinių Lietuvoje yra lieti ažuūriniai rato pavidalo su ašele viršuje kabučiai iš Prienlaukio (pav. 106:3, 4). Panašūs kabučiai Šiaurės Vokietijoje, Danijoje ir Lenkijoje buvo gaminami jau nuo žalvario amžiaus II periodo (1, pav. 27, 32; 9, p. 103, pav. 89; 51, p. 240, pav. 56; 110, p. 175, pav. 45). Prienlaukio kabučiai datuojami vėlyvuju žalvario laikotarpiu, t. y. I tūkstantmečio pr. m. e. pabaiga.

Iš kaklo papuošalų vėlyvajame žalvario ir ankstyvajame geležies amžiuje buvo nešiotos antkaklės. Šiuo laikotarpiu jų ypač gausu, jos labai įvairios. Pačios paprasčiausios buvo apskrito pjūvio, plonėjančiais galais. 4 tokios antkaklės su 2 smeigtukais įvijine galvute aptiktos minėtame Pabalių lobyje (pav. 103).

Antkaklės plonėjančiais galais buvo plačiai paplitusios Šiaurės Vokietijoje, Lenkijoje ir ilgai nešiotos. Tokios antkaklės, rastos Žešovo lobyje (Lenkija), datuojamos žalvario amžiaus IV periodu (112, pav. 82:3), Biskupino gyvenvietėje 550–400 m. pr. m. e. (157, pav. 51). Nedaug pakitusias antkakles nešiojo ir I m. e. tūkstantmetyje.

Paprastesnių vietinės gamybos plonėjančiais galais antkaklių buvo rasta Ėgliškių pilkapio Nr. 3 griautiniame kape, datuojamame 100 m. pr. m. e. (pav. 104:16). Viduriniojo laikotarpio pradžia priklauso antkaklė iš Šilutės apylinkių (49, lent. 144:c). Latvijoje Varvės Strikių antkaklė taip pat datuojama I tūkstantmečio pr. m. e.



106 pav. Vėlyvojo žalvario ir ankstyvojo geležies amžiaus žalvariniai papuošalai: 1, 2, 8, 11, 12 – apyrankės, 3, 4 – kabučiai, 5–7 – žiedai, 9, 10 – grūdys (antsmilkiniai?); 1, 2, 5–7, 9 – Nevieriškės, 10 – Velikuškių, 12 – Narkūnų piliakalnio, 3, 4, 8 – Prienlaukio kapinynas, 11 – Kalniškių atsitiktinis radinys

antrąją pusę arba pabaigą (218, p. 100, 101, pav. 75:3), o Lazdinių antkaklė – erų riba (262, p. 191, pav. 5:4).

Vienos Ėgliškių griautinių kapų antkaklės keturkampio pjūvio galai buvo nuugludinti. Ji buvo primityvaus darbo.

I tūkstantmečio pr. m. e. pabaigoje Lietuvos teritorijoje paplito sagutės formos ir kanopiniais galais antkaklės. Tokių pavienių

antkaklių aptikta Šilutėje (pav. 104:13), Noliškiuose (155, p. 209), Bajoriškėse (pav. 104:14), Šlažių pilkapyne (12, p. 81–86). Tyrinėjimų metu panaši antkaklė rasta Ėgliškių pilkapio Nr. 3 (pav. 104:15) griautiniame kape (72, pav. 26:1). Tai vietinės gamybos ir vietinių formų papuošalai.

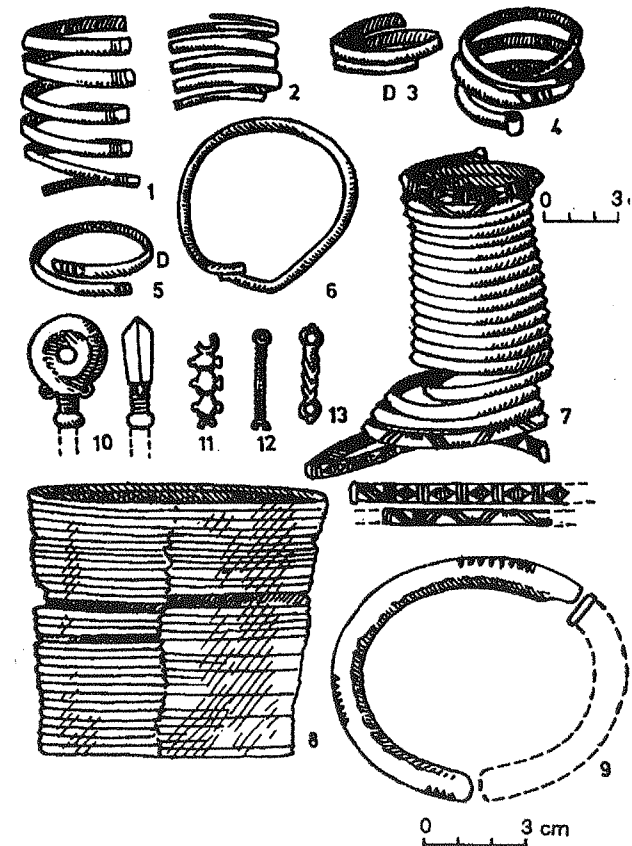
Iš krūtinės papuošalų dažniausiai aptinkama žalvarinių smeigtukų. Tai vieni populiariausių papuošalų, naudoti nuo neolito per visą žalvario ir geležies amžių. Mėgti jie ir I tūkstantmetyje pr. m. e. Tuo metu gausiai nešioti ir labai įvairūs kauliniai smeigtukai, pagaminti iš pigiausios, lengviausiai gaunamos žaliavos. Tačiau gyventojai turėjo ir žalvarinių smeigtukų – puošnių ir paprastų, atvežtinių ir vietinių. Ypač jie paplito I m. e. tūkstantmetyje; jų paskirtis buvo ir puošybinė, ir praktinė. Išaugusi vietinė jų gamyba, formų įvairumas ir puošnumas rodo, kad tai būdingi baltų gentims papuošalai.

Baudėjų (pav. 102:1) ir Pabalių (pav. 103:1, 3) lobių smeigtukai buvo su didele įvijine galvute. Baudėjų smeigtuko galvutė 9,5 cm skersmens, Pabalių smeigtukų 7,8 cm ir 7,2 cm skersmens. Kiti žalvariniai smeigtukai daug mažesni, paprastesni. Tokie aptikti Pryšmančiuose (pav. 104:3), Ankštakiuose (pav. 104:2), Ėgliškiuose (pav. 105). Pastarieji buvo vietinės gamybos.

Žalvariniai smeigtukai įvijine galvute Centrinėje Europoje vėlyvajame žalvario amžiuje buvo plačiai paplitę. Gausu jų ankstyvųjų germanų, lužitėnų ir vakarų baltų kultūrų srityse. Remiantis buv. Lindenau lobio radiniais, smeigtukai didele įvijine galvute datuojami žalvario amžiaus V periodo pabaiga ir VI periodo pradžia (152, p. 103, 104). Pabalių lobio smeigtukai pagal analogišką smeigtuką iš buv. Grebiten Palve datuojami žalvario amžiaus VI periodu (49, lent. 119:d), Ankštakių smeigtukas ankstyvuojų ir vidurinių Latenu, Ėgliškių smeigtukas, remiantis griautinių kapų inventoriumi, datuojamas 200–150 m. pr. m. e.

Rasta vietinės gamybos smeigtukų, pagamintų pagal atvežtinius pavyzdžius, su gulgės kaklo pavidalo galvute. Toks žalvarinis smeigtukas kartu su žalvarinėmis apyrankėmis buvo rastas Bajoruose, taip pat Ėgliškių pilkapyje Nr. 3, sampilo degintiniame kape. Šis padarytas iš apskrito pjūvio žalvarinės vielos, viršuje išraityta galvutė (pav. 104:8). Smeigtukas datuojamas maždaug 200–150 m. pr. m. e. Yra žinių, kad tokio tipo smeigtukas buvo rastas ir Mišeikių pilkapiuose (10, p. 82).

Įvairių smeigtukų su gulgės kaklo pavidalo galvute gausu srityse, esančiose į vakarus ir pietus nuo Lietuvos, tarp Nemuno ir Vyslos, Semboje, taip pat lužitėnų srityje. Lietuvoje aptikti šio



107 pav. Ankstyvojo geležies amžiaus žalvariniai papuošalai iš Ėgliškių pilkapių griautinių kapų ir Kerelių piliakalnio (9, 13): 1–6, 7–9 – apyrankės, 10 – smeigtukas, 11–13 – brankteliai

tipo smeigtukai buvo vietinės gamybos. Tai rodo jų paprastumas, toks pat kaip įvijinių papuošalų gamybos būdas.

Ėgliškių pilkapio Nr. 2 griautiniame kape aptiktas smeigtukas su lieta žalvarine ratelio pavidalo vieline (rombo pjūvio) galvute ir dviem ataugėlėm ratelio apačioje, su koteliu, užsibaigiančiu pastorėjimu (pav. 107:10). Jo smeigiamoji adata buvusi geležinė. Tai vienintelis toks radinys Lietuvoje. Analogiškas jam smeigtukas arčiausiai rastas Estijoje (145, pav. 7). Smeigtukas datuojamas 100–200 m. e. metais.

I tūkstantmečio pr. m. e. pabaigai ir mūsų eros pradžiai priklausau keli brankteliai. Jie pailgi, įvairios formos, aptikti Ėgliš-

kių pilkapiuose (pav. 107:11, 12) ir Kerelių piliakalnyje (pav. 107:13).

I tūkstantmetyje pr. m. e. buvo nešiojamos ir vietinės gamybos, ir atvežtinės apyrankės. Ankstyvuose piliakalniuose aptikta tik molinių liejimo formų, kuriose buvo lietos apyrankės arba vie-la, iš kurios buvo sukama apyrankė. Liejimo formų rasta Narkūnų ir kituose piliakalniuose. Nevietinės gamybos apyrankės atkeliavo iš artimesnių baltiškų ir tolimesnių sričių. Jos labai įvairios.

Masyvios uždaros apyrankės su priekyje iškilusiu rumbu vadinamos apyrankėmis su inksto formos priekine dalimi. Tokia aptikta Kalniškiuose (pav. 106:11). Jų pasirodė ir pietiniame Baltijos pajūryje žalvario amžiaus IV–V periode. Ankstyviausios jų formos žinomos Saksonijoje ir Tiuringijoje. Pačios vėlyviausios formos paplitusios Šiaurės Vokietijoje, į rytus nuo Vyslos. Kelios šio tipo apyrankės žinomos Didžiojoje Lenkijoje (173, p. 56, pav. 20, 21, 71, 374). Manoma, jog importuotos iš Rytų Pamario. Datuojamos žalvario amžiaus V periodu. Pavienių radinių aptikta Švedijoje (144, Nr. 1308–1310).

Tarp Vyslos ir Nemuno rastos 4 šio tipo apyrankės: dvi iš buv. Klein Drebnau, viena iš Zavišino, ketvirtos radimo vieta nežinoma. Kalniškių apyrankė nuo vakarinių šio tipo variantų skiriasi aukštesniu ir ilgesniu inksto pavidalo priekiu. Panašiausia į šią apyrankę rasta Latvijos Kivutkalnio piliakalnyje. Tyrinėtojų nuomone, jos yra vietinio darbo, padarytos pagal atvežtinius pavyzdžius. Kalniškių apyrankė datuojama žalvario amžiaus V periodu (123, p. 104). Šis tipas davė pradžią įvairiems apyrankių variantams.

Visai kitokia masyvi gunkluota apyrankė aptikta Prienlaukyje. Jos pusapskričio pjūvio lankelyje matyti 7 iškilimai, o patys apyrankių galai primena kanopėles (pav. 106:8). Panaši apyrankė iš buv. Kuseno (Rytprūsiai) tyrinėtojų datuojama Halštato laikotarpiu, vėlyvuojų arba vidurinių Latenu (53, p. 160; 49, p. 262). Prienlaukio apyrankė skiriama ankstyvajam geležies amžiui (2, p. 77). Panašios gunkluotos apyrankės buvo nešiojamos Užnemunėje I m. e. tūkstantmečio pirmame ketvirtyje. Tokių apyrankių rasta Krosnoje ir Pažarstyje (142, p. 148).

Plačiai žinomos ir ilgai nešiotos įvijinės apyrankės. Nuo žalvario amžiaus IV periodo jomis puošėsi lužitėnų kultūros, Šiaurės vakarų Vokietijos, Skandinavijos gyventojai. Nuo žalvario amžiaus V periodo jos gamintos Rytprūsiose. Tokių apyrankių rasta Arise (Jansborko apskr.; vok. Johannsburg), Kervynene ir Klein Drebnau Semboje.

Pačios ankstyviausios įvijinės apyrankės aptiktos Baudėjų loby-

je (pav. 102:2, 3). Jos buvo padarytos iš plokščios skardelės; viena 4, kita 6 apvijų, plonėjančiais galais. Tai atvežtinės apyrankės, datuojamos vėlyvuojų žalvario amžiumi – žalvario amžiaus V periodu. Vėlyvesnės Ēgliškių griautinių kapų įvijinės apyrankės nuo Baudėjų apyrankių labai skiriasi. Dvi iš jų – vieno kapo vaikiškos apyrankės, padarytos iš suaugusio žmogaus apyrankės, buvo trikampio pjūvio, viena pusantros, kita trijų apvijų (pav. 107:3, 4). Didesnės apyrankės galas užrietas, o lankelis vietomis ornamentuotas įbrėžtais skersiniais brūkšneliais (pav. 107:4). Jos aptiktos viename kape su plonėjančiais galais antkakle ir įvijiniu kelių apvijų žiedeliu. Šios aiškiai vietinės gamybos apyrankės datuojamos 150 m. pr. m. e. – m. e. riba. Trečioji apyrankė – originali. Ši gero darbo suaugusio žmogaus 21 apvijų apyrankė (pav. 107:7) sukta iš trikampio pjūvio vielos. Vidurinė jos dalis gerokai siauresnė, į viršų platėja, pritaikyta prie rankos. Galai šiek tiek atlenkti. Keletas įvijų iš abiejų kraštų puoštos skersinių įbraižų grupėmis, tarp jų rombeliai, užpildyti tos pačios krypties įbrėžtomis linijomis. Apyrankė dengė ranką iki alkūnės. Analogiška apyrankė susiaurinta vidurine dalimi žinoma iš Sembos pilkapių (49, lent. 120:l, 123:f), ji datuojama 500–150 m. pr. m. e. Ēgliškių įvijinė apyrankė, remiantis griautinių kapų radiniais, datuojama 150 m. pr. m. e. – mūsų eros riba. Tam pačiam laikotarpiui priklauso ir kelios žalvarinės apyrankės užkeistais galais (pav. 107:5, 6), aptiktos Ēgliškių pilkapio Nr. 2 ir Nr. 3 griautiniuose kapuose. Viena vos užkeistais galais ovalaus pjūvio apyrankė puošta skersinių griovelių grupe. Abi datuojamos mūsų eros riba – I mūsų eros amžiumi.

Lietuvoje rasta vienintelė sudėtinė apyrankė. Ji aptikta Ēgliškių griautiniame kape (pav. 107:8). Apyrankė buvo sudaryta net iš 31 atskiros plokščios apyrankės, beveik sueinančiais galais. Kiekviena iš šių apyrankių buvo padaryta iš plonos keturkampio pjūvio juostelės. Apyrankių lankelio plokštuma statmena rankai. Sudėtinės apyrankės ir anksčiau aptartos įvijinės apyrankės formos analogiškos. Viršutinės apyrankės didesnio skersmens, o vidurinės – mažesnio. Panašiausia į sudėtinę apyrankę aptikta Latvijoje Lazdinių kapinyne, moters kape. Ji buvo sudėta iš 21 plokščios apyrankės, datuojama mūsų eros pradžia (262, pav. 4 ir 5:11). Ēgliškių sudėtinė apyrankė taip pat gali būti datuojama I mūsų eros amžiumi (72, p. 36).

Kad plokščios apyrankės Lietuvos teritorijoje buvo plačiau paplitusios, liudija ir Kerelių piliakalnyje rasta tokia apyrankė (pav. 107:9). Ji buvo pagaminta iš kitokios sudėties žalvario. Kerelių apyrankė datuojama I–II m. e. amžiumi. Apie vietinę šių apy-

rankių gamybą trūksta duomenų, tolimesniuose kraštuose jų analogų nežinoma.

Vėlyvojo žalvario amžiaus pabaigoje ir ankstyvojo geležies amžiaus pradžioje gamintos vietinės apyrankės su plokščiu lankeliu. Keli jų fragmentai rasti Narkūnų piliakalnyje (207, p. 33, pav. 47). Jos buvo pusapskričio pjūvio, plonėjančiais galais. Vienos jų lankelis puoštas laužtinių linijų ir eglučių ornamentu (pav. 106:12).

Kelios juostinės apyrankės aptiktos Nevieriškės piliakalnyje (pav. 106:1, 2). Jos primityvaus darbo, lankelio viduryje pakilusia briauna, susiaurintais galais, puoštos įbrėžtų eglučių ornamentu. Apyrankės datuojamos pirmaisiais mūsų eros amžiais.

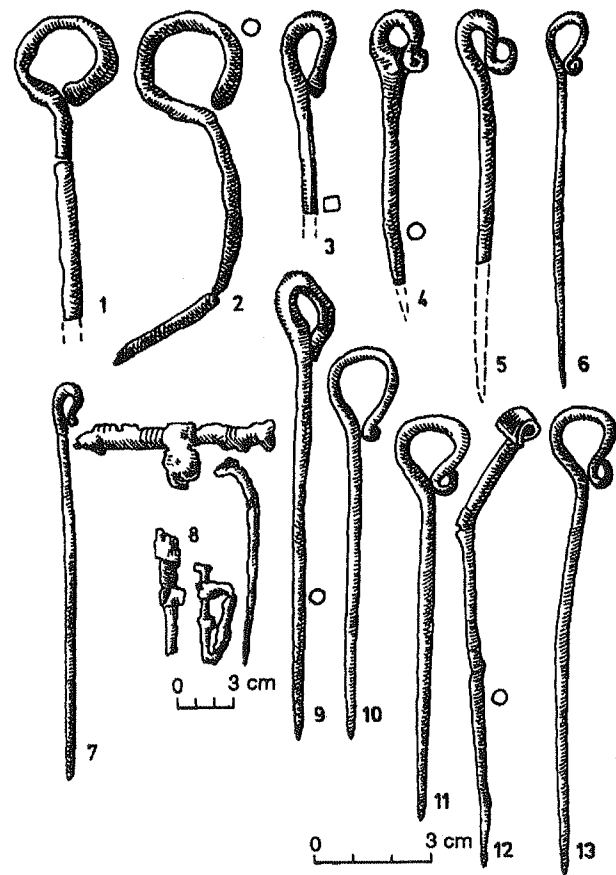
I tūkstantmečio pr. m. e. antroje pusėje gyventojai nešiojo žalvarinius žiedus. Jie buvo pusapskričio pjūvio vielos, įvijiniai arba juostiniai, nesueinančiais galais. Tokie žiedai žinomi iš Eglieškių pilkapių griautinių kapų ir Nevieriškės piliakalnio (pav. 106:5–7).

Kiti dirbiniai. Vėlyvojo žalvario–ankstyvojo geležies amžiaus įvairių smulkių žalvarinių dirbinių randama nemažai, tačiau jų datavimas netikslus, todėl minėsime tik tiksliau datuotus radinius.

Baudėjų lobyje kartu su papuošalais aptikta puošnišs žirgo aprangos žalvarinių dalių. Tai išgaubtos, kūgio formos, apskritos plokštelės (pav. 102:4–6), viena išgaubta dviguba plokštelė susiaurinta vidurine dalimi. Jų paskirtį įvairūs tyrinėtojai aiškina skirtingai, kai kurie mažąsias laiko sagtimis, didelės – diržo apkalais, žirgo kamanų papuošalais (170, p. 10, 52). Panašios plokštelės plačiai paplitusios Vengrijos, Šveicarijos, Prancūzijos, Lenkijos teritorijoje nuo žalvario amžiaus III periodo (173, p. 94–96). Panašūs kamanų apkalai iš Švedijos ir Suomijos datuojami žalvario amžiaus VI periodu (173, p. 558). Dviguba gaubta plokštelė turi analogų Visocko kultūroje, paplitusioje į pietryčius nuo Lietuvos. Baudėjų lobyje susuktos pailgos alavo skardelės iš kitų radinių skyrėsi savo chemine sudėtimi; jos laikomos alavo žaliava (221, p. 105).

Ėgliškių pilkapio Nr. 3 griautiniame vėlyvojo Lateno kape aptikta pusapskričio pjūvio, 27,6 cm ilgio, pastorintais galais žalvario lazdelė buvo dirbinio žaliava – ruošinys (72, p. 20, pav. 25:1). Pirmiesiems mūsų eros amžiams priklauso Kerelių piliakalnio žalvario lazdelės (pav. 55:12).

Tiksliai datuojamų ankstyvojo geležies amžiaus geležinių dirbinių labai nedaug, todėl labai mažai žinių apie geležinių dirbinių gamybą ir jų naudojimą. Keletas tokių radinių aptikta Ėgliškių pilkapiuose. Pilkapio Nr. 2 centriniame degintiniame kape, prie



108 pav. Ankstyvieji geležiniai (1–12) ir žalvariniai (13) papuošalai: smeigtukai ir segė (8):

1, 2 – Narkūnų, 3, 5 – Velikuškių, 4 – Nevieriškės, 6 – Vosgėlių, 7, 10, 11 – Moškėnų, 9, 12 – Kerelių, 13 – Sokiškių piliakalnio, 8 – Ėgliškių pilkapio Nr. 3, deg. kapas 7

puodelio su ašele gulėjo labai sunykusios geležinės apyrankės grandys (pav. 131:2). Jos datuojamos apie 300 m. pr. m. e.

Vėlyvesniame Ėgliškių pilkapio Nr. 3 degintiniame kape, duobutėje, ant sudeginto mirusiojo kaulų buvo padėtos kelios geležinės lankinės lateninės segės, datuojamos apie 150 m. pr. m. e. (pav. 108:8). Panašių žinoma ir Latvijoje, rasta Baškių kapinyne ir Lanču Strikių vietovėje (218, p. 101, lent. XX:5, XXI:4), taip pat Rytprūsiose Klyken vietovėje (49, lent. 142:c, g). Nuo pirmųjų mūsų eros amžių lankinės segės tapo labai populiarios.

Du skirtingi Ėgliškių pilkapių griautinių kapų smeigtukai su žalvarinėmis galvutėmis ir geležinėmis smeigiamosiomis adatomis yra atvežtiniai. Pilkapio Nr. 3 smeigtukas turėjo sagutės formos iškilią galvutę. Jos viršuje esantys kryžmi grioveliai buvo pripildyti geltonos masės (72, p. 20, pav. 25:2). Šis smeigtukas datuojamas 150 m. pr. m. e. Smeigtukas iš pilkapio Nr. 2 turėjo žalvarinę rato pavidalo galvutę, jos apačioje abiejose smeigiamosios adatos pusėse buvo po kilputę (pav. 107:10). Ėgliškių smeigtukas datuojamas I m. e. amžiumi.

Moškėnų-Laukupėnų piliakalnyje aptiktas smeigtukas, kurio kriaušės pavidalo ažūrinė galvutė žalvarinė, o smeigiamoji adata geležinė. Tai vienintelis toks radinys Lietuvoje. Panašūs paplitę Aukštutinės Okos, Smolensko, Volgos aukštupio, Desnos baseino, Vidurinės Padneprės žemėse (246, p. 140), kuriose kai kurie tyrinėtojai mano gyvenus rytinių baltų gentis. Dalis tų sričių šio tipo smeigtukų, taip pat Moškėnų ažūrinis smeigtukas, datuojami IV–III a. pr. m. e. Moškėnų smeigtukas importuotas iš rytinių Europos sričių.

Vietinės gamybos geležinių dirbinių aptikta ankstyvųjų piliakalnių viršutiniuose sluoksniuose. Šie sluoksniai dažniausiai suardyti, todėl sunku datuoti ankstyviausius geležies dirbinius ir nustatyti, kada prasidėjo jų vietinė gamyba. Ankstyviausi vietinės gamybos dirbiniai šie: ylos, lenkti peiliai pjautuvėliai, lazdeliniai smeigtukai, smeigtukai su plokščia atlenkta galvute. Vieni ankstyviausių ir labiausiai paplitę Lietuvoje buvo lazdeliniai smeigtukai (pav. 108:1–7, 9–12). Jie žinomi nuo pirmųjų mūsų eros amžių iki II m. e. tūkstantmečio pradžios, aptinkami kapinynuose ir piliakalniuose (127, p. 75–76). Tokie smeigtukai – dažni radiniai ankstyviausiuose Šiaurės rytų Lietuvos piliakalniuose ir gyvenvietėse. Jų aptikta ir anksčiau tyrinėtuose Petrešiūnų, Moškėnų, Vosgėlių, Velikuškių ir vėliau tyrinėtuose Nemenčinės, Aukštadvario, Narkūnų, Nevieriškės, Kerelių piliakalniuose bei Juodonių gyvenvietėje. Žalvarinis lazdelinis smeigtukas, rastas Sokiškių piliakalnyje (pav. 108:13), padarytas iš apskrito pjūvio vielos; iš vieno jos galo išlenkta rato ar ovalo pavidalo galvutė, smeigiamosios dalies galas nusmailintas. Lazdelinių smeigtukų galvutės įvairaus dydžio, kartais jų vietoje nedidelė kilpa, kartais – didokas ratas. Tokių smeigtukų galvutės vielos galas dažnai baigiasi susukta sraigele. Tipologiškai šie smeigtukai susiję su žalvariniais smeigtukais įvijine galvute; jie galėjo atsirasti dar naudojant žalvarinius įvijinius smeigtukus, t. y. I tūkstantmetyje pr. m. e. Nėra pakankamai duomenų, kad galėtume tiksliau datuoti ankstyvuose

piliakalniuose rastus šio tipo smeigtukus. Pirmaisiais mūsų eros amžiais datuoti geležiniai lazdeliniai smeigtukai iš Narkūnų, Nevieriškės, Aukštadvario, Kerelių piliakalnių.

Lazdeliniai smeigtukai plačiai paplitę visame Rytų Pabaltijyje, ne tik Lietuvoje, bet ir Latvijoje (168, p. 39–108), Estijoje (130, p. 20–37). Estijoje ankstyviausiu žalvariniu lazdeliniu smeigtuku laikomas Saremos salos (Kaunispaa vietovė) radinys; jis datuojamas I tūkstantmečio pr. m. e. viduriu (178, p. 270, pav. 13, 261, p. 57; 130, p. 20). Geležiniai lazdeliniai smeigtukai ten aptinkami I–II m. e. amžiaus degintiniuose kapuose. Estų tyrinėtojai teigia, kad tai ankstyviausi lazdeliniai smeigtukai Rytų Pabaltijyje. Kai kurie Lietuvos archeologai mano, kad Lietuvoje geležiniai lazdeliniai smeigtukai pasirodė II m. e. amžiuje (123, p. 212), tačiau šiai nuomonei pagrįsti trūksta argumentų. Šių smeigtukų iš ankstyvųjų piliakalnių tikslus datavimas nėra aiškus, kadangi trūksta stratigrafinių duomenų. Galima tik tikėtis, kad tikslesnė jų atsiradimo data paaiškės ateityje. Galbūt pirmieji geležiniai lazdeliniai smeigtukai bus datuojami I tūkstantmečio pr. m. e. pabaiga kaip ir pirmieji vietiniai geležies dirbiniai bei geležies gamybos pradžia, taip pat bus siejami su I tūkstantmečio pr. m. e. antrosios pusės žalvariniais įvijiniais smeigtukais.

Lazdeliniai smeigtukai buvo labai plačiai paplitę, būdingi įvairioms kultūroms. Jų gausu Dauguvos, Volgos, Dnepro aukštupiuose, jie būdingi Dnepro-Dauguvos brūkšniuotosios keramikos ir Milogrado, Juchnovo kultūrų gentims. V. Sedovo nuomone, ankstyviausi šio tipo smeigtukai žinomi Vidurio Europoje vėlyvajame žalvario amžiuje. Tokius smeigtukus nešiojo įvairių etninių grupių gyventojai: lužitėnai, suomiai, skitai, baltai; ypač būdingi baltų gentims, kurių teritorijose, atsiradę kartu su pirmaisiais geležiniais dirbiniais, jie buvo gaminami beveik tūkstantį metų (146, p. 21–52). L. Pobolis neigia, jog šie smeigtukai būdingi baltams (241, p. 239–247), tačiau lazdelinių smeigtukų populiarumas ir gausumas baltiškose srityse yra akivaizdus.

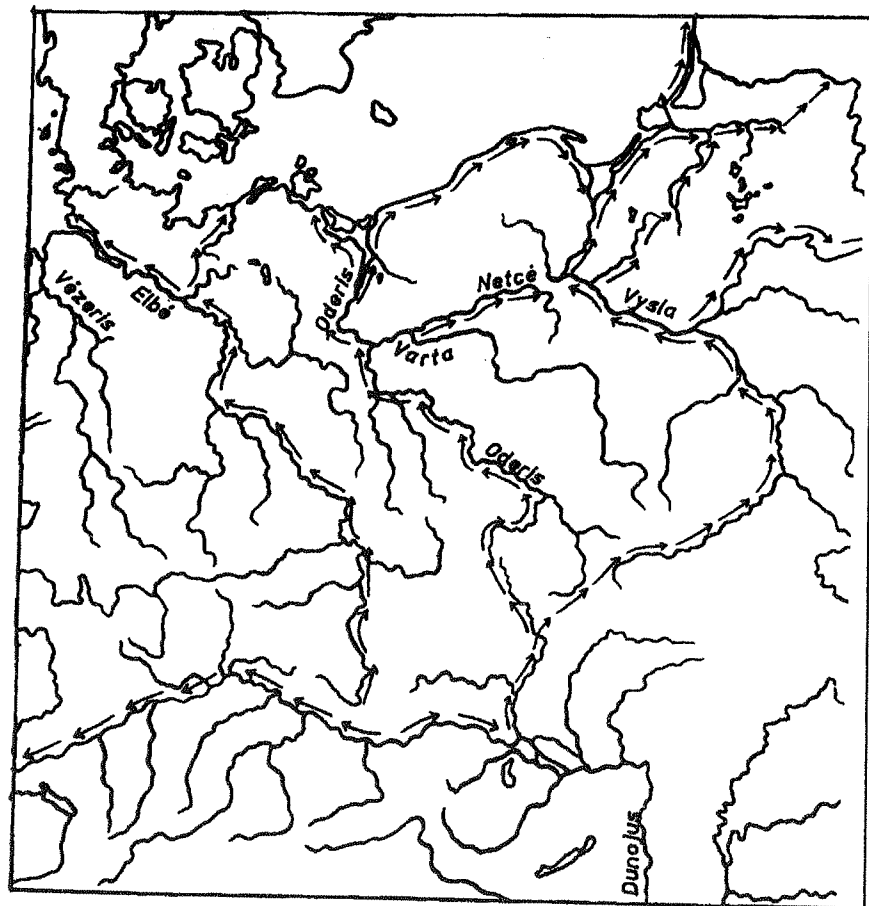
Taip pat ankstyvi, tik trumpai egzistavę, buvo geležiniai smeigtukai su atlenkta cilindro formos galvute (pav. 108:12). Tai paprasti smeigtukai, turintys apskrito pjūvio adatą bei plokščią suplotą atgal atriestą suvyniotą galvutę. Tokių smeigtukų Lietuvoje rasta nedaug. Paskutiniu metu jų po vieną aptikta Aukštadvario (28, p. 51, pav. 7:2) ir Kerelių (83, p. 94, pav. 17:8) piliakalniuose.

RYŠIAI SU METALURGIJOS CENTRAIS

Centrinės ir Šiaurės Europos metalurgijos bazės centras buvo Austrijos teritorijoje. Tačiau Rytų Pabaltijo, ypač Rytprūsių, Lietuvos teritorijos gyventojams svarbesni buvo ryšiai su Šiaurės Europos metalurgijos centrais – Šlėzvigo-Holšteino, Meklenburgo, Danijos, Švedijos sritimis, taip pat su Pamariu. Iš čia žalvariniai dirbiniai atkeliavdavo į Lietuvą. Lietuvoje aptinkama toms sritims būdingų atkraštinių kirvių, kalavijų, ietigalių, papuošalų ir pan. Pagal ten paplitusių dirbinių pavyzdį kuriamos vietinės dirbinių formos, apdirbamas žalvaris. Vietinė žalvarinių dirbinių gamyba pagal atvežtinius pavyzdžius pradėjo plisti jau nuo žalvario amžiaus II periodo pabaigos. Iš pradžių vietinių dirbinių formos buvo panašios į atvežtinių. Vėliau jos tapo savitos. Taip iš pirmųjų atvežtinių rytinio tipo kirvių atsirado vietiniai ankstyvieji ir vėlyvieji rytinio tipo kirviai. Savitų formų skobtiniai kirveliai, Klaipėdos tipo kirviai priklausė vietiniams meistrams, buvo paplitę nedidelėje srityje. Rytų Pabaltijyje buvo gaminami ir baltiški Nortikėnų tipo kovos kirviai. Nortikėnų ir Kalėjų vietovėje rasti šių dirbinių pusfabrikačiai rodo, kad jų gamyba vietinė. Stambesni, daug žalvario žaliavos reikalaujantys dirbiniai nebuvo gaminami. Kalavijus gamino įvairiose Šiaurės Vokietijos srityse pagal Centrinės ir Pietų Europos pavyzdžius.

Pirmieji papuošalų egzemplioriai į Lietuvos teritoriją irgi pateko iš Šiaurės Vokietijos, Meklenburgo, Šlėzvigo-Holšteino, Danijos, Pamario sričių. Kai kurių tyrinėtojų nuomonė, kad Šlažių pilkapius paliko kolonistai, nėra rimtai pagrįsta, kadangi nerasta jiems būdingų kapų. Neneigdami, kad kai kurios papuošalų grupės ir formos buvo sukurtos pagal atvežtinius pavyzdžius, galime panagrinėti, kokia buvo vietinių dirbinių tipų įtaka jų atsiradimui. Ryškus pavyzdys yra ašeliniai smeigtukai, kurių prototipas – kauliniai smeigtukai su ašele žinomas vietinėse neolitinėse Rytų Pabaltijo gyvenvietėse. Vėlesnis vietinės gamybos žalvarinis ašelinis smeigtukas aptiktas Narkūnų piliakalnyje.

Atsižvelgdamas į importinių dirbinių radimo vietas, vokiečių tyrinėtojas E. Sprockhofas nustatė, koks buvo žalvario amžiaus prekybos kelių tinklas Vokietijos teritorijoje (169, p. 146, lent. 45). Keliai iš žalvario žaliavos šaltinių iš pradžių tęsėsi sausuma nuo Vienos iki Oderio arba Vyslos aukštupio, o nuo ten pakrantėmis upių žemupių link. Kelias Oderiu ėjo pro dabartinius Vroclavo ir Frankfurto miestus, vėliau Vartos ir Notecės upėmis sukdamo į



109 pav. Prekybos keliai Šiaurės Vokietijoje vėlyvajame žalvario amžiuje pagal E. Šprockhofą (Sprockhoff)

rytus ir ties Torune pasiekdavo Vyslą. Nuo čia prekyautojai pasiekdavo Vyslos žemupį (pav. 109). Kitas kelias nuo Vienos iki Vyslos aukštupio ėjo sausuma, o toliau Vyslos upe pasiekdavo jos deltą.

Iš Šiaurės Vokietijos Vyslos delta pasiekama keliais per Pamario žemes; vienas kelias ėjo pajūriu, kitas nuo Oderio Vartos ir Notecės upėmis iki Vyslos. Šiais keliais buvo palaikomi ryšiai ir su Lietuvos teritorija, tai rodo į Lietuvą patekę šių sričių žalvariniai dirbiniai. Nuo Vyslos prekybos kelias tęsėsi į Sembą ir toliau Priegliaus upe pasiekdavo visą Rytprūsių teritoriją, Nemuną.



110 pav. Žalvarinė žmogaus figūrėlė iš Šernų

Rytprūsių teritoriją su Vakarų Lietuva jungė kelias, besitęsiantis per Kuršių neriją; jis siekė Nemuno delta, dabartinius Klaipėdos ir Kretingos rajonus. Iš pajūrio Nemunu ir jo intakais žalvaris plito į krašto gilumą. Šiaurinius Lietuvos rajonus žalvaris dar pasiekdavo keliais nuo Dauguvos upės.

Ankstyvajame žalvario amžiuje į Lietuvos teritoriją pakliuvo keletas daiktų iš Rytų Europos ir Mažosios Azijos. Iš Volgės-Okos baseino į Lietuvą pateko Gribžiniuose rastas ietigalis su ašele. Čia jis galėjo pakliūti per Estijos teritoriją (54, p. 145), ten taip pat rastas panašus ietigalis.

Iš tolimų rytinių sričių į Lietuvą pateko žalvarinės žmonių figūrėlės. Viena jų aptikta po akmeniu Šernuose (Klaipėdos raj.), ji vaizduoja žengiantį karį (pav. 110). Panašios figūrėlės buvo paplitusios Sirijos-Palestinos teritorijoje, Viduržemio ir Egėjo jūros pakrančių srityse, iš ten galėjo netiesiogiai, per tarpininkus, pakliūti į baltiškas sritis. Daugelis tyrinėtojų Šernų figūrėlę priskyrė hetitams ir datavo ją maždaug 1200 m. pr. m. e. (154, p. 56; 91, p. 143; 53, p. 80; 49, p. 332). Pastaruoju metu tyrinėtojai abejoja dėl datos, kadangi panašios figūrėlės buvo populiarios ilgai, nuo II tūkstantmečio

pr. m. e. vidurio iki VII a. pr. m. e. Siūloma praplėsti Šernų figūrėlės chronologinius rėmus (55, p. 399; 23, p. 133, 134). Antroji figūrėlė siejama su Kaukazo sritimis, datuojama žalvario amžiaus III periodu (185, p. 56–64; 123, p. 102).

Žalvaris greičiausiai buvo gaunamas už reto grožio gintarą, pasižymintį paslaptina trauka, gydomosiomis savybėmis. Taurus kaip auksas gintaras buvo lyginamas su saule. Baltijos gintaras aptinkamas nedidelėje pajūrio teritorijoje. Cheminėmis savybėmis jis skiriasi nuo kitų pasaulyje randamų gintaro rūšių.

Prekyba gintaru visada buvo intensyvi. Jau neolite gintaras paplito toli nuo Baltijos krantų. Ypač prekyba juo išaugo senajame žalvario amžiuje, tai padėjo metalui Pabaltijyje plisti.

Gintaro prekybos kelias į metalo turinčius kraštus – Šiaurės Vokietiją, Pamarį, Didžiąją Lenkiją – tęsėsi per Rytprūsių teritoriją; jis teisėtai gali būti vadinamas gintaro keliu. Iš Rytų Pabaltijo gintaras keliavo į Vidurio ir Pietų Europą. Už gintarą pirkliai gau-

davo žalvario žaliavos, liejinių. Iš šiaurės metalurgijos centrų patekdavo įvairių toms sritims būdingų dirbinių.

Gintaras XVIII–XIII a. pr. m. e. pasiekdavo ir Graikiją, kurioje tuo metu klestėjo Mikėnų kultūra, ir buvo vertinamas ne mažiau už auksą. Mikėnų pirkliai dėka gintaras pasiekdavo Mažąją Aziją, Artimuosius Rytus (57, p. 57–59), o iš ten į Pabaltijį keliaudavo kitokie vertingi daiktai. Gintaru puošėsi ir romėnai.

Baltijos gintaro keliai tiesėsi ir į rytus. Būta ryšių ir su Juodosios jūros pakrantėmis, Kaukazu, Pavolgio metalurgijos centrais. Tačiau šie keliai buvo nepastovūs, todėl ir radinių iš tų sričių mažai.

Pastaruoju metu Lietuvoje pradėta tirti aptiktų žalvarinių dirbinių cheminė sudėtis. Pirmuosius 3 žalvarinių dirbinių analizės duomenis paskelbė vokiečių archeologas A. Becenbergeris (13, p. 18, 19) ir lenkų tyrinėtojas V. Šukevičius (175, p. 28–37). Paskutiniaisiais dešimtmečiais spektrinės analizės būdu ištirti 83 dirbiniai (221, p. 101–113), tad apie 30,6% visų Lietuvoje turimų II–I tūkstantmečio pr. m. e. dirbinių metalo sudėtis šiuo metu yra žinoma. 30 iš jų priklausė ankstyvajam žalvario amžiui, kiti vėlyvajam žalvario ir ankstyvajam geležies amžiui.

Dirbiniai pagaminti iš sudėtingų lydinių. Pagal metalų sudėtį skiriamos trys cheminės grupės. Pirmoje grupėje vyrauja (89,02%) alavinė bronzos. Jos sudėtyje alavo yra nuo 2 iki 20%. Antros grupės dirbiniai (4,88%) yra iš daugiakomponenčių lydinių; vyrauja cinkas. Jo lydinyje yra nuo 13 iki 30%. Trečioji grupė (6,10%) – dirbiniai pagaminti iš vario su natūraliomis cinko ir stibio priemaisimis arba legiruoti su labai nedideliu priemaišų kiekiu.

A. Merkevičiaus, tyrusio žalvario cheminę sudėtį, nuomone, galima daryti išvadą, kad metalas į Lietuvos teritoriją pakliūdavo iš įvairių rūdinių, esančių Centrinėje Europoje. Metalo sudėtis skiriasi nuo Kaukaze, Urale ir Pavolgyje gamintų dirbinių. Lietuvos ir Rytprūsių metaliniai dirbiniai buvo pagaminti iš analogiškos cheminės sudėties metalo, t. y. iš vienodos žalvario žaliavos. Analogiškas metalas (pagal S. Junghauseno lentelę) buvo paplitęs Šiaurės ir Rytų Vokietijoje, Vakarų Lenkijoje, Danijoje, Skandinavijos pietuose, Austrijoje, Bavarijoje; ten jis patekdavo iš Bavarijos Alpių (103, p. 37, 63, 64, lent. 6). Tai atitinka išvadą, padarytas tiriant metalinių dirbinių tipologiją, paplitimą ir kilmę, taip pat žalvario patekimo į Lietuvą kelius.

Ankstyvajame žalvario amžiuje alavo procentas dirbiniuose buvo labai didelis. Vėliau jo kiekis mažėjo, daugiau buvo kitų priemaišų – švino, stibio, arseno, sidabro. Atrodo, kad tuo metu keitėsi žalvario žaliavos šaltinis.

AMULETAI IR PASAULĖVAIZDŽIO PĖDSAKAI

Senovės gyventojų dvasinis pasaulis buvo glaudžiai susijęs su gamta ir jos jėgomis. Gamtos jėgos gyvenime vaidino svarbų vaidmenį, nuo jų priklausė žvejyba, medžioklė, gyvulių auginimas. Žmonės garbino gamtą ir įvairius gamtos reiškinius. Klestėjo protėvių, žvėrių, kai kurių dirbinių kultas. Požiūrį į gamtą išreiškė įvairūs amuletai, kuriuos žmonės gamino iš žvėrių ilčių, dantų. Labiausiai buvo mėgstami amuletai iš briedžio, lokio, šerno dantų ir ilčių. Jiems buvo suteikiama antgamtiška jėga, magiška galia apsaugoti nuo pavojų, atnešti sėkmę medžioklėje ir gyvenime. Amuletai būdavo kabučių pavidalo. Patys paprasčiausi kabučiai iš lokio iltinių dantų: apipjaustę ir pragręžę skylutę viename jų gale, kartais ir be skylutės, kabindavo ant kaklo arba pritvirtindavo prie drabužių (pav. 111:1–4). Tokių amuletų, su skylutėmis arba nebaigtų, be skylučių, piliakalniuose aptinkama gana dažnai. Jų rasta Vorėnų, Sokiškių piliakalniuose. Vienas 6 cm ilgio iš lokio ilties padarytas amuletas skylutę turėjo viduryje (pav. 111:5). Gražūs kabučiai amuletai padaryti iš ilgų ir dailių šerno ilčių. Iltys buvo perpjaunamos išilgai, galas nupjaunamas skersai. Viršuje išgręžiama apskrita skylutė prikabinimui. Tokių dirbinių rasta Sokiškių, Vorėnų, Vosgėlių, Moškėnų, Nevieriškės piliakalniuose (pav. 111:6–8). Dažniausiai kabutis būdavo pritvirtinamas per skylutę pervertu raišteliu. Kai kurie šerno ilčių amuletai buvo pritvirtinami raišteliu, apjuosus ilties galą (pav. 111:9–10). Ypač gražus geltonos gintaro spalvos kabutis amuletas, aptiktas Sokiškių piliakalnyje (pav. 111:9), padarytas iš šerno ilties plokščiosios dalies. Amuletas gražiai apipjaustytas, jam suteikta daili ilties forma, jos gale išpjaustyta ovali galvutė. Amuletas pritvirtintas virvute, pririšus jį ties galvute. Kartais kabučiui amuletui suteikiama visai kita forma (pav. 111:11–15, 19). Kai kurių kabučių plokštuma puošta įbrėžtomis akutėmis ar įbrėžtomis linijomis (pav. 111:12, 14). Tokių kabučių rasta Petrešiūnų, Moškėnų, Velikuškių piliakalniuose.

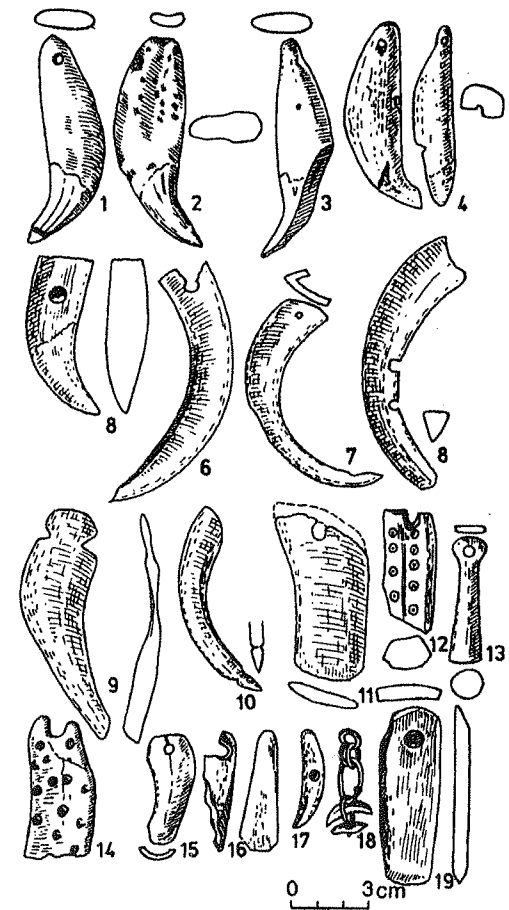
Vėriniamis naudoti ir smulkūs dantys, tōkiu atveju skylutę pragręžta danties viduryje. Kartais į žalvarinių grandelių aparą įvėriamos smulkios iltelės, matyt, teikiančios ne puošnumo, bet maginę prasmę (pav. 111:17, 18).

Žvėrių dantų kabučiai nešioti jau neolite. Neolitiniuose paminkluose rasta kabučių iš briedžio, elnio, šerno, tauro dantų, lokio ir šerno ilčių; pragręžti ir perverti per skylutę, jie buvo kabinami ant kaklo arba tvirtinami prie drabužių. Iš žvėrių ilčių padarytų amu-

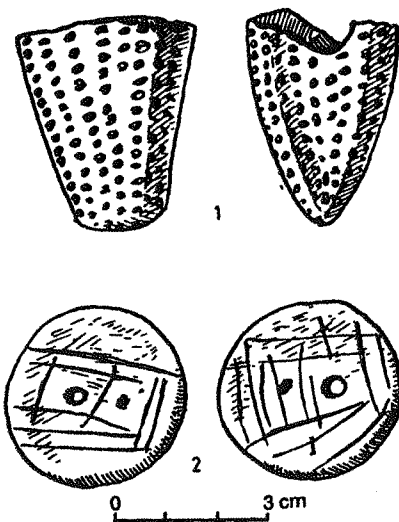
letų rasta tyrinėtose Šventosios (159, p. 103), Šarnelės gyvenvietėse (58, p. 63), o Duonkalnio kapinyne – vieninteliame aptiktame Lietuvoje neolitiniame žynio kape, mirusiojo galva buvo papuošta žvėrių dantų vėrinium (19, p. 39, pav. 17). Iš ilčių padarytų kabučių amuletų rasta ir tyrinėtose Rytų Lietuvos neolitiniuose gyvenvietėse – Kretuono I B, Žemaitiškės II ir kitose (217, p. 92, pav. 115:11, 12). Tokie radiniai dažni ir kaimyninės Latvijos neolitiniuose paminkluose (228, p. 77).

Panašūs amuletai Lietuvoje buvo naudojami ilgai. Jų randama I m. e. tūkstantmečio paminkluose (Nemenčinė, Juodonys). Kai kurie jų gražiai apkalti žalvariu, įverti į įvijėlių aparas (pav. 111:18). Tai rodo papročių tęstinumą. Rasta ir kirvio formos amuletų. Toks kaulinis kabutis amuletas rastas Petrešiūnų piliakalnyje (pav. 111:16).

Reikėtų išskirti miniatiūrinių kirvelių grupę. Jie dėl dydžio ir medžiagos negalėjo būti naudojami darbui ir, matyt, turėjo simbolinę reikšmę, buvo susiję su apeigomis. Tokių kirvelių aptikta Narkūnų piliakalnyje. Vienas kalkakmenio kirvelis apvalia pentimi, 5,2 cm ilgio, 4,2 cm pločio ir 3,2 cm storio, kitas – dviašmenis kirvelis, 5,2 cm ilgio, 2,2 cm pločio, 1,2 cm storio, bukais ašmenimis, su skylute kotui viduryje (207, p. 23, pav. 19:4). Tame pačiame piliakalnyje aptikta ir daugiau miniatiūrinių kir-



111 pav. Kauliniai kabučiai amuletai: 1, 11 – Velikuškių, 2 – Narkūnų, 3, 7 – Vorėnų, 4, 18 – Juodonių, 5, 6, 9, 19 – Sokiškių, 8 – Vosgėlių, 10, 12, 13 – Moškėnų, 14–16 – Petrešiūnų, 17 – Kerelių, 18 – Juodonių piliakalnio



112 pav. Molinis kirvelis (1) ir skritulys (2) iš Narkūnų piliakalnio

binama stebuklinga jo galia. Kirvis – vyriškos dievybės atributas. Tai valdžios, vaisingumo simbolis, kulto reikmuo. Ilgainiui kirvio reikšmė keitėsi. Jis tapo karo ir mirties dievo atributu (6, p. 42–43).

Pirmą kartą bendruomenės žmonių tikėjimą išreiškė ir antropomorfinės bei zoomorfinės figūrėlės – žmogaus, žvėrių, paukščių, roplių. Ypač dažni tokie radiniai vėlyvojo neolito paminkluose. Jie žinomi daugelyje Europos kultūrų. Žmogaus ir gyvūnų figūrėlių aptikta tirtose Šventosios (159, pav. 90), Kretuono (62, p. 10, pav. 2) neolitinėse ir senojo žalvario amžiaus gyvenvietėse.

Žmogaus vaizdavimo tradicijos, perimtos iš neolito ir senojo žalvario amžiaus, tęsiamos ir vėlyvajame žalvario amžiuje, tačiau tokių dirbinių aptinkama jau rečiau. Iš rago padaryta stilizuota 9,3 cm aukščio žmogaus figūrėlė (pav. 113:1) rasta Narkūnų piliakalnyje (207, p. 32, 45, pav. 39:3, 4). Joje pažymėta tik galva, liemu ir galūnės. Galva ištęsta, lyg būtų buvusi su kepure. Tai vientelis toks radinys Lietuvos piliakalniuose.

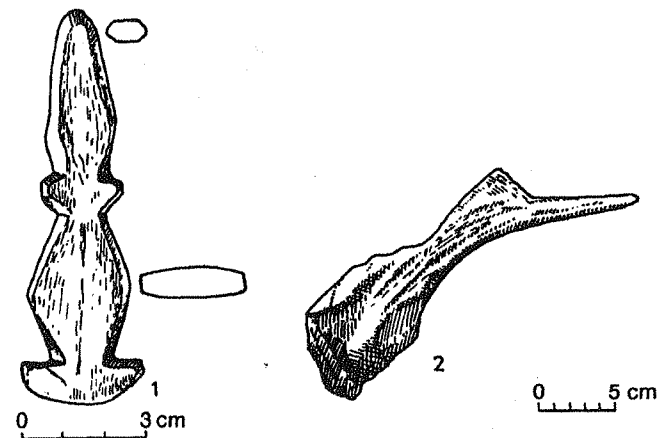
Tame pačiame piliakalnyje aptiktas molinis skritulys (pav. 112:2), kurio paviršiuje esantys įbrėžimai ir dvi šalia esančios skylutės primena žmogaus veidą (207, p. 41, pav. 66).

Kerelių piliakalnyje rastas kaulinis adiklis, kurio paviršiuje išmušti taškučiai primena žmogaus figūrą (pav. 80:14).

Žmogaus figūrėlės ir veido atvaizdai galbūt išreiškė protėvių

velių. Vienas skilęs pusiau ties skyle kotui, 4 cm ilgio iki skylės, 3,5 cm pločio, siaurėjančiais ašmenimis, gale 1,7 cm pločio. Kirvelio paviršius puoštas smulkių keturkampių duobučių eilėmis (pav. 112:1). Piliakalnio tyrinėtojai mano, kad visi šie kirveliai buvo apeiginiai (207, p. 23, 41, pav. 65).

Apeiginę paskirtį galėjo turėti ir žalvarinis kirvelis iš Sokiškių piliakalnio. Nulietas 5,5 cm ilgio, 3 cm pločio ašmenimis kirvelis vargu ar galėjo turėti praktinės reikšmės. Tokie maži kirveliai žinomi nuo neolito laikų labai didelėje teritorijoje daugelyje kultūrų. Kirvis buvo labai vertinamas nuo pat jo atradimo, gar-



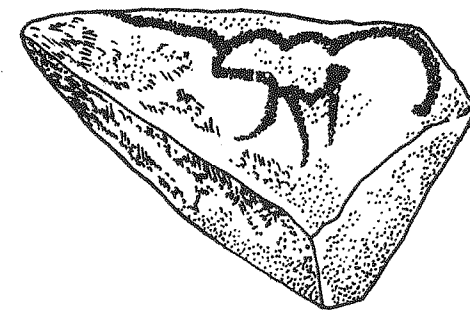
113 pav. Narkūnų piliakalnio skulptūrėlės: 1 – žmogaus, 2 – paukščio figūrėlės

kultą. Kai kurie iš jų buvo amuletai, nešioti, kad lydėtų sėkmę. Amuletus greičiausiai gamino žyniai, suteikdami stebuklingos jėgos.

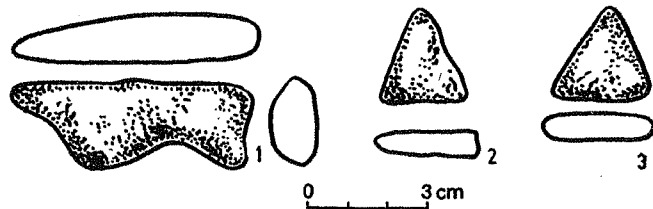
Ankstyvuose piliakalniuose taip pat aptinkama zoomorfinių figūrėlių. Narkūnuose aptikta ilgasnapio paukščio, padaryto iš briedžio rago viršūnės, galva (pav. 113:2). Kerelių piliakalnyje rasta iš akmens plokštelės padaryta meškos figūrėlė (pav. 115:1). Ji masyvi, išpaustyta tik priekinės bei užpakalinės kojos ir galva, smulkesnės detalės nepažymėtos. Tame pačiame piliakalnyje rastas akmuo, kurio nuskeltoje plokštumoje išbraižyta neaiški, panaši į briedžio figūra: pailga galva su vienu ilgu ragu, ilgos kojos ir ilga uodega (pav. 114). Kerelių zoomorfinės figūrėlės yra vėlyviausios iš Lietuvoje žinomų, jos datuojamos paskutiniais mūsų eros amžiais.

Žvėrių figūrėlių radiniai būdingi šiaurinei Eurazijai. Lokio figūrėlių randama jau neolite. Prie Baltijos jūros esančiose srityse – Juodkrantėje, Pamaryje, Jutlandijoje, Norvegijoje (52, p. 4) rasta gintarinių lokio, šerno, arklio bei kitų gyvūnų figūrėlių.

Kerelių piliakalnyje aptiktos trys vienodos, iš akmens padarytos lygiašonės trikampės plokštelės. Jų



114 pav. Piešinys akmens plokštumoje iš Kerelių piliakalnio



115 pav. Akmeninė lokio figūrėlė (1) ir trikampės plokštelės (2, 3) iš Kerelių piliakalnio

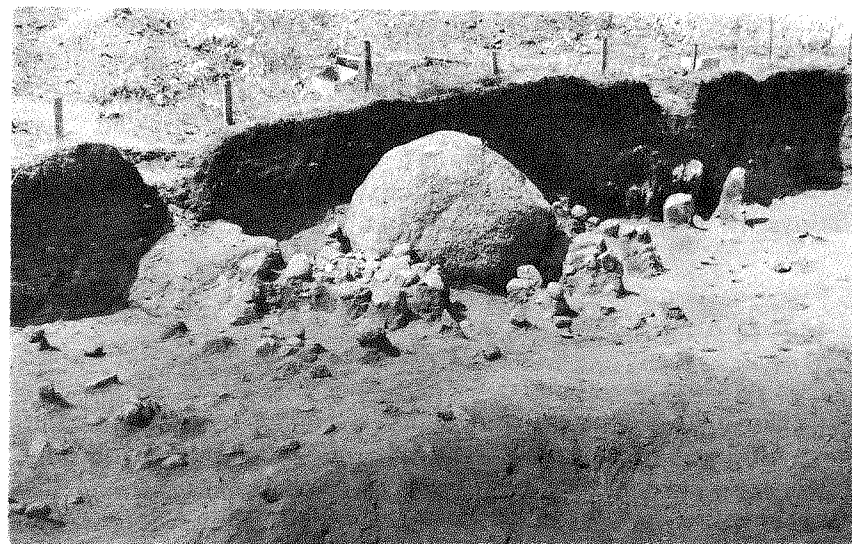
kraštinių ilgis 2,1 arba 2,7 cm, storis – 0,7 cm (pav. 115:2, 3). Tai vieninteliai tokie radiniai Lietuvoje. Kad būtų galima nustatyti, kokia buvo jų prasmė, reikėtų daugiau panašių radinių. Pasaulio religijų simbolikoje lygiašonis trikampis įkūnija žemės dievybę (50, p. 115–125).

Praktiškos reikšmės, atrodo, neturėjo ir kauliniai skrituliai. Jų po vieną rasta Petrešiūnų ir Sokiškių piliakalniuose (pav. 100:8, 9). Vienas buvo 4,2, kitas 4,5 cm skersmens, 0,35 cm storio, vienas su 0,7 cm skersmens skylute, kitas be skylutės. Skritulių paskirtis neaiški. Sokiškių piliakalnyje aptikta pailga keturkampė plokštelė (apkalėlis) su dviem skylutėmis (pav. 100:12). Ji apie 9 cm ilgio, 1 cm pločio, 0,3 cm storio.

Apeiginės galėjo būti ir šukos, vienintelės rastos ankstyvajame Vosgėlių piliakalnyje. Jos mažos, dantukai trumpi, pagrindas puoštas įbrėžtomis linijomis (pav. 100:10).

Prie apeiginių dalykų skirtinas ir muzikos instrumentas. Toks dirbinys rastas Narkūnų piliakalnyje. Tai 6–7 cm ilgio tuščiaaviduris kaulas. Jo viduryje priešpriešiais pragręžtos 2 skylutės (207, p. 31, pav. 40). Daugiau tokių dirbinių Lietuvoje nerasta, bet, galimas dalykas, jų būta, kadangi kaimyninėje Latvijos teritorijoje aptikta daugiau.

Su kultu buvo susiję ir kai kurie mitologiniai akmenys. Jų Lietuvoje yra daug, bet chronologija kol kas neaiški. Vakarų Europoje kulto akmenys žinomi jau iš žalvario amžiaus (87), Estijoje – iš I tūkstantmečio pr. m. e. (258, p. 72). Lietuvos teritorijoje kulto akmenų, datuojamų tokiu ankstyvu laikotarpiu, šiuo metu nenustatyta, nors jų galėjo būti. Reikėtų atkreipti dėmesį į Sokiškių piliakalnyje kultūriniame sluoksnyje atidengtą didelį akmenį. Akmuo buvo pastatytas, o ne nuverstas. Jis plokščias, netaisyklingo keturkampio pavidalo, 1,2 m ilgio, 0,8 m pločio, 0,8 m aukščio. Į viršų akmuo plonėjo ir siaurėjo. Viena visiškai plokščia jo pusė buvo nukreipta į rytus. Plokštuma, kuria



116 pav. Akmuo iš Sokiškių piliakalnio kultūrinio sluoksniu

rėmėsi į žemę, vietomis subraižyta, tačiau tai ne sąmoningai įbrėžti ženklai. Akmuo stovėjo ant akmenų grindinėlio (pav. 116).

Su kultu siejamos ir alkvietės – aukų duobės. Jų žinoma iš neolito. Ankstyvuojau geležies amžiumi datuojama Lapainios aukų duobė (98, p. 3–15).

Su to laikotarpio žmonių papročiais galima sieti ir kai kuriuos atvirosius židinius. Kad jų paskirtis buvo apeiginė, rodo keli Narkūnų piliakalnio židiniai (207, p. 45–46). Paprotys, paliekant pastatą, užkrauti židinį akmenimis pastebėtas keliuose piliakalniuose (Sokiškių, Juodonių). Juodonių pastate atviri židiniai uždengti akmenų grindiniu, Sokiškių pastate į židinio vidų įverstas didžiulis sunkiai pakeliamas akmuo, o po to ant jo netvarkingai sumesta akmenų krūva (78, p. 100, pav. 9).

Dalis etnografijoje žinomų papročių egzistavo jau II–I tūkstantmetyje pr. m. e. Su tikėjimu buvo susijusios įvairios mirusiųjų laidojimo apeigos ir papročiai. Jų pastebėta Vakarų Lietuvos I tūkstantmečio pr. m. e. pilkapiuose. Tai kūno deginimas, kapo įrengimas, įkapės.

I tūkstantmečio pr. m. e. gyventojai jau galėjo turėti specialių vietų, kuriose buvo atliekamos kulto apeigos. Specialiai tokios vietos nebuvo tyrinėtos, tačiau yra gyvenamų piliakalnių, kuriuose ryšku kulto pėdsakų. Galbūt kultui buvo skirti kai kurie apskriti pastatai, kurių pėdsakų aptikta Kurmaičių, Bačkininkėlių, Kerelių

piliakalniuose. Remdamasis Tušėmlios piliakalnio kulto statiniu (256), V. Daugudis rekonstravo Bačkininkėlių kulto pastatą (40, p. 36, pav. 9), stovėjusį ten pirmaisiais mūsų eros amžiais (pav. 24). Apskritas pastatas stovėjo ir Kerelių piliakalnyje. Jo žymių rasta ankstyviausiame kultūriniame sluoksnyje (pav. 25). Šio pastato centre stulpo nebuvo, tačiau viduryje išliko stalo pavidalo statinys; jis galėjo būti naudojamas kultui.

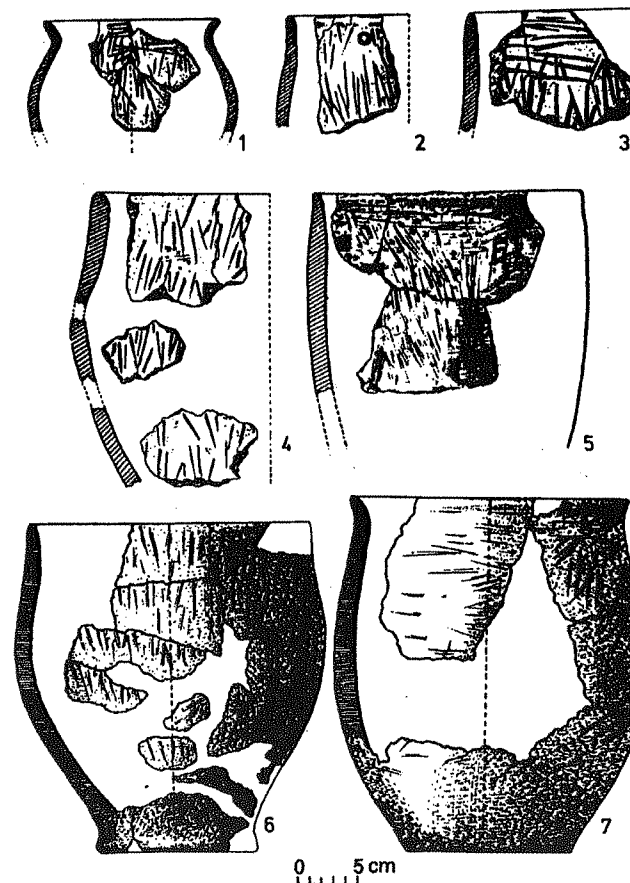
KERAMIKA

Žalvario, kaip ir akmens amžiaus, keramika teikia mums žinių ne vien apie to meto buitį. Todėl ir nagrinėsime ją ne kaip buitinių daiktų liekanas. Joje slypi daug svarbios etninės informacijos. Vietinės gamybos žalvario laikotarpio keramika yra raktas vietinei kultūrai pažinti. Sunku nustatyti ryškią ribą tarp ankstyvojo ir senojo geležies amžiaus keramikos. Todėl šių laikotarpių keramiką tenka apžvelgti kartu.

ANKSTYVOJO ŽALVARIO AMŽIAUS KERAMIKA

Iš pradžių ankstyvojo žalvario amžiaus gyvenviečių keramika buvo labai įvairi. Įvairios puodų formos, dažnai profiliuotomis S pavidalo sienelėmis. Puodų paviršiuje matyti daug negilių, netvarkingų brūkšnių, atsiradusių dėl savitos gamybos technikos. Jų ornamentas taip pat labai įvairus. Ši keramika nebuvo plačiai paplitusi. Išsiskiria tik šiaurytinės Lietuvos Kretuono I C gyvenvietės keramika; ji panaši į vėlyvosios Narvos kultūros. Iš anksčiau čia egzistavusių šukinės-duobelinės ir virvelinės keramikos kultūrų ankstyvasis žalvario amžius paveldėjo keramikos formas; tai kibiro formos, lenktomis į vidų ir profiliuotomis S pavidalo sienelėmis puodai. Ta pati ir keramikos masė, su grūsto granito priemaišomis. Kai kurių Narvos ir senojo žalvario amžiaus puodų masė yra su augalinėmis priemaišomis. Nauji ornamento motyvai – vertikalūs brūkšniai. Horizontalūs brūkšniai susiję su gamybos technologija (267, p. 16–25, pav. 1: g, h, i).

Ankstyvojo žalvario amžiaus antrosios pusės gyvenviečių keramiką sudarė atskiras brūkšniuotosios keramikos tipas, žinomas iš Žemųjų Petrešiūnų, Bratoniškių, Žaliosios, Žemutinių Kaniūkų ir



117 pav. Ankstyvojo žalvario amžiaus brūkšniuotoji keramika:
1, 3 – Žemieji Petrešiūnai, 2 – Bratoniškės, 4 – Žemieji Kaniūkai, 5–7 – Žalioji

kitų gyvenviečių. Dažniausiai tai neornamentuota keramika (pav. 117). Puodai supaprastėjo, panašios tapo jų formos. Paplitę S profilio, tiesiomis sienelėmis, taip pat viršuje į vidų lenktomis sienelėmis puodai. Paviršiaus brūkšniavimas negilus, netvarkingas, paviršius lygintas žolės gniūžte. Tai brūkšniuotosios keramikos etapas, kai iš įvairių neolitinių kultūrų keramikos su brūkšniavimo žymėmis pereinama į brūkšniuotąją keramiką, kurioje brūkšniai sudaro ornamentą. Formomis, brūkšniavimo pobūdžiu, molio masės sudėtimi puodai analogiški ankstyvųjų piliakalnių brūkšniuotajai keramikai. Tik kartu aptinkami negausūs titnaginiai dirbiniai leidžia datuoti ją senuoju žalvario amžiumi.

ANKSTYVŲJŲ PILIAKALNIŲ KERAMIKA

Tuo metu gyventojai naudojo įvairią keramiką. Pagrindinės keramikos grupės – puodai brūkšniuotu ir lygiu paviršiumi; vėliau atsirado keramika kruopėtu, grublėtu, taip pat lygintu, gludintu paviršiumi. Iš pastarųjų išsiskiria puodai, puošti savitu geometriiniu ornamentu. Minėtųjų tipų keramika atsirado įvairiu metu I tūkstantmetyje pr. m. e. ir net pirmaisiais mūsų eros amžiais, buvo naudota iki I m. e. tūkstantmečio vidurio, o kai kurios keramikos grupės ir antrojoje pusėje. Keramiką skirstome pagal gausumą ir jos vietą kultūroje.

Brūkšniuotoji keramika. Brūkšniuotoji keramika nuo kitų skiriasi tuo, kad jos paviršius brūkšniuotas. Brūkšnių paskirtis aiškina įvairiai: vieni tyrinėtojai mano, kad tai paviršiaus puošimas, ornamentas, kiti – kad tai paviršiaus lyginimas. Nuomonės skiriasi dėl to, kad kalbama apie skirtingų laikotarpių keramiką. Brūkšniavimo būdai skirtingi. Brūkšniuota, braukiant dar neišdžiūvusio puodo paviršių žolės, šiaudų ar stagarų gniūžte. Brūkšnių ryškumas, plotis ir tankumas priklausė nuo paruoštos molio masės kietumo. Šukos arba dantytas antspaudėlis (tai būdinga šiaurinėms Rytų Pabaltijo sritims) naudoti retai. Brūkšniavimo kryptis dažnai derinta pagal puodo formą. Netvarkingas ir neryškus brūkšniavimas labiau būdingas puodams, kurių sienelės S profilio. Kibiro formos puoduose vyrauja vertikalūs brūkšniai, dažnai pakrypę į vieną ar kitą pusę. Briauninės formos puodams būdinga pastovi brūkšnių kryptis: žemiau briaunos brūkšniai vertikalūs arba įstrižai, o aukščiau jos horizontalūs. Keramika su neryškiais ir netvarkingais brūkšniais paviršiuje panaši į ankstyvojo žalvario amžiaus pabaigos atvirųjų gyvenviečių keramiką. Jokio kito ornamento, išskyrus netvarkingus brūkšnius, dengiančius visą paviršių ir sudarančius savitą paviršiaus faktūrą, atvirųjų gyvenviečių puodai neturėjo. Brūkšniavimas, kaip ir lyginimas, turėjo ir puošybinę reikšmę. Ši keramika ir ankstyvųjų piliakalnių keramika nesiskiria nei puodų formomis, nei brūkšniavimo pobūdžiu.

I tūkstantmečio pr. m. e. pabaigoje ir mūsų eros pradžioje brūkšniuotosios keramikos brūkšniai tampa ryškūs, atsiranda nuoseklumas, tvarka. Matyt, sustiprėjo brūkšniavimo puošybinė funkcija.

Puodai buvo lipdomi rankomis iš 5–10 cm pločio juostų. Prie nulipdyto apskrito plokščio pagrindo iš išorinės jo pusės prilipdoma juosta, toliau ratais kylama aukštyn, lipdant juostas prie žemesnės juostos pakraščio. Puodo dugnas padedamas ant pagrindo, pabarstyto grūstu granitu arba smėliu, kurie vėliau nubraukiami

žole arba šiaudais. Pastebėta, kad ankstyviausi brūkšniuotieji puodai buvo trapios masės, o vėlyviausi – tvirti, gerai degti.

Brūkšniuotosios keramikos puodai trijų pagrindinių formų: puodynės formos su lenktomis S pavidalo sienelėmis, tiesiomis sienelėmis ir briauninės formos. Per ilgą laiką šios formos tapo neryškios, supanašėjo. Pažymėtina, kad vienos ar kitos formos puodai, būdingi konkrečiam laikotarpiui, sričiai, kartu su kitais būdingais jų sričių radiniais padeda nustatyti lokales sritis. Kaip įvairiu metu plito keramikos formos Šiaurės rytų, Rytų Lietuvos paminkluose, ypač ryškiai matyti iš stratigrafinio keramikos išsidėstymo Nevieriškės ir Sokiškių piliakalniuose (pav. 118, 119).

Puodynės formos su S pavidalo sienelėmis puodai dažniausiai vidutinio dydžio (būna ir didelių), storasieniai ir plonasieniai (0,6–1,2 cm storio sienelėmis), 17–29 cm aukščio, anga plačiausioje vietoje 21–26 cm skersmens (pav. 120). Kaklelis įvairaus aukščio, 2–5 cm, susiaurintas, status, kartais vos atlenktas atgal, žemiau sienelės išlenktas.

Šios formos puodų paviršiaus brūkšniai neryškūs, negilūs, netvarkingai įbrėžti įvairiomis kryptimis. Prie pakraščelio horizontalūs, kaip ir vidiniame puodų paviršiuje. Tokie puodai, be brūkšnių, kito ornamento dažniausiai neturi. Kartais jie puošti eile apskritų 0,6–0,8 cm skersmens duobučių, išsidėsčiusių vienodais tarpais, 1,5–2,5 cm žemiau briaunos. Pastarasis puošimas plačiai paplitęs kaimyninėse Latvijos, Šiaurės Baltarusijos srityse ir būdingas įvairių grupių keramikai. Dažnai taip puošti puodai aptinkami Šiaurės rytų Lietuvos ankstyvuose piliakalniuose. Toks puošimas būdingas ir keramikai grublėtu, lygiu paviršiumi, netgi ir I m. e. tūkstantmetyje. Analogiškas ornamentas aptinkamas ankstyvojo geležies amžiaus gyvenvietėse Rytprūsioose (Arys-See, Arklitten-See; 165, p. 44, pav. 9:b, p. 47, pav. 12:e).

Kai kuriuos šios formos puodus žemiau kaklelio juosė iškilus rumbelis. Tokių puodų aptikta Velikuškių (pav. 120:1) ir Sokiškių (pav. 120:10) piliakalniuose. Tai senas puošimo būdas. Panašiai buvo puošti kai kurie virvelinės keramikos kultūros puodai.

Tai viena ankstyviausių brūkšniuotosios keramikos formų, turinti prototipų ankstyvojo žalvario amžiaus brūkšniuotoje keramikoje. Šios formos puodų aptikta ankstyviausiuose piliakalniuose nuo pat jų apgyvendinimo pradžios per visą I tūkstantmetį pr. m. e. Puodynės formos puodai ir puodai tiesiomis sienelėmis buvo pagrindinės brūkšniuotosios keramikos formos Lietuvoje ankstyvuojū šios keramikos laikotarpiu. Puodynės formos puodų dažniausiai aptinkama Šiaurinėje Lietuvos ankstyvuosiuose piliakalniuose. Ankstyviausi iš jų turėjo aukštus kaklelius. Tokių puodų rasta

Chronologinės rūšys	Brūkšniuotu paviršiumi			Tiesiomis sienelėmis	
	S profilio				
	a	b	c		
I tūkst. pr.m.e. - IV ketv. I m.e. tūkst. I ketv.					
I tūkst. pr.m.e. II-III ketv.					
II tūkst. pr.m.e. I tūkst. pr.m.e. I ketv.					

118 pav. Nevieriškės piliakalnio keramikos stratigrafinis išsidėstymas

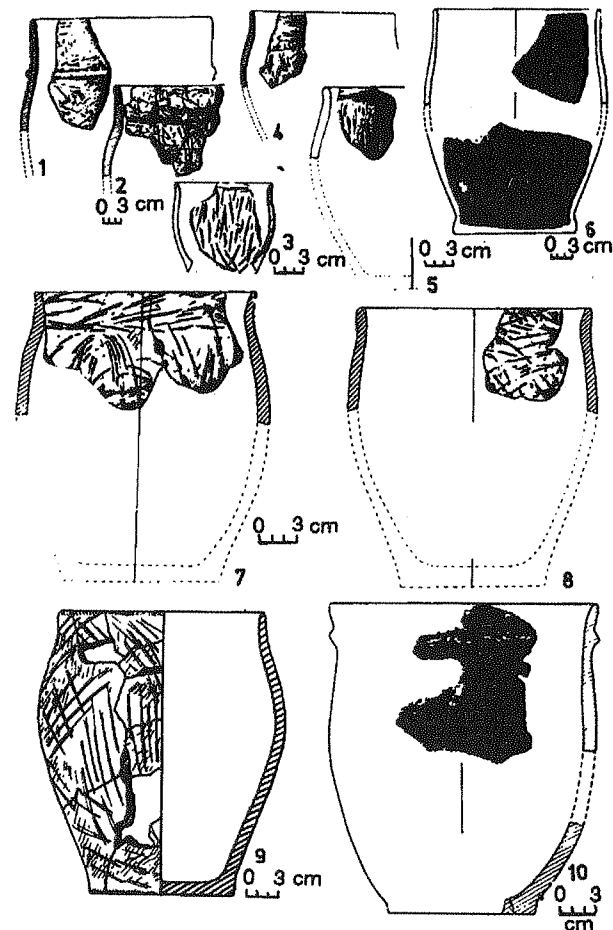
Chronologinės rūšys	S profilio					Tiesiomis linijomis	Briauniniai
	a	b	c	d	e		
I tūkst. pr.m.e. - IV ketv. I tūkst. pr.m.e. I ketv.							
I tūkst. pr.m.e. II-III ketv.							
I tūkst. pr.m.e. I tūkst. pr.m.e. I ketv.							

1

Chronologinės rūšys	Lygiu paviršiumi			Grublėtu paviršiumi	Gnaibytu paviršiumi
	tiesiomis sienelėmis	briauniniai	atlenktu kakleliu		
I m.e. tūkst. II ketv.					
I tūkst. pr.m.e. IV ketv. - I m.e. tūkst. I ketv.					

2

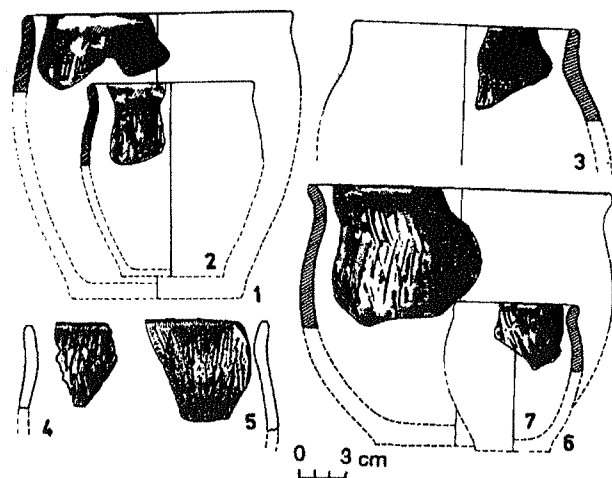
119 pav. Sokiškių piliakalnio keramikos stratigrafinis išsidėstymas



120 pav. Brūkšniuoti puodynės formos puodai:

1, 2 – Velikuškių, 3, 7, 8 – Nevieriškės, 4 – Petrešiūnų, 5 – Kerelių, 6, 10 – Sokiškių, 9 – Narkūnų piliakalnio

Narkūnų (pav. 120:9), Nevieriškės (pav. 120:3, 7, 8), Sokiškių (pav. 120:6, 10), Velikuškių (pav. 120:1, 2), Petrešiūnų (pav. 120:4) piliakalnių apatiniame kultūriniame sluoksnyje. Vėlesnių – I tūkstantmečio pr. m. e. pabaigos ir mūsų eros pradžios įvairaus dydžio puodų kakleliai trumpesni, statūs ar vos atlenkti. Tokių puodų rasta vėlyvesniuose Sokiškių, Nevieriškės piliakalnių sluoksniuose bei Maniuliškių, Vosgėlių, Velikuškių, Mielėnų, Kerelių, Juodonių (pav. 121) piliakalniuose. I tūkstantmečio pr. m. e. pabaigoje puodų kaklelis siauras, atlenktas atgal. Jie pradeda panašėti į puodus tiesiomis



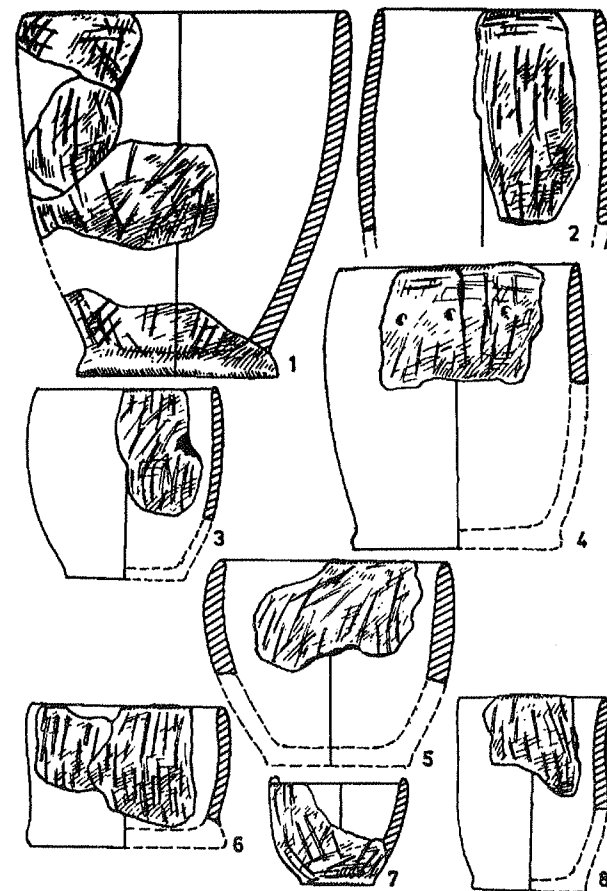
121 pav. Brūkšniuoti puodynės formos vėlyvieji puodai:
1, 2 – Paplienijos gyvenvietė, 3, 6, 7 – Kerelių, 4, 5 – Juodonių piliakalnio

sienelėmis. Vėlyviausi šios formos puodai, turintys neryškų kaklelį, galėjo būti naudoti ir pirmaisiais mūsų eros amžiais.

Analogiškos formos puodai buvo paplitę ir Vakarų Lietuvoje. Jų žinoma iš ankstyvų I tūkstantmečio pr. m. e. pabaigos paminklų, pvz., Paplienijos gyvenvietės.

Brūkšniuotų puodynės formos puodų aptikta Latvijoje, ypač centrinėje jos dalyje (215). Baltarusijoje panašių formų puodai buvo paplitę ankstyviausiuose VIII–VI a. pr. m. e. piliakalniuose bei gyvenvietėse, kai kurie archeologai mano, kad jiems įtaką darė Milogrado kultūros keramika (236, p. 102, 104, pav. 2, 12).

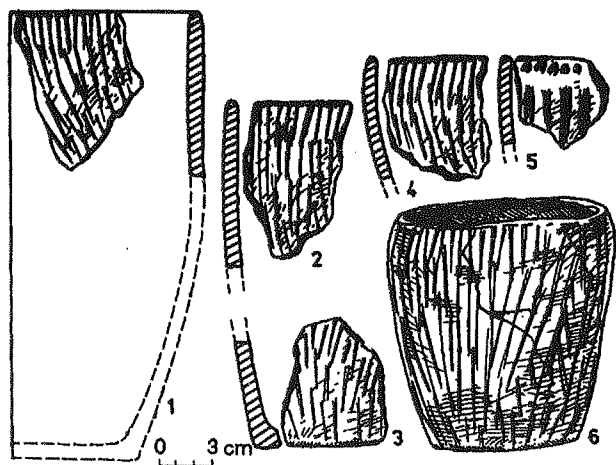
Puodų tiesiomis sienelėmis aptinkama beveik visuose I tūkstantmečio pr. m. e. piliakalniuose. Puodai buvo įvairių dydžių, aukšti ir žemi, ištėtų proporcijų arba žemi ir platūs, statinėšės, kibirėlio formos. Vieni – 29–30 cm aukščio, anga 25–26 cm skersmens, dugno skersmuo apie 16 cm, kiti 25–26 cm skersmens, dugno skersmuo apie 16 cm, dar kiti 25–26 cm aukščio, angos skersmuo 20–24 cm, dugno 13–15 cm, mažesnieji buvo 11–18 cm aukščio, angos skersmuo 10–16 cm, dugno 9–11 cm. Jų viršutinė dalis stačia, kartais vos įlenkta į vidų, be kaklelio, apatinė dalis siaurėja, ryškesniu ar ne tokiu ryškiu linkiu pereidama į dugną. Statinėšės formos puodų apatinė dalis masyvesnė, pakraštėliai vos įlenkti į vidų, kibirėlio formos – apatinė dalis siauresnė, viršuje sienelės tiesios (pav. 122:1–8). Daug gerai išsilaikiusių šios



122 pav. Brūkšniuoti tiesiomis sienelėmis puodai:
1, 7 – Nevieriškės, 2–6, 8 – Sokiškių piliakalnio

formos puodų aptikta tyrinėjant Nevieriškės ir Sokiškių piliakalnius, jų žemutiniame ir viduriniame kultūrinio sluoksnio horizonte. Jie naudoti visą šios keramikos egzistavimo laikotarpį, tiesa, pabaigoje tai jau nebuvo vyraujanti forma. Brūkšniai netvarkingi, įvairių krypčių, dažniausiai visame paviršiuje vertikalūs arba įstriži, pakraštėlyje horizontalūs. Vidinio puodo paviršiaus brūkšniai įstriži arba horizontalūs, atsiradę lyginant vidų.

Ornamentas šios formos puodams nebūdingas. Tik Šiaurės rytų Lietuvoje puodai tiesiomis sienelėmis, kaip ir puodynės formos puodai, kartais puošti apskritomis duobutėmis, išdėstytais įvairiu atstumu lygiagrečiai su pakraštėliu (pav. 122:4).

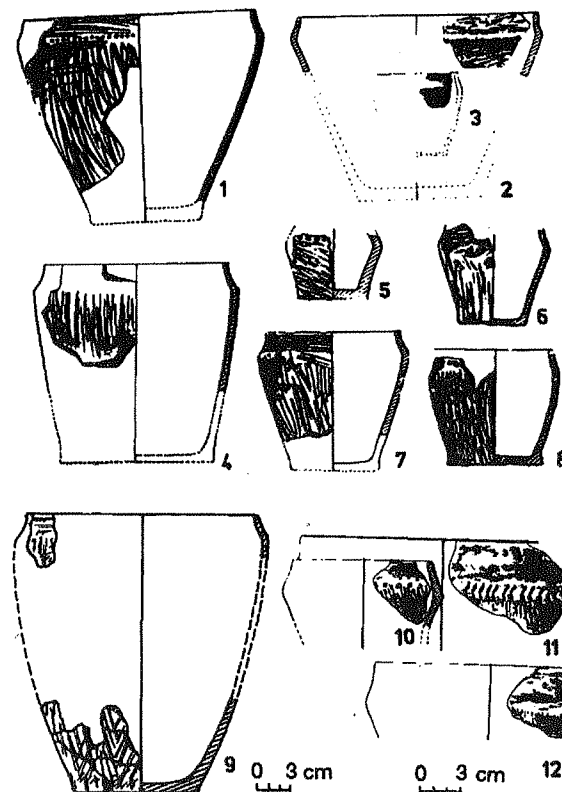


123 pav. Brūkšniuoti vėlyvieji tiesiomis sienelėmis puodai:
1, 2 – Velikuškių, 3 – Petrešiūnų, 4, 5 – Aukštadvario, 6 – Bačkininkėlių piliakalnio

Puodai tiesiomis sienelėmis buvo pagrindinė brūkšniuotosios keramikos forma ankstyviausiuose piliakalniuose. Puodynės formos puodų buvo šiek tiek mažiau. I tūkstantmečio pr. m. e. pabaigoje pradėjus gaminti briauninės formos puodus, puodų tiesiomis sienelėmis gerokai sumažėjo, tačiau šiek tiek jų aptinkama iki pat brūkšniuotosios keramikos išnykimo. Šios formos puodų, priklausiusių I m. e. tūkstantmečio pirmajai pusei, rasta Aukštadvario, Pagaršvio, Bačkininkėlių piliakalniuose (pav. 123:1–6). Tai buvo pagrindinė brūkšniuotosios keramikos forma ir ankstyviausiuose Latvijos teritorijos piliakalniuose.

Briauninė puodų forma vyravo Lietuvos ir Baltarusijos, taip pat Pietų Latvijos vėlyvojoje brūkšniuotoje keramikoje. Jos pagrindinis bruožas – briauna viršutinėje puodo dalyje, virš jos išlenktas kaklelis ir daugiau ar mažiau išryškintas plokščiu viršumi pakraštėlis (pav. 124:1–12). Šios formos puodai pasižymi tankesne molio mase, molyje mažesnis grūsto granito priemaišų kiekis.

Puodų degimo laipsnis įvairus: vyrauja gero ir vidutinio degimo puodai. Kokybė daug geresnė už kitų formų brūkšniuotus puodus. Matyt, tai lėmė skirtinga jų paskirtis: vienuose virdavo, iš kitų valgydavo. Kad puodų paskirtis buvo įvairi, liudija vėliau vienu metu naudoti dideli grublėti puodai ir nedideli puodai lygintu, gludintu paviršiumi.



124 pav. Briauninės formos brūkšniuoti puodai:
1, 5–8 – Aukštadvario, 2 – Nevieriškės, 3 – Sokiškių, 4 – Nemenčinės, 9 – Narkūnų, 10–12 – Kerelių piliakalnio

Briauninės formos puodai buvo įvairaus dydžio: dideli, vidutinio dydžio, maži. Jų angos skersmuo svyruoja nuo 10 iki 40 cm, aukštis 10–30 cm, dugno skersmuo 7–17 cm. Dažniausiai aptinkama puodų, kurių angos skersmuo 21–26 cm. Sokiškių piliakalnio šios formos puodai dažniausiai 17–20 cm aukščio, jų angos skersmuo 18–20 cm, dugno 12–14 cm, kaklelio aukštis 2,5–3,5 cm. Kai kurie šios formos Narkūnų piliakalnio puodai tik 9–14 cm aukščio, jų anga 10–14, dugnas 8–11 cm skersmens.

Labai įvairios puodų proporcijos. Skiriamos kelios grupės pagal profiliavimą, aukštį, angos ir dugno skersmens santykį. Pirmos grupės puodai panašūs į dubenėlius, įvairaus dydžio, palyginti plačia apatine dalimi, aukštesni, angos skersmuo nedaug viršija apačios skersmenį. Tai labiausiai paplitę brūkšniuoti briauninės formos puo-

dai, egzistavę iki pat šios keramikos išnykimo. Antros grupės puodai buvo žemesni, jų viršutinė dalis daug platesnė už apatinę dalį. Randama didelių ir mažų tokios formos puodų. Trečios grupės puodai tarpiniai – turi abiejų pirmųjų grupių požymių. Įvairios formos iš dalies rodo lokalinius ir chronologinius savitumus.

Ankstyvesniems briauniniams puodams labiau būdinga panaši į kibirėlio forma. Jų apatinė dalis truputį susiaurinta, dugneliai didoko skersmens, patys puodai žemi. Viršutinė dalis mažai profiliuota, kakleliai lenkti į vidų ir šiek tiek profiliuoti. Briauna ryški. Kai kurių puodų kaklelio įlenkimas didesnis, briauna aštresnė, puošta vertikaliu gnaibymu arba duobučių eile.

I m. e. tūkstantmečio pradžioje, kai ši brūkšniuotosios keramikos forma įsivyravo, puodai tapo įvairesni. Tai gerai matyti, palyginus pirmųjų mūsų eros amžių Aukštadvario ir Nemenčinės piliakalnių keramiką.

Vėlyvesnių briauninių puodų viršutinės dalies profiliavimas įvairus. Vienu viršutinėje dalyje ypač išryškinta briauna, labai išlenktas kaklelis ir pakraštėlis. Briauna dažnai puošta gnaibymo ornamentu. Kitų puodų viršutinė dalis mažiau profiliuota, paliktas tik įlenkimas, sudarantis neryškią briauną ir mažai profiliuotą kaklelį. Vėlyviausi šios formos puodai briaunos vietoje turėjo tik nedidelį kaklelio pradžių žymintį įlenkimą.

Tiriant ankstyvuosius piliakalnius ir stebint stratigrafinį keramikos išsidėstymą, nustatyta, kad žemutiniuose sluoksniuose nėra briauninės formos puodų. Jų aptikta tik viršutiniuose horizontuose, datuojamuose I tūkstantmečio pr. m. e. pabaiga ir pirmaisiais mūsų eros amžiais. Šios formos keramikos buvo Petrešiūnų, Dūkšto, Velikuškių, Vosgėlių, Pakačinės, Mielėnų, Vorėnų, Maniuliškės, Narkūnų, Nevieriškės, Sokiškių, Bagutiškių, Akvieriškės piliakalniuose, Paplienijos gyvenvietėje. Kalnočių ir Šišponiškės piliakalniuose briauninės formos puodų fragmentų nerasta, tačiau teigti, kad šių piliakalnių gyventojai jų nenaudojo, negalima, nes tyrinėta nepakankamai, gauta medžiaga yra atsitiktinė. Ypač gausu šios formos puodų fragmentų Dūkšto ir Velikuškių piliakalniuose, tačiau nė viename jie nevyrauja. Dūkšte jie sudaro 40%, maždaug tiek pat Velikuškėse ir Vosgėliuose. Kiek būta Pakačinėje, Mielėnuose, Vorėnuose bei Maniuliškėse, neaišku; aptikta tik kelios šukelės.

Nevieriškės ir Sokiškių piliakalniuose šios formos puodų rasta tik viršutiniuose – vėlyviausiuose kultūrinio sluoksnio horizontuose kartu su geležiniais dirbiniais, kurie datotini pirmaisiais mūsų eros amžiais. Ji yra pagrindinė arba beveik vienintelė brūkšniuotosios keramikos forma visuose Rytų ir Pietų Lietuvos pilia-

kalniuose, apgyvendintuose paskutiniaisiais amžiais prieš mūsų erą arba pirmaisiais mūsų eros amžiais. Taip yra tyrinėtuose Aukštadvario, Nemenčinės, Bačkininkėlių, Migonių, taip pat Užnemunės piliakalniuose, kurie apgyvendinti gerokai vėliau negu Šiaurės rytų Lietuvos piliakalniai. Tuo pat metu ši forma pradėjo plisti ir į Šiaurės rytų Lietuvos piliakalnius, kuriuose jos aptinkama tik viršutiniuose kultūrinio sluoksnio horizontuose. Nuo to laiko iki pat šios keramikos išnykimo briauninė forma tapo pagrindine brūkšniuotosios keramikos forma visoje Lietuvoje. Puodai su aštria briauna, be kaklelių, buvo žinomi dar neolitiniėje keramikoje. Jų aptinkama virvelinėje Pamarių kultūros keramikoje, tačiau proporcijomis ir profiliavimu jie skiriasi nuo vėlyvesnės brūkšniuotosios keramikos briauninės formos. Be to, šias abi keramikos formas skyrė ilgas laiko tarpas.

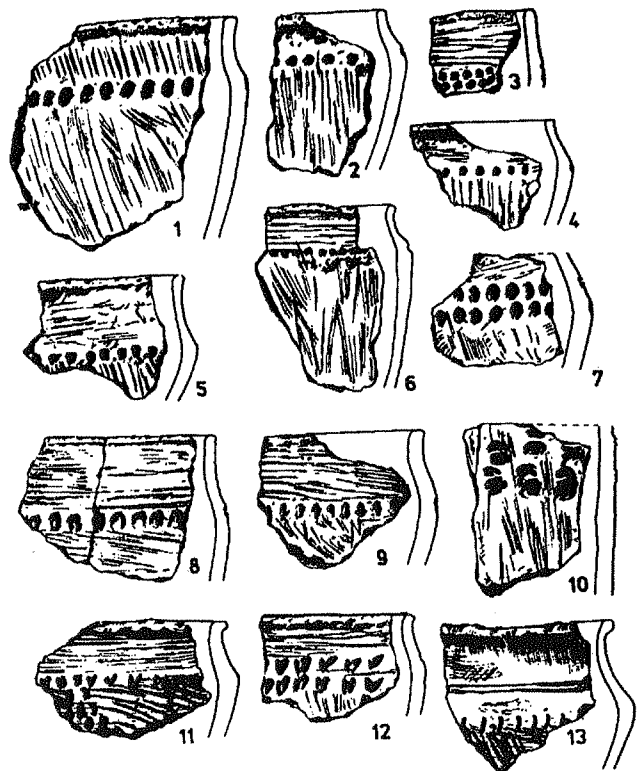
Brūkšniuotosios keramikos briauninė forma yra savita. Šios formos puodai labai įvairūs ir aiškiai turi ryšį su keramika tiesiomis sienelėmis. Įprastų puodų tiesiomis sienelėmis viršutinė dalis profiliuota į briauną ir kaklelį. Analogiškai briauninė forma atsirasti galėjo ir Pietvakarinėje Suomijoje, kurioje žalvario amžiaus pabaiigoje paplitusi brūkšniuotoji Kiukais kultūros keramika, veikiamą įtakos iš šalies, vystėsi į Morbi tipo keramiką (135, p. 27, 178–179, lent. 23:h; 136, p. 226, 231, lent. 26:a).

O r n a m e n t a s. Keramikos ornamentas glaudžiai susijęs su puodo forma. Dažniausiai buvo puošiami briauninės formos puodai, kurie labiausiai paplitę I m. e. tūkstantmetyje. Jie puošiami įvairiu ornamentu (27, p. 11–57). Daugiausia ornamentuojama viršutinė puodo dalis – peteliai, briauna, kaklelis ir pats pakraštėlis. Briaunoje išdėstoma viena arba kelios ornamento eilės. Ornamento atlikimo būdai: 1 – gnaibymas, 2 – pirštų įspaudų, 3 – nagų įspaudų, 4 – įrėžimų, 5 – antspaudėlių (pav. 125). Iš atskirų elementų sudaromos įvairios geometrinės figūros, linijos, motyvai. Analogiški elementai naudojami ir kitoms keramikoms puošti: keramikai lygiu, grublėtu paviršiumi, daliai molinių svorelių.

Ankstyvuojų piliakalnių laikotarpiu puoštų puodų buvo nedaug, puošimo būdai įvairūs.

1. Labiausiai paplitę buvo gnaibytiniai ornamentai. Šis būdas vyravo per visą briauninės formos egzistavimo laiką. Gnaibymu puošta apie pusė Lietuvos brūkšniuotų puodų. Šiaurės rytų Lietuvoje taip puošta dauguma puodų. Gnaibymas žinomas seniai; kaip ir įraižos bei įbrėžimai, buvo naudojamas dar virvelinėje keramikoje (164, p. 165).

Gnaibymo būdu gaunami įvairūs ornamento motyvai: vertikalus, horizontalus, banguotų linijų. Vertikalaus gnaibymo motyvais



127 pav. Apvalių duobučių (1–6), pirštų (7–10) ir nagų (11–13) įspaudų puodų ornamentai:

1, 11 – Migonių, 2–6 – Aukštadvario, 7–10, 12 – Bačkininkėlių, 13 – Nemenčinės piliakalnio

duobutės išsidėsčiusios briaunoje viena arba keliomis eilėmis. Iš pirštų galų įspaudų komponuotas ir sudėtingesnis ornamentas – geometrinės trikampės arba keturkampės figūros, dengiančios didelę petelių ir šono dalį. Šis atlikimo būdas dažniausiai naudotas komponuojant geometrinius ornamentus. Užnemunėje pirštų įspaudais puošta puodo briauna, pakraštėlis, kartais peteliai.

Pirštų įspaudų ornamentai paplitę visoje Lietuvos teritorijoje ir būdingi daugeliui keramikos tipų. Gausiai jų aptinkama srityje, esančioje į pietus nuo Vilniaus, ypač Nemuno vidupio ir Užnemunės keramikoje. Šiaurės rytų Lietuvoje pirštų įspaudais dažnai puoštas visas puodo paviršius, tačiau geometrinės kompozicijos čia nebūdingos.

3. Nagų įspaudų raštą sudaro viena ar kelios nago įspaudų eilės

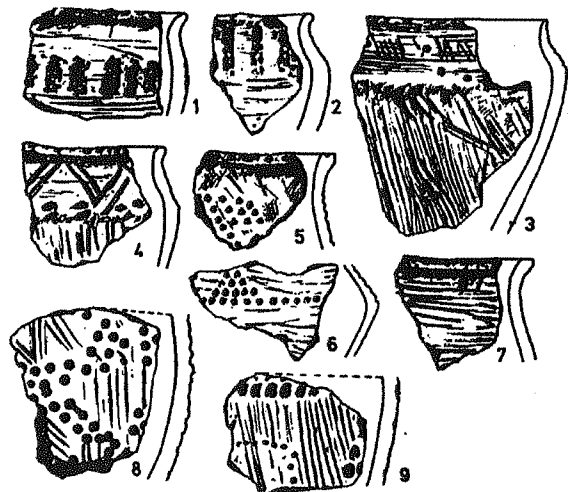
briaunoje. Gaunamos įvairiai išdėstytų lenktų linijų eilutės (pav. 127:11–13). Nemuno pakrančių srityse iš jų komponuojamos trikampės figūros. Tokiu būdu puoštų puodų šiek tiek aptinkama iki pat brūkšniuotosios keramikos egzistavimo pabaigos.

4. Įbrėžtinis ornamentas, kurį sudaro vertikalios ir vingiuotos linijos, aptinkamas retai, tačiau žinotas I tūkstantmečio pradžios brūkšniuotoje keramikoje (pav. 129:6).

5. Gana gausią savo motyvais grupę sudaro įspaudėlių ornamentas. Įspaudėliai turi spaudžiamojo įnagio formą. Gausu apskritų duobučių ir kitokių įspaudėlių ornamentų. Apskritų duobučių raštas, išpaustas pirštais arba įspaudėliais, yra vienas pagrindinių ornamentų, būdingų ne tik brūkšniuotajai keramikai, bet ir keramikai lygiu, lygintu, grublėtu kruopėtu paviršiumi. Šiuo būdu puošti patys ankstyviausi brūkšniuotieji puodai iš Vosgėlių, Petrešiūnų piliakalnių, Paveisininkų urnos. Šis ornamentas būdingas ankstyviesiems S pavidalo ir tiesiomis sienelėmis puodams. Apskritų duobučių įspaudai išdėstyti viena eile žemiau pakraštėlio, tam tikru atstumu vienas nuo kito. Vosgėlių piliakalnio S profilio puodo 0,8–0,9 cm skersmens duobučių eilė buvo 1,7–2,7 cm žemiau pakraštėlio. Tarpai tarp duobučių 3–3,7 cm. Panašiai išpaustos duobutės ir kitoje vienalaikėje bei vėlyvesnėje keramikoje. Analogiškai puošta vakarų baltų keramika iš ankstyvojo geležies amžiaus durpyninių gyvenviečių, tyrinėtų buv. Rytprūsiose (165, p. 44, pav. 9:6), taip pat vienalaikių šiaurinių ir šiaur rytinių kaimynų keramika brūkšniuotu ir lygiu paviršiumi (215, pav. 7:6; 260, pav. 50–52). Kitaip apskritos duobutės išpaustos ant puodelių, neturinčių briaunos. Jų eilė su tarpais išpausta kaklelyje. Taip puoštos Paveisininkų urnos. Kartais tarp apskritų duobučių įbrėžtos kelios vertikalijų linijų eilės.

Visai kitaip komponuojamos apskritos duobutės briauninės formos puoduose. Čia jos išpaudžiamos pačioje briaunoje. Kartais išdėstomos grupėmis arba antroji tokia duobučių eilė išpaudžiama žemiau pakraštėlio (pav. 128:5, 6). Aukštadvario piliakalnio gyventojai iš apskritų duobučių žemiau petelių komponuodavo geometrinius ornamentus (pav. 128:8, 9). Taip puoštų puodų rasta Nemenčinėje, Narkūnų, Pipiriškių ir kt. piliakalniuose. Pietinėje Lietuvoje dažnesnės duobutės, padarytos pirštų įspaudais nei įspaudėliais.

Antroji įspaudėlių grupė pasižymi formų įvairumu. Kai kurie motyvai reti. Dažnai aptinkami ovalios formos, 1,5–4 cm ilgio ir 1–2 cm pločio įspaudėliai smailesniais arba apskritesniais galais (pav. 129:14, 15). Kartais įspaudėlių paviršius tarsi išbadytas (pav. 129:5). Būna ir mažų 0,2–0,3 cm skersmens apskritų duobu-



128 pav. Puodų pakraštėlių, kaklelių ir šonų puošimas:
1-4, 8, 9 – Aukštadvario, 5-7 – Nemenčinės piliakalnio

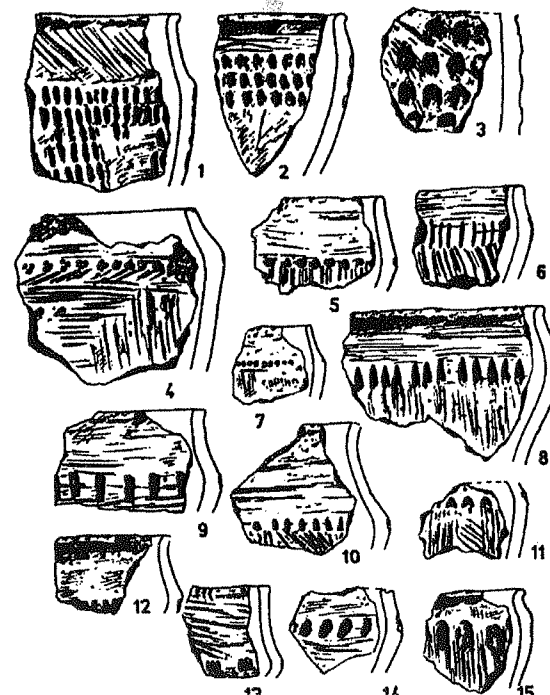
čių ornamentų, išdėstytų briaunoje viena arba keliomis eilėmis, kartais 2-5 duobučių grupėmis (pav. 129:4, 7).

Retesni trikampiai, keturkampiai ir kitokie įvairių dydžių, po vieną arba grupėmis išdėstyti (pav. 129:9-13) įspaudėliai. Retai pasitaiko įspaudėlių išlenkta nugarėlė, tiesiu arba įlenktu į vidų pagrindu, puse mėnulio ar sėklos formos (pav. 129:8). Tokių įspaudėlių ornamentas dažnesnis I tūkstantmečio pirmajame ketvirtyje.

Puošta ne tik briauna, bet ir kitos puodo dalys. Be jau minėto petelių ir šonų puošimo geometrinio ornamentu, dažnai puoštas kaklelis; iš apskritų duobučių padaryta banguota linija arba įbrėžta vingė (pav. 128:1-3, 6), o pakraštėlio viršutinė plokštuma puošta gnaibymu (pav. 128:1), pirštų įspaudais, apskritomis duobutėmis ar jų grupių eilėmis (pav. 128:5, 7). Kartais pakraštėlis banguotas (pav. 126:2).

Dauguma brūkšniuotosios keramikos puošybos motyvų jau buvo žinoma neolitinėje keramikoje. Ypač jie susiję su virvelinės keramikos puošyba. Pvz., Pamarių kultūros Nidos stovyklos virvelinėje keramikoje žinoti gnaibymo, nago, pirštų ir pirštų galų įspaudų, kitų įspaudėlių reljefiniai motyvai (164, p. 146-170, pav. 106-107), skirtingos tik jų kompozicijos.

Neolitinėje keramikoje dažnas ir apskritų duobučių įspaudų ornamentas. Vėlyvosios Narvos kultūros ornamento motyvai jau skiriasi nuo brūkšniuotosios keramikos motyvų.



129 pav. Įvairių atspaudėlių ornamentai: 1, 2, 4-9, 11, 12, 14, 15 – Aukštadvario, 3 – Bačkininkėlių, 10, 13 – Nemenčinės piliakalnio

Ankstyviausi brūkšniuotosios keramikos puodai buvo dar menkai puošiami, jų ornamentas paprastas, motyvai neįvairūs. Gražiausi, kruopščiai atlikti šios kultūros keramikos ornamentai pirmaisiais mūsų eros amžiais. Tik paskutiniame brūkšniuotosios keramikos etape ornamentas vėl supaprastėjo. Daugelis jo motyvų buvo perkelta į keramiką lygiu bei grublėtu paviršiumi ir toliau gyvavo.

Įvairiose brūkšniuotosios keramikos paplitimo srityse ornamentų motyvų, jų kompozicijų, kaip ir puodo formų, populiarumas nevienodas. Skiriasi vietinių puodžių skonis, tradicijos.

Šiaurrytinėje Lietuvoje ornamentiką ankstyvuojū brūkšniuotosios keramikos laikotarpiu iš dalies riboja šiai sričiai būdingos tiesiomis ir lenktomis sienelėmis puodų formos. Net vėliau paplitę briauninės formos puodai puošti nedaug, ornamentas primityvus. Būdingiausi vertikalių gnaibytinių linijų ir apskritų duobučių motyvai. Mūsų eros pradžioje ornamentas įvairesnis; paplitę pirštų ir nago įspaudų motyvai populiarūs ne tik brūkšniuotoje, bet ir keramikoje lygiu bei grublėtu paviršiumi; joje ypač. Beje, pastarojoje ir išlieka ilgiau – aptinkama I tūkstantmečio antrojoje pusėje, kai

brūkšniuotoji keramika jau buvo išnykusi. Tai vienas iš požymių, rodančių buvusios kultūros tęstinumą.

Nemuno vidupio srityje, kurioje ankstyvosios brūkšniuotosios keramikos, datuojamos I tūkstantmečiu pr. m. e., nerasta, I m. e. tūkstantmečio pirmojoje pusėje brūkšniuotosios keramikos su ornamentu negausu, ornamentai panašūs. Tai daugiausia pirštų išpaudų motyvai, kompozicijos. Gnaibymo motyvai neryškūs, priemenai paprastus pirštų išpaudus.

Užnemunės ankstyviausiai keramikai atstovauja Paveisininkų urnos, puoštos apskritų duobučių, pirštų galų ir nago išpaudų motyvais, grupinėmis jų kompozicijomis. I m. e. tūkstantmečio brūkšniuotoji briauninės formos ir kita keramika puošta analogiškai. Pakraštėlis dažnai banguotas.

Koks buvo Vakarų Lietuvos brūkšniuotosios keramikos ornamentas, nežinoma.

Puošniausias brūkšniuotosios keramikos ornamentas tapo pirmaisiais mūsų eros amžiais. Puodų paklause ir gausa skatino juos labiau puošti, ieškoti įvairesnių ir įmantresnių motyvų, kruopščiau atlikti ornamentą.

Brūkšniuotoji keramika įvairiose vietose išnyko ne vienu metu. Tai buvo ilgas procesas, kurio metu brūkšniuotosios keramikos vietą pamažu užėmė naujos keramikos rūšys. Keramikos keitėsi, brūkšniuotoji įvairiose Lietuvos srityse nyko skirtingai: vienaip Šiaurės rytų ir Rytų Lietuvoje, kitaip Nemuno vidupyje, dar kitaip Vakarų Lietuvoje ir Užnemunėje.

Anksčiausiai brūkšniuotoji keramika išnyko Vakarų Lietuvoje, kur jos apskritai buvo nedaug ir ji trumpai naudota. Tyrinėtuose Imbarės ir Dapšių piliakalniuose aptiktas nedidelis jos kiekis datuojamas I tūkstantmečiu pr. m. e. pabaiga ir mūsų eros pradžia. Kurmaičių piliakalnio brūkšniuotoji keramika, rasta kartu su keramika lygiu bei smulkiai grublėtu paviršiumi, datuojama mūsų eros riba (46, p. 81). Kaip ir Vakarų Latvijoje, brūkšniuotoji keramika išnyko I tūkstantmečio pr. m. e. pabaigoje ir mūsų eros pradžioje (46, p. 81; 126, p. 14).

Šiaurės rytų Lietuvos piliakalniuose pirmaisiais mūsų eros amžiais brūkšniuotoji keramika dar vyravo. Nevieriškės piliakalnyje ji vyravo iki III m. e. amžiaus. Vėliausi Kerelių piliakalnio brūkšniuotosios keramikos radiniai aptikti tik žemutiniame kultūriniame sluoksnyje, jų vėliausia data taip pat III m. e. amžius. Šią keramiką pakeitė iš pradžių egzistavusi kartu keramika lygiu, vėliau grublėtu, gnaibytu ir lygintu paviršiumi. Juodonių piliakalnyje brūkšniuotoji keramika naudota dar trumpiau – tik I tūkstantmečio pr. m. e. pabaigoje ir pirmaisiais mūsų eros amžiais. Nei So-

kiškių piliakalnyje, nei Juodonių gyvenvietėje IV a. jos jau nenaudojo. Visa tai rodo, kad Šiaurės rytų Lietuvoje ji nyko II–III amžiuje.

Rytų Lietuvoje brūkšniuotosios keramikos kultūra taip pat gyvavo ir suklestėjo I m. e. tūkstantmetyje.

Gan vėlai, tik pirmaisiais mūsų eros amžiais, brūkšniuotoji keramika buvo pradėta naudoti Panemunės piliakalniuose ir gyvenvietėse. Trumpai gyvavusi, IV–V amžiuje ji išnyko.

Be brūkšniuotosios keramikos, buvo ir kitų. Jų kilmė ir atsiradimas įvairus. Ankstyvuosiu piliakalnių egzistavimo laikotarpiu jos dažniausiai tik pasirodė, vėliau vystėsi, tapo vyraujančios.

Lygiu paviršiumi keramikos aptinkama beveik kiekviename tyrinėtame ir netyrinėtame piliakalnyje. Ji buvo naudota ilgą laikotarpį, todėl tik ištyrus paminklą, paaiškėja jos chronologija. Tyrinėtuose ankstyvuosiuose piliakalniuose šios keramikos aptikta mažai. Sokiškių piliakalnyje apie 3%. Nedaug jos ir išlikusiame viršutiniame sluoksniu horizonto, kuris gali būti datuojamas pirmaisiais mūsų eros amžiais. Nevieriškės ir Narkūnų piliakalniuose ji sudarė dar mažesnę dalį, tai dažniausiai miniatiūriniai puodeliai. Šios keramikos padaugėjo, kai pradėjo nykti brūkšniuotoji, ypač I tūkstantmečio antrajame ketvirtyje.

Šiaurės rytų Lietuvos piliakalniuose ankstyvojo laikotarpio keramika lygiu paviršiumi buvo analogiškų formų ir dydžio, kaip ir tuo metu naudota brūkšniuotoji keramika. Puodų būta įvairaus dydžio – didesnių ir mažesnių, taip pat miniatiūrinių. Pagaminti iš molio masės su grūsto granito priemaišomis, tokio pat tankumo, taip pat degti kaip ir brūkšniuotoji keramika. Sokiškių piliakalnyje rasta didelių puodų – iki 28 cm aukščio, 20 cm skersmens anga, 16 cm skersmens dugnu, tiesiomis sienelėmis.

Nors maži Sokiškių puodeliai dažniausiai taip pat brūkšniuoti, tačiau aptikta ir lygiu paviršiumi. Nevieriškės ir Narkūnų piliakalniuose lygų paviršių turėjo tik maži puodeliai: 4 cm aukščio, tiesiomis, kartais į vidų lenktomis sienelėmis, kartais 5 cm aukščio, profiliuotomis ar prie dugno apvalėjančiomis sienelėmis. Įvairių formų mažų puodelių rasta Kerelių ir Nevieriškės piliakalniuose.

Vakarų Lietuvoje, kur brūkšniuotosios keramikos buvo nedaug, lygiu paviršiumi keramika sudaro 40–50% visos keramikos ir žinoma jau I tūkstantmečio pr. m. e. antrojoje pusėje (Imbarė; 46, p. 82). Ankstyvesnieji puodai buvo didesni, iki 20–25 cm aukščio, mažai lenktomis sienelėmis. Vėlyvesnieji datuojami I tūkstantmečio pr. m. e. pabaiga ir mūsų eros pradžia, jie mažesni, 10–18 cm aukščio; vieni labiau profiliuotomis, kiti tiesiomis sienelėmis. To-

kia keramika būdinga I tūkstantmečio pr. m. e. pabaigai ir mūsų eros pradžiai.

Lygintu gludintu paviršiumi keramika iš kitų keramikos grupių skiriasi gamybos technologija, kokybe, išvaizda ir paskirtimi. Puodai buvo pagaminti iš tankios molio masės su smėlio arba smulkiai grūsto granito priemaišomis, įvairių spalvų. Spalva priklausė nuo molio rūšies, išdegimo bei gamybos technologijos. Rasta rusvos, rausvos, gelsvos, pilkos ir juosvos, juodos spalvos. Keramikos paviršius gražiai nulygintas, kartais iki blizgesio nugludintas. Puodeliai buvo įvairios formos, dydžio ir paskirties.

Lietuvoje tokios keramikos dažnai aptinkama gyvenvietėse, piliakalniuose ir kapinyuose, tačiau ji tesudaro 1–3% visos keramikos. Lietuvoje kol kas ji sunkiai datuojama, nes randama daugiasluoksniuose paminkluose. Naudota ilgai. Pati ankstyviausia keramika lygintu gludintu paviršiumi aptikta Vakarų Lietuvoje. Čia tirtame Ėgliškių pilkapyje Nr. 3 rasta tamsiai pilkos spalvos su dviguba ąsa urna. Jos paviršius buvo lygintas, nors neturėjo blizgesio (žr. Kapų keramika). Lygintu paviršiumi visai kitokios formos, rusvos spalvos puodeliai aptikti Ėgliškių pilkapyje Nr. 2 ir Kurmaičių pilkapyje. Visi turi analogų Rytprūsiuose. Akivaizdu, kad I tūkstantmečio pr. m. e. antroje pusėje Vakarų Lietuvoje jau buvo keramikos lygintu ir gludintu paviršiumi.

Piliakalniuose ir gyvenvietėse aptikta lygintu ir gludintu paviršiumi keramika yra visai kitokia. Vakarų Lietuvos I tūkstantmečio pr. m. e. pabaigos ir mūsų eros pradžios Dapšių piliakalnio sluoksniuose rasto puodelio paviršius tarsi gludintas. Šis puodelis apie 10 cm aukščio, 8–9 cm skersmens, anga įsmaugtu kakleliu, į išorę mažai atlenktu pakraštėliu. Puodelis buvo neblogo išdegtas, su smulkaus smėlio priemaišomis (46, p. 83).

Ar ši keramika Rytų ir Šiaurės rytų Lietuvoje naudota prieš mūsų erą ir pirmaisiais mūsų eros amžiais, tikslų duomenų nėra. Tokios keramikos šukių rasta ankstyviausiuose piliakalniuose, tačiau jų negalima datuoti, nes nėra stratigrafinių duomenų. Pavienių šukelių rasta Petrešiūnų, Dūkšto, Velikuškių piliakalniuose. Kelios šukelės lygintu paviršiumi aptiktos Nevieriškės piliakalnio viršutinio sluoksnio horizonte, kuris datuojamas pirmuoju mūsų eros ketvirčiu. Tai būta dubenėlio formos puodelio su ryškiai profiliuota briauna ir kakleliu (77, p. 83, pav. 28:1). Sokiškių piliakalnyje keramikos lygintu ir gludintu paviršiumi I tūkstantmečio pr. m. e. sluoksniuose nerasta.

Šiaurytinės Lietuvos piliakalniuose aptinkama savita, dažniausiai lygintu paviršiumi, plonesnėmis sienelėmis, geometriniu ornamentu puošta keramika. Ornamentas įspauštas virvele ar šukiniu

įspaudėliu. Tokios keramikos rasta Akvieriškės, Kerelių, Petrešiūnų, Juodonių, Velikuškių, Vosgėlių piliakalniuose. Puodeliai buvę nedideli, su smėlio priemaišomis masėje, dažniausiai gero degimo, lygintu ir gludintu paviršiumi. Kai kurie jų 8 cm aukščio, 12–15 cm skersmens anga, dubenėlio formos, lenktomis, į viršų platėjančiomis, o į apačią siaurėjančiomis ir plonėjančiomis 0,5–0,6 cm, rečiau 0,7 cm storio sienelėmis. Viršuje jos tiesios, kartais šiek tiek išlenktos į vidų, plačiausioje vietoje sudaro briauną. Tik vienas puodelis iš Velikuškių piliakalnio buvo didesnis, jo viršutinė dalis išlenkta į briauną. Analogiškų formų ir Juodonių piliakalnio šio tipo keramika.

Dažniausiai puošta viršutinė puodų dalis – žemiau angos pakraštėlio esanti juosta. Tarp dviejų horizontalių linijų komponuojamas įvairus linijinis ornamentas: vingės, lygiagrečios, sukryžiuotos linijos, užpildyti ir tuščiaviduriai rombėliai. Tokios keramikos aptikta paminkluose, gyvavusiuose ilgą laikotarpį. Žinant, kad Petrešiūnų piliakalnyje buvo gyvenama iki pirmųjų mūsų eros amžių, anksčiausiai ši keramika datuotina pirmaisiais mūsų eros amžiais. Vosgėlių piliakalnyje gyventa ne tik I tūkstantmetyje pr. m. e., bet ir I m. e. tūkstantmetyje. Nesant stratigrafinių duomenų, šios keramikos chronologija sunkiai nustatoma. Tyrinėtų Kerelių ir Juodonių piliakalnių kultūrinių sluoksnių, datuojamų V–VI m. e. amžiumi, taip pat Juodonių gyvenvietės keramika rodo, kad taip puošti puodai naudoti ir vėliau. Juodonių gyvenvietėje geometriniu ornamentu puošti puodai lygiu paviršiumi.

Panašus ornamentas, atliktas virvelių ar formelių įspaudais, žinomas ankstyvojo geležies amžiaus vakarų baltų kultūros keramikoje. Joje ir nedideli plonasiiniai puodeliai viršutinėje dalyje puošti šiuo ornamentu (165, p. 48, pav. 13:p, q). Nemažai panašiai puoštų puodelių aptikta Rytprūsioose Plioseno (Plössen; Kr. Rössel) gyvenvietėje, panašiai puoštos ir šios kultūrinės srities Birkenhofo pilkapio urnos. Viena pilkapio urna panaši į Lietuvoje Ėgliškių pilkapyje rastą urną ąsotį (49, p. 327, pav. 194:a). Ši vakarų baltų keramika panaši į Šiaurės rytų Lietuvoje randamą keramiką, puoštą geometriniu ornamentu.

Latvijos teritorijos geometriniu ornamentu puošta keramika atlikta taip pat virvelių įspaudais. Tokios keramikos randama ir kaimyninėse Šiaurės rytų Lietuvai srityse – Aukšžemėje ir Padauguvyje, ji datuojama V–X m. e. amžiumi (259, p. 75). Ir ši keramika rodo, kad Šiaurės rytų Lietuvos ir pietryčių Latvijos srityse buvo panaši keramika. Keramikos su panašiu ornamentu buvo aptikta Estijoje, Suomijoje. Šis ornamentas laikomas baltiškuoju (245, p. 79).

Keramika kruopėtu ir grublėtu paviršiumi. Grublėtoji – viena labiausiai paplitusių Lietuvoje keramikos grupių. Jos atsiradimas sietinas su kruopėtąja keramika, kuri buvo ankstyvesnė už grublėtąją ir taip pat plačiai paplitusi. Ir kruopėtoji, ir grublėtoji keramika buvo gaminama iš panašios masės, toks pat buvo gamybos būdas bei paviršiaus apdaila. Keramika skyrėsi grublėtumu. Kruopėtoji keramika buvo krečiama iš skystesnės masės, turėjo smulkių grūsto granito, smėlio, kartais augalinių priemaišų. Dėl to jų paviršius išeidavo kruopėtas arba akytas. Grublėtesnės keramikos masė įvairaus skystumo, be priemaišų. Kruopėtą nuo smulkiai grublėto paviršiaus kartais sunku atskirti. Nuo brūkšniuotosios keramikos ši keramika iš pradžių skyrėsi trapesne molio mase, turėjo daugiau grūsto granito priemaišų, buvo silpniau degta. Vėlyvoji grublėtoji keramika pasižymėjo tankumu ir buvo geriau degta.

Keramika kruopėtu paviršiumi būdinga Šiaurės Lenkijos bei Rytprūsių teritorijoms, čia ji taip dailinta nuo žalvario amžiaus. Tačiau šios keramikos formos bei kruopėtumas nebuvo panašus į kruopėtąją keramiką Lietuvoje. Lietuvos kruopėtajai ir grublėtajai keramikai artimiausia ankstyvojo geležies amžiaus rytinių mozūrų durpyninių Arys-See (Jansborko apskritis; vok. Johannsburg, lenk. Pisz), Juchų, Skomacko (Luko apskritis; Likas, Lykas, vok. Lyck, lenk. Ełk) gyvenviečių keramika (165, p. 44–45, pav. 9:b, 10:a, c). Šios gyvenvietės datuojamos Halštato pabaiga ir ankstyvuojū bei viduriniuojū Latenu (3, p. 17). Keramika panaši ne tik paviršiaus apdaila, plačiaange forma, tiesiomis ar vos lenktomis sienelėmis, bet ir susiaurintais dugnais bei ornamentu – žemiau pakraštėlio įspaustų duobučių eile.

Lietuvoje kruopėtoji keramika pirmiausiai pasirodė bei plačiausiai paplito Užnemunėje ir vakarinėje dalyje. Kruopėtą paviršių turėjo kai kurios urnos iš Paveisininkų kapinyno (pav. 136:3, 6), datuojamo I tūkstantmečio pr. m. e. antrąja puse, taip pat urna iš Ėgliškių pilkapyno Nr. 2 (pav. 135), datuojama paskutiniaisiais amžiais prieš mūsų erą (72, p. 13, pav. 13).

Šiek tiek ankstyvos kruopėtosios keramikos aptikta ir kitose Vakarų Lietuvos gyvenvietėse, jų žemutiniame sluoksnyje: Dapšių piliakalnyje kelios nedidelės šukės, Imbarės piliakalnyje apie 10 šukių (46, p. 82–83, pav. 5:5, 6). Ši keramika datuojama I tūkstantmečio pr. m. e. pabaiga ir mūsų eros pradžia.

Užnemunėje, žvalgant piliakalnius ir jų papėdžių gyvenvietes, kruopėtosios keramikos aptikta centrinėje, vakarinėje ir pietinėje dalyje. Rytinės Užnemunės ir Nemuno vidupio pakrančių gyvenvietėse jos nerasta. Daugiausia rasta Paveisininkų kapinyno (Lazdijų raj.), Kunigiškių-Pajevonio, Piliakalnio (abu Vilkaviškio raj.)

piliakalniuose bei gyvenvietėse. Kruopėti puodai įvairūs savo forma ir masės sudėtimi. Kai kurių Paveisininkų urnų peteliai truputį lenkti ir baigiasi stačiu kakleliu. Vėlyvesnėse gyvenvietėse aptinkami kruopėti vidutinio dydžio ir dideli puodai, kurių viršutinė dalis profiliuota: yra briauna ir kaklelis, panašiai kaip brūkšniuotų puodų. Dažnai briauna ir pakraštėlis puošiami pirštų įspaudų ornamentu. Kruopėtoji keramika čia egzistavo ir I m. e. tūkstantmečio antrojoje pusėje.

Vakarų Lietuvoje kruopėtoji keramika geriausiai pažįstama iš Paplienijos gyvenvietės; atkasti kultūriniai sluoksniai nuo III–IV m. e. amžiaus iki I m. e. tūkstantmečio pabaigos. Ankstyviausiu savo egzistavimo laikotarpiu kruopėtoji keramika vyrauja, kiek mažiau jos I tūkstantmečio antrojoje pusėje; tuo metu daugiau grublėtosios keramikos. Paplienijos gyvenvietės kruopėtoji keramika panaši į Užnemunės keramiką, nors neanalogiška. Panaši jų forma, viršutinė dalis išlenkta į briauną ir kaklelį. Vieno puodelio briauna puošta pirštų įspaudų eile.

Šiaurinėje Lietuvoje kruopėta smulkiai grublėta keramika žinoma iš Petrešiūnų, Dūkšto, Sokiškių, Šeimyniškių, Velikuškių, Vosgėlių ir kitų piliakalnių, jos nedaug, radiniai priklausė viršutiniam kultūrinio sluoksnio horizontui, datuojamam I m. e. tūkstantmečiu. Geriausiai iširta Velikuškių ir Vosgėlių piliakalnių keramika. Čia buvo naudoti plačiaangiai puodai tiesiomis, storomis (1,3 cm) arba vidutinio storio (0,8–0,9 cm) sienelėmis, siaurėjančiu į apačią dugneliu. Viršutinė puodo dalis kartais vos profiliuota į vidų. Kartais tokie puodai žemiau pakraštėlio puošti apskritų duobučių, išdėstytų 1,2–2,5 cm atstumu, eile. Ši keramika beveik analogiška ten pat randamai grublėtajai keramikai.

Minėti šiaurės rytų piliakalniai yra daugiasluoksniai, juose gyventa ilgai – I tūkstantmetyje pr. m. e. – I m. e. tūkstantmetyje, tad datuoti šią keramiką galima tik remiantis sluoksnių stratigrafija. Ji galėjo atsirasti dar I tūkstantmečio pr. m. e. pabaigoje, pirmaisiais mūsų eros amžiais, deja, tai patvirtinančių duomenų nėra. Sokiškių piliakalnyje kelios grublėtos šukelės rastos viršutiniame mūsų eros sluoksnyje.

Nevieriškės piliakalnyje jų nerasta. Labiau naudoti kruopėtą grublėtą keramiką pradėta nuo III m. e. amžiaus. Nuo tada jos aptinkama daugelyje piliakalnių ir gyvenviečių. Grublėtoji keramika, atsiradusi iš vietinės ankstyvosios kruopėtosios keramikos, pamažu išsigalėjo, tapo viena pagrindinių Lietuvoje. Kruopėtoji ir grublėtoji keramika panašios.

Grublėtoji keramika perėmė brūkšniuotosios keramikos formos elementus; viršutinė puodo dalis buvo profiliuota, turėjo briauną

ir kaklelį. Išnykus brūkšniuotajai keramikai, ji keitėsi – briaunos vietoje beliko paprastas lenkimas (Paplienijys). Per visą grublėtosios keramikos egzistavimo laiką naudoti grublėti tiesiomis sienelėmis puodai.

Lietuvos kruopėta grublėta keramika labai skyrėsi nuo tolimesnių vakarinių ir pietvakarinių sričių kruopėtosios keramikos. Savita vietinės gamybos kruopėta keramika skyrėsi molio mase, gamybos technologija, įvairiomis formomis ir paskirtimi. Iš pietinių sričių perimtas tik gamybos principas bei paviršiaus apdaila.

KAPŲ KERAMIKA

Pilkapių kultūros kapuose vyravo degintinis laidojimo būdas, įkapių labai mažai. Pagrindinis šių kapų inventorių yra urnos, į kurias supilti sudeginto mirusiojo kaulai. Ši keramika skyrėsi nuo buitinės keramikos. Dažniausiai tai prastesnės kokybės ir blogesnio degimo puodai, nors masė ir gamybos technologija buvo panaši į buitinę keramiką. Urnų paviršiaus apdaila tokia pati: lygus, lygintas, grublėtas paviršius. Nors urnos yra savitos vietinės keramikos, ryški ir kaimyninių sričių įtaka. Įvairių Lietuvos vietų urnos nevienodos, kaip kad skiriasi tų sričių kultūra ir to meto laidosena. Kapuose aptikta ir nedidelių puodelių, kurių paskirtis kita.

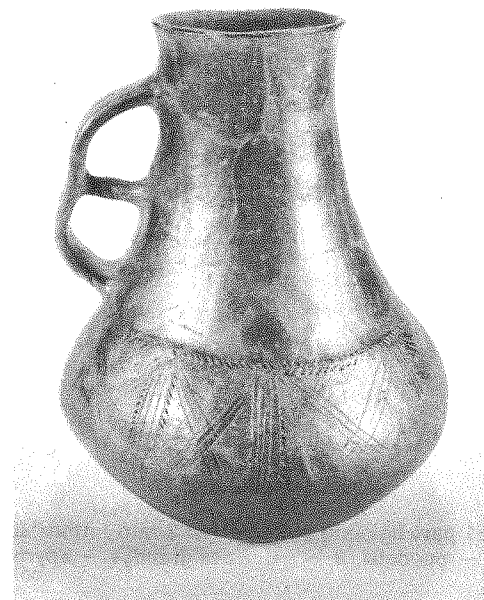
Keramikos iš ankstyvojo žalvario amžiaus kapų žinoma labai nedaug. Vieninteliuose žalvario amžiaus III periodu datuojamuose Vakarų Lietuvoje tyrinėtuose Šlažių pilkapiuose aptikta keletas puodelių (pav. 101:12, 13). Vienas jų (pilkapis Nr. 4) 6,6 cm aukščio, 4 cm skersmens dugnu, turėjo į viršų plėtėjančias sienes ir įlenktą viršutinę dalį. Puodelio paviršiuje matyti vos žymūs lyginimo brūkšniai. Keli panašaus dydžio, 7 cm aukščio, 8,8 cm skersmens puodeliai (pilkapis Nr. 5) buvo lenktomis sienelėmis ir išlenktu kakleliu (179, p. 76, lent. 22:a, b). Tai ne urnos.

Rytų Lietuvoje tokio ankstyvo laikotarpio kapų su urnomis beveik nežinoma. Vienintelis II tūkstantmečio pr. m. e. pabaiga datuojamas degintinis kapas urnoje, apkrautoje akmenimis, aptiktas Kretuono I A gyvenvietėje (217, p. 101, pav. 121, 122; 62, p. 11). Urna (išlikusi tik apatinė dalis) primena taurę su paaukštintu dugneliu ir į viršų plėtėjančiomis sienelėmis. Analogiškos jai Rytų Pabaltijyje kol kas nerasta.

Būdingiausių vėlyvojo žalvario ir ankstyvojo geležies amžiaus urnų Vakarų Lietuvoje rasta Ėgliškių kapuose. Ankstyviausios yra iš centrinių statinių. Ėgliškių pilkapyje Nr. 3 aptikta aukšta ašočio formos urna su dviguba aša. Ji pagaminta iš tankios molio masės

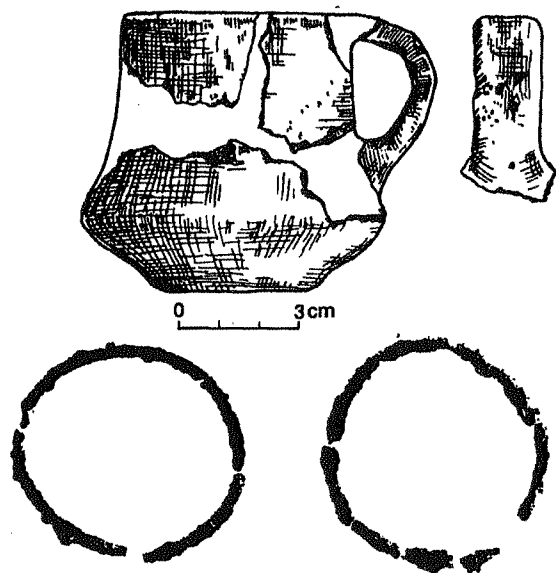
su smulkiomis priemaišomis, tamsiai pilkos spalvos, lygintu paviršiumi (pav. 130). Apatinė dalis labai išpūsta, dugno link siaurėja, perėjimas į dugną apvalintas. Viršutinę dalį, apimančią 2/3 urnos aukščio, sudaro labai siauras stačias kaklelis, užsibaigiantis vos atlenktu pakraštėliu. Beveik per visą kaklelį tęsiasi prilipdyta dviguba aša, padaryta iš plokščios juostos, pritvirtintos prie kaklelio trijose vietose: kraštuose ir ties viduriu. Juostos plokštuma puošta vertikalių eglučių eilėmis. Puodo apatinė plačioji dalis puošta įbrėžtų vertikalių ir besikryžminančių linijų juosta. Horizontalios ir kraštinės vertikalios linijos puoštos įbrėžimais, imituojančiais eglutę. Ši urna yra vienintelis toks radinys visoje

130 pav. Restauruota ašočio formos urna iš Ėgliškių pilkapiro Nr. 3

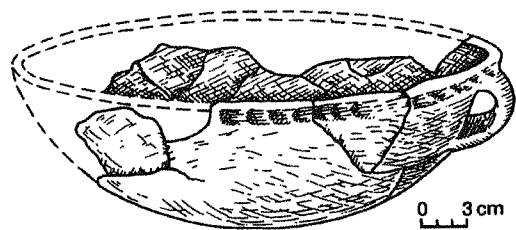


Lietuvoje. Ji skiriasi ir nuo vėlyvesnių Ėgliškių urnų. Tokios urnos būdingos Rytprūsiams. Beveik analogiška urna, aptikta Semboje, Bliumenau pilkapyje (14, p. 108–113, pav. 13, 14), datuojama ankstyvuojū ar viduriniuojū Latenu (49, p. 228, lent. 111:b). Ėgliškių urna datuojama 400–300 m. pr. m. e. (72, p. 37). Tai ankstyviausia Lietuvoje žinoma urna gludintu paviršiumi. Ji čia pateko tikriausiai iš Sembos.

Kita reta urna rasta Ėgliškių pilkapiro Nr. 2 centriniam kape. Tai mažas (7 cm aukščio, 6 cm skersmens ties anga ir 4 cm skersmens dugnu) puodelis, kuriame suaugusio žmogaus kaulai negalėjo sutilpti, rausvai gelsvu lygiu lygintu paviršiumi, storesnėmis sienelėmis, su smulkiomis grūsto granito priemaišomis (pav. 131:1). Jo apatinė dalis (trečdalis puodelio) yra pūstesnė, tačiau dugnas plokščias. Į viršų puodelis staigiai siaurėja, viršutinė dalis aukšta ir stačiomis storomis sienelėmis, prie pakraštėlio prilipdyta plokščia aša. Puodelis be ornamento. Jame rasta smulkių sudegintų kau-



131 pav. Ēgliškių pilkapio Nr. 2 rato formos statinėlio įkapės:
1 – puodelis, 2 – geležinės grandys – apyrankės

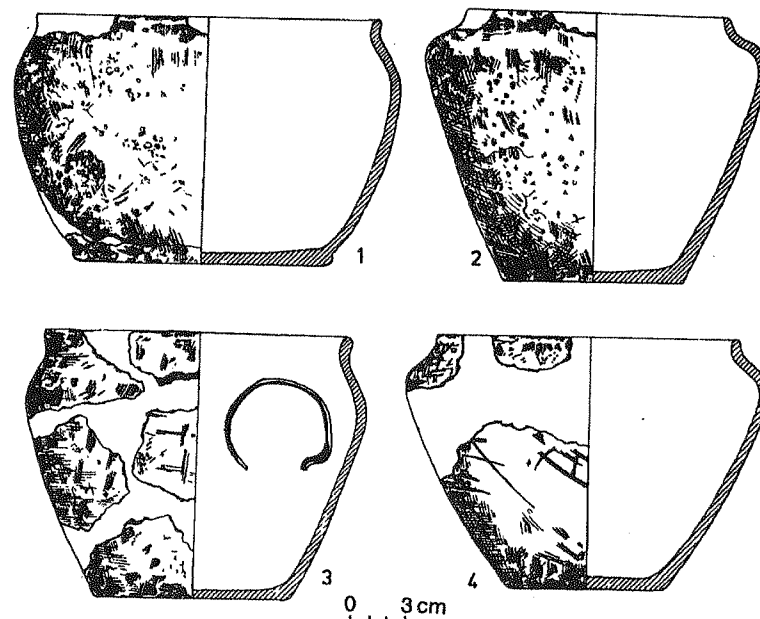


132 pav. Urna iš Kurmaičių pilkapio Nr. 5(4), 1950 m., degintinis kapas 6

liukų. Panašių puodelių rasta Rytprūsių teritorijoje (vėlyvasis žalvario amžius), Vyslos srities plokštiniuose kapuose (49, lent. 108:d). Ēgliškių puodelis urna datuojamas vėlyvojo žalvario amžiaus pabaiga – 300 m. pr. m. e.

Puodelis urna aukštu stačiu kakleliu buvo aptiktas ir beveik to paties laikotarpio Ēgliškių pilkapio Nr. 4 centriniame statinyje. Tikslėnių duomenų apie jo formą ir paviršiaus apdailą nėra (85, p. 85).

Iš kitų išsiskiria žemo dubens pavidalo urna su ąsa (pav. 132). Ji juosvos ar juodos spalvos, lygintu blizgančiu paviršiumi, žinoma

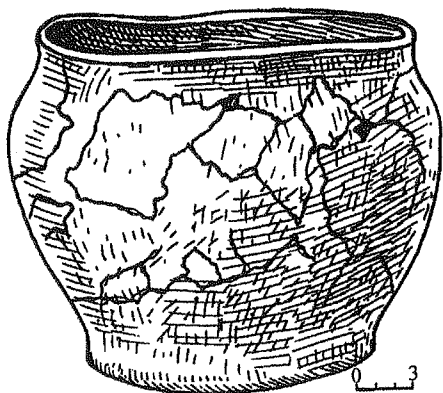


133 pav. Ēgliškių pilkapio Nr. 5 urnos

iš Kurmaičių pilkapio (Nr. 5(4), degintinio kapo 6). Dugnas apskritas, prie pakraštėlio urna turėjo ąsą. Visas pakraštėlis puoštas pirštų įspaudais, panašiais į gnaibymo ornamentą. Urna pagaminta iš molio masės su smėlio priemaišomis. Jos sienelės plonos. Toks puodelis taip pat vienintelis Lietuvoje. Panašių urnų žinoma vakarų baltų kapinyuose Rytprūsiuose.

Visos šios urnos su ąsomis, aptiktos pilkapiuose, turi analogų Rytprūsių (Sembos) ir Vyslos žemupio keramikoje. Tai rodo, kad čia gyveno labai giminingos gentys, palaikiusios pastovius ryšius su Sembos gentimis.

Visai kitoms keramikos grupėms priklauso vėlyvesnės urnos, aptiktos tų pačių ir kitų pilkapių sampiluose. Tai lygiu, kruopėtu ir nežymiai brūkšniuotu paviršiumi keramika, priklausiusi I tūkstantmečio pr. m. e. paskutiniajam ketvirčiui. Puodai lygiu paviršiumi daugiausia iš vadinamųjų mažų dėžučių kapų. Tokių urnų rasta Ēgliškių pilkapių Nr. 3, Nr. 5 sampiluose, Mišeikių ir Padvarių pilkapiuose. Puodai buvo vidutinio dydžio, pagaminti iš trapios su grūsto granito priemaišomis masės, prasto degimo. Jų formos labai panašios: puodų apatinė dalis tiesi arba mažai profiliuota, viršutinė dalis profiliuota prieš kaklelį, kaklelis žemas, tiesus



134 pav. Urna iš Kurmaičių pilkapiu A, 1940 m., degintinis kapas 2

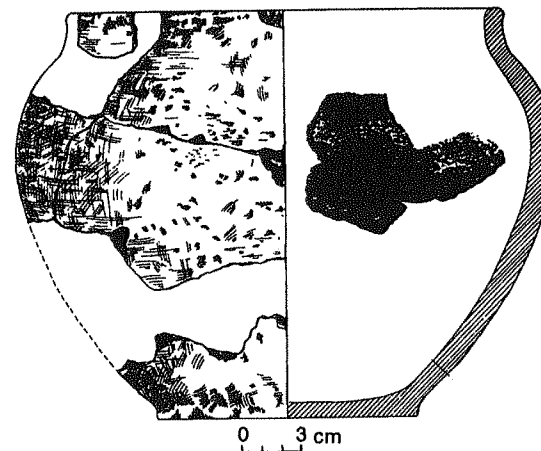
čią (pav. 134) ir Kvecių pilkapių degintinių kapų; šie kapai nebuvo apkrauti akmenimis. Tokių puodelių, be abejo, turėjo būti daug daugiau, nes su kalcinuotais kauliukais dažnai aptinkama šukių. Mažas puodelis lygiu paviršiumi aptiktas ir Ėgliškių pilkapiu Nr. 3 sampile. Pažymėtina, kad šie puodeliai forma ir mase nedaug skiriasi nuo ankstyvojo žalvario amžiaus Šlažių mažų puodelių (pav. 101:12, 13), nors žymiai vėlyvesni.

Urnos kruopėtu paviršiumi – vieni ankstyviausių žinomų kruopėtosios keramikos pavyzdžių Lietuvoje. Viena tokia urna, rasta Ėgliškių pilkapiu Nr. 2 sampilo pagrinde, datuojama paskutiniais amžiais prieš mūsų erą. Tai buvo didokas puodas labai profiliuotomis sienelėmis ir trumpu stačiu kakleliu (pav. 135). Šie puodai nuo to laikotarpio piliakalnių kruopėtosios keramikos skyrėsi forma, nors ir pilkapių, ir piliakalnių puodai buvo profiliuotomis sienelėmis. Tiek piliakalnių keramika, tiek urnos yra vietinės gamybos, savitų formų, būdingų konkrečioms Vakarų Lietuvos sritims.

Vietinei Užnemunės keramikai priklauso Paveisininkų urnos. Jose randame įvairioms keramikoms būdingų bruožų: kruopėtumą, lygų paviršių bei brūkšniuotumą. Kartais puodo paviršiaus dalis lygi, kita dalis kruopėta arba brūkšniuota. Puodai, pagaminti iš molio masės su grūsto granito priemaišomis, prasto degimo, įvairių dydžių ir formų. Kai kurių urnų sienelės profiliuotos, ypač profiliuota viršutinė puodų dalis, kakleliai statūs (pav. 136). Jos skyrėsi aukščio ir dugno skersmens santykiu; vienų apatinė dalis daugiau, kitų mažiau profiliuota. Vienos urnos (didesnės) turėjo

(pav. 133). Skyrėsi puodų dugno ir angos skersmuo. Panašiai profiliuota urna iš Mišeikių pilkapiu (pav. 30). Panašios į jas Padvarių pilkapių urnos. Vėlesniuose kapuose tokios keramikos nerasta.

I tūkstantmečio pr. m. e. pabaigoje kaip urnos buvo naudoti maži puodeliai lygiu paviršiumi arba su nežymiomis brūkšniavimo žymėmis, labai profiliuotomis S pavidalo sienelėmis, neaukštu atlenktu pakraštėliu. Tokie puodeliai žinomi iš Kurmai-



135 pav. Urna kruopėtu paviršiumi iš Ėgliškių pilkapiu Nr. 2

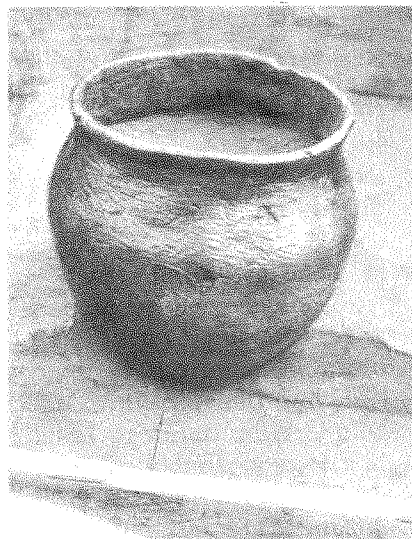


136 pav. Urnos iš Paveisininkų kapų:

1 – degintinis kapas 13, 2 – degintinis kapas 2, 3 – degintinis kapas 11, 4 – degintinis kapas 19, 5 – degintinis kapas 1, 6 – degintinis kapas 12



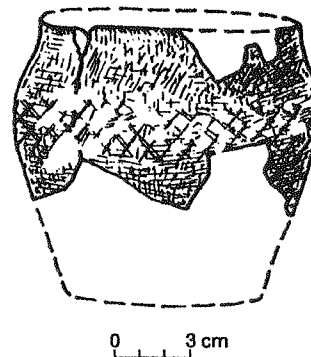
137 pav. Urna iš Stanaičių plokštinio kapinyno degintinio kapo (1991 m.)



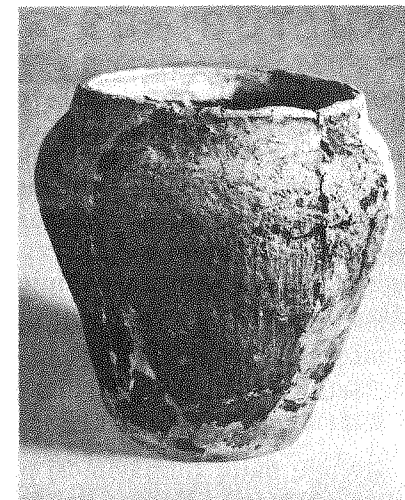
138 pav. Kernavės degintinio kapo 5 urna

tiesias sienelės apatinėje dalyje, buvo profiliuotos tik pačiame viršuje prie trumpo ir stataus kaklelio (pav. 136:3, 4), kitų profiliuota visa apatinė dalis, iš petelių į kaklelį pereinama pamažu, kaklelis status (pav. 136:1, 2). Trečios urnos žemos, dubenėlio pavidalo, profiliuotos sienelės pamažu pereina į statų kaklelį. Kai kurios urnos puoštos pirštų įspaudais, duobučių ar įbrėžimų ornamentu. Dažniausiai apskritų duobučių eile puošiamas kaklelis (pav. 136:3, 6). Kitų urnų peteliuose matyti pirštų įspaudų geometrinis ornamentas (pav. 136:6). Iš kaimyninių pietvakarinių sričių perimta puodų paviršiaus kruopėtoji apdaila, iš šiaur rytinių sričių – paviršiaus brūkšniavimas. Šios urnos savo forma, profiliavimu panašios į to laikotarpio panašaus tipo kapų Vakarų Lietuvos urnas. Tai savita brūkšniuotosios keramikos arealo pakraščių keramika.

Visai kitokios Stanaičių plokštinio kapinyno urnos. Viena didelė urna, viršuje lygiu lygintu, apačioje – kruopėtu paviršiumi, turėjo labai profiliuotas sienelės ir aukštą tiesų atlenktą kaklelį. Urna apie 40 cm aukščio, 41–42 cm skersmens plačiausioje vietoje, skersmuo ties anga 24,5 cm, dugno skersmuo 19 cm, kaklelio aukštis 50–55 cm. Tai vienintelis toks radinys Lietuvoje (pav. 137). Analogų jai reikėtų ieškoti pietvakarinėse srityse, vakarų baltų ar lužitėnų gyventose teritorijose. Matyt, šioje pakraš-



139 pav. Margių „Salos“ kapo puodelis



140 pav. Žeimelio atvirosios gyvenvietės puodelis brūkšniuotu paviršiumi

tinėje brūkšniuotosios keramikos srityje gyveno įvairios vakarų baltų gentys.

Keletas urnų žinoma iš brūkšniuotosios keramikos kultūros gyventojų kapinynų. Kernavės plokštiniame kapinyne aptikta nemažai urnų šukių ir kelios išlikusios urnos. Paviršiuje jos turėjo brūkšniavimo žymių. Geriausiai išsilaikiusi kapo Nr. 5 urna (pav. 138), ji buvo nedidelė, S pavidalo sienelėmis ir trumpu kiek atlenktu pakraštėliu. Paviršius buvo dengtas negiliais, bet aiškiais, netvarkingais įvairių krypčių brūkšniais. Urna turėjo visus būdingus ankstyvosios brūkšniuotosios buitinės keramikos bruožus, nors skyrėsi paskirtimi.

Pietinėje Lietuvos dalyje Margiuose (Varėnos raj.) aptikta akmenimis apkrauta urna su sudeginto mirusiojo kaulais (280, lent. XIII, pav. 29). Tai nedidelis 13 cm aukščio puodelis brūkšniuotu paviršiumi, angos skersmuo 12 cm. Jo forma primena ankstyvos briauninės formos puodus: turi tiesias sienelės, neryškus viršutinės dalies profiliavimas, kaklelis status (pav. 139). Jis panašus į puodelį iš Žeimelio (pav. 140).

Kapų keramika, kaip ir laidosena, rodo glaudžius Vakarų Lietuvos ir Užnemunės ryšius su kitomis vakarų baltų sritimis. Vakarų Lietuvos keramika buvo artimesnė Sembos ir Vyslos žemupio keramikai, o Užnemunės keramika rytinių mozūrų keramikai. Rytų Lietuvos kapų keramika įvairių formų, artima vienalaikiai brūkšniuotosios keramikos kultūros keramikai. Trūksta duomenų, ar būta analogų tolimesnių brūkšniuotosios keramikos kultūros sričių kapuose.

KULTŪRINĖS SRITYS IR ETNINIAI DALYKAI

Žalvario ir ankstyvajame geležies amžiuje Lietuvoje galima išvengti dvi – pilkapių kultūros ir brūkšniuotosios keramikos kultūros sritis. Jos dar vadinamos Vakarų Lietuvos pilkapių ir Rytų Lietuvos brūkšniuotosios keramikos kultūros sritimis. Šios dvi sritys ryškėjo jau akmens amžiuje kaip Pamarių kultūros ir postnarviškos kultūros sritys.

BRŪKŠNIUOTOSIOS KERAMIKOS KULTŪROS SRITIS

Rytinių baltų formavimosi procesas Šiaurės rytų Lietuvoje prasidėjo vėlyvosios Narvos kultūros laikotarpiu, kai kurioms virvelinės keramikos kultūros gentims susiliejus su vietinėmis gentimis. Ankstyvojo žalvario amžiaus pradžioje dar stiprios buvo neolitinės kultūros, kurių bruožų pastebima to laikotarpio atvirosiose gyvenvietėse. Ankstyvojo žalvario amžiaus antroje pusėje pradėjo formotis brūkšniuotosios keramikos kultūra, tai iliustruoja atvirosios gyvenvietės su brūkšniuotąja keramika ir, matyt, nauja ideologija, kurios vienas požymių buvo mirusiųjų deginimas.

Piliakalnių brūkšniuotosios keramikos kultūra daug ką perėmė iš vėlyvosios Narvos kultūros (61, p. 5–11; 62, p. 3–12). Tai liudija daugelis neolitinės Narvos kultūros radinių, kurie yra analogiški brūkšniuotosios keramikos kultūros ankstyvųjų piliakalnių kaulo bei rago dirbiniams (78, p. 85). Materialinės bei dvasinės kultūros elementai brūkšniuotosios keramikos kultūrą sieja ir su kitomis anksčiau čia egzistavusiomis kultūromis. Kai kurie titnago dirbiniai bei akmeniniai kirviai priklauso virvelinės keramikos kultūros palikuonims.

Keramikos, kuri paskutiniaisiais amžiais prieš mūsų erą buvo kruopėtu, grublėtu, lygiu, lygintu, vėliau gnaibytu paviršiumi, formos ir ornamentika buvo būdingos ir mūsų eros I tūkstantmečio pirmosios pusės brūkšniuotajai keramikai išliko ir vėliau, brūkšniuotajai keramikai jau išnykus – visą I tūkstantmečio trečiąjį ketvirtį.

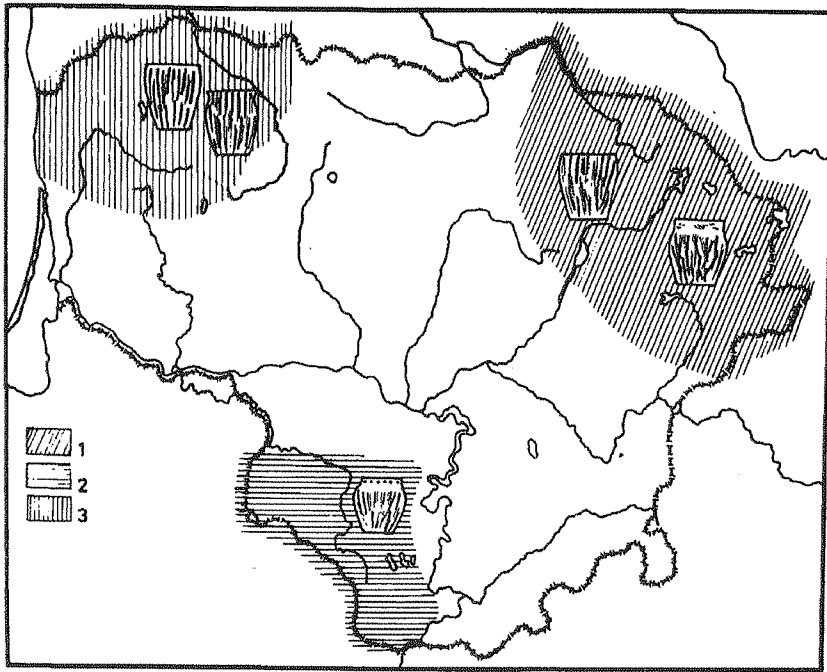
Brūkšniuotoji keramika išnyko ir nauja įsigalėjo ne todėl, kad pasikeitė gyventojai, tai vyko pamažu nuo pirmųjų mūsų eros amžių. Tobulėjant geležies gamybai, vystantis žemdirbystei ir gyvulininkystei, kitoms ūkio šakoms, augo gyventojų skaičius. Buvo apgyvendinamos piliakalnių papėdės, vėliau kūrėsi ir nau-

jos gyvenvietės. Piliakalniai tapo aplinkinių gyvenviečių gynybos centrais.

Daugelis tyrinėtojų svarbiu brūkšniuotosios keramikos kultūros požymiu laiko dar gerai neištirtą savitą įvairių genčių laidoseną. Nauji kapinynų ir atskirų kapų tyrinėjimai leidžia teigti, kad pagrindinis šios kultūros gyventojų laidojimo būdas Lietuvos teritorijoje buvo degintinis. Būta ir griautinių kapų. Kapų tipai buvo įvairūs: duobutėse be urnų, su urnomis, akmenų krūsnose. Tokias išvadas leidžia daryti tyrinėtus Kernavės kapinynas, esantis brūkšniuotosios keramikos kultūros centre, Lankiškių (Baltarusija) ir Paveisininkų kapinynai, esantys brūkšniuotosios keramikos arealo pakraštyje bei už šios kultūros ribų. Aptikta plokštinių griautinių kapų (Steponava, Antalgė), taip pat laidojimų pilkapiuose (Garsensko pilkapis „Mantu kalning“ Pietų Latvijoje, datuojamas I tūkstantmečio pr. m. e. viduriu arba pabaiga; 263, p. 22–23). Tai leidžia manyti, kad šios kultūros, ypač pakraštinių sričių, gentys savo mirusiųosius laidojo įvairiai. Pietvakarinių šios kultūros pakraščiu laidosenai didelės įtakos turėjo vakarų baltų genčių laidosena. Bendri laidojimo principai – kūnų deginimas, laidojimas duobutėse su urnomis arba be jų, apdedant akmenimis, įvairiose akmenų krūsnose buvo plačiai paplitę daugelyje Vidurio Europos genčių. Vėlyvajame žalvario ir ankstyvajame geležies amžiuje brūkšniuotoji keramika buvo labai plačiai paplitusi. Ji žinoma ne tik Lietuvos, Latvijos, Baltarusijos teritorijoje, bet ir Estijoje, Aukštutiniam Padauguvyje, Ilmenio ežero baseine, Volgos-Okos tarpupyje, Suomijoje bei Švedijos pajūryje (219, p. 59, 60, žemėl. 1). Tačiau tik dalyje šių teritorijų susiformavo brūkšniuotosios keramikos kultūra.

Šios kultūros arealą nustatinėjo daug įvairių tyrinėtojų. Baltarusių archeologas A. Liaudanskis vienas pirmųjų brūkšniuotosios keramikos kultūros paminklus ištyrė Dnepro aukštupyje. Jis skyrė dvi piliakalnių grupes: vakarinę, su būdinga brūkšniuotąja keramika ir Smolensko srities, su lygaus paviršiaus keramika (231, p. 334–337). Vėliau P. Tretjakovas išskyrė piliakalnių su brūkšniuotąja keramika sritį (252). Papildydamas A. Liaudanskio nustatytas brūkšniuotosios keramikos arealo ribas, jam priskyrė dar šiaurinės Baltarusijos dalį, Sožo ir Okos aukštupius (253, p. 92). Vėlesnių tyrinėjimų metu P. Tretjakovas skyrė 4 dideles etnokultūrinės grupes. Vienos jų – brūkšniuotosios keramikos kultūros pagrindiniai centrai buvo Baltarusijos ir Rytų Lietuvos teritorijose (223, p. 173).

Žymiausias brūkšniuotosios keramikos kultūros tyrinėtojas

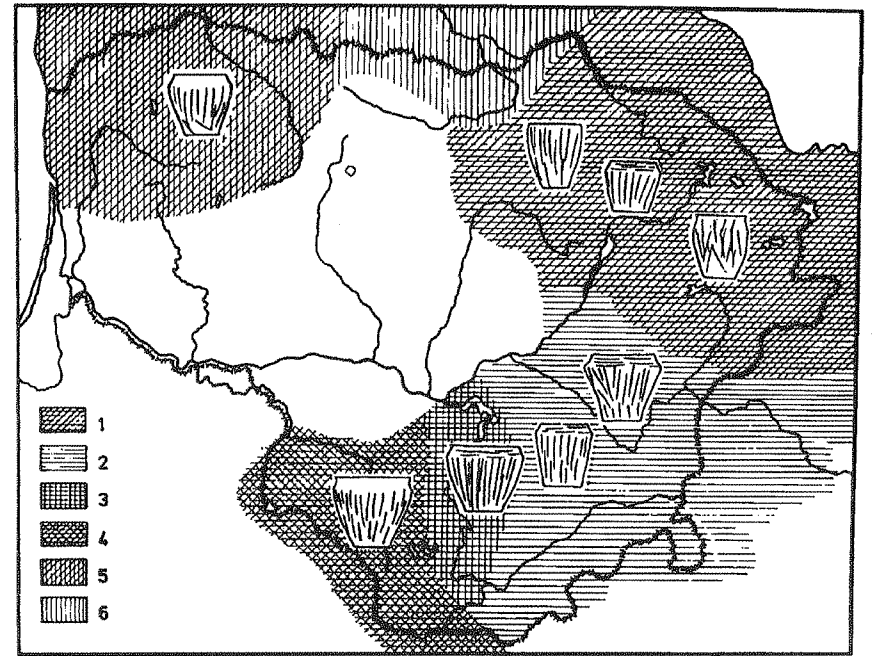


141 pav. Ankstyvosios brūkšniuotosios keramikos kultūros lokaliniai variantai

A. Mitrofanovas, nustatinėdamas šios kultūros arealą, išskyrė sritis, kurioje brūkšniuotoji keramika buvo vienintelė arba vyraujanti. Šiam arealui jis priskyrė Rytų Lietuvą ir Vidurio Baltarusiją, skirdamas čia dvi lokales sritis: 1) Rytų Lietuvos ir Vakarų Baltarusijos, 2) Rytų Baltarusijos. Vakarinės grupės keramikai būdinga briauninė puodų forma, rytinės – puodynės forma (233, p. 16–18).

Brūkšniuotosios keramikos lokaliniai variantai skiriami ir Lietuvos teritorijoje (pav. 141, 142; 80, p. 69–83). Joje skiriamos 5 lokalinės sritys: Šiaurės rytų Lietuvos, Rytų Lietuvos, Nemuno vidupio, Užnemunės ir Vakarų Lietuvos. Sritis skiriasi ne tik keramika, bet ir kitais materialinės kultūros požymiais, taip pat laidojimo paminklais, nes susidarė skirtingu ten egzistavusių kultūrų pagrindu. Šios sritys išryškėjo dar ankstyvuojų brūkšniuotosios keramikos laikotarpiu.

Trys lokalinės sritys – Šiaurės rytų, Rytų ir Nemuno vidupio – priklausė brūkšniuotosios keramikos kultūros arealui. Šiose srityse brūkšniuotoji keramika vyrauja arba yra vienintelė. Aptinkamos ir kitos keramikos rūšys – lygiu, lygintu, grublėtu ir kitokiu

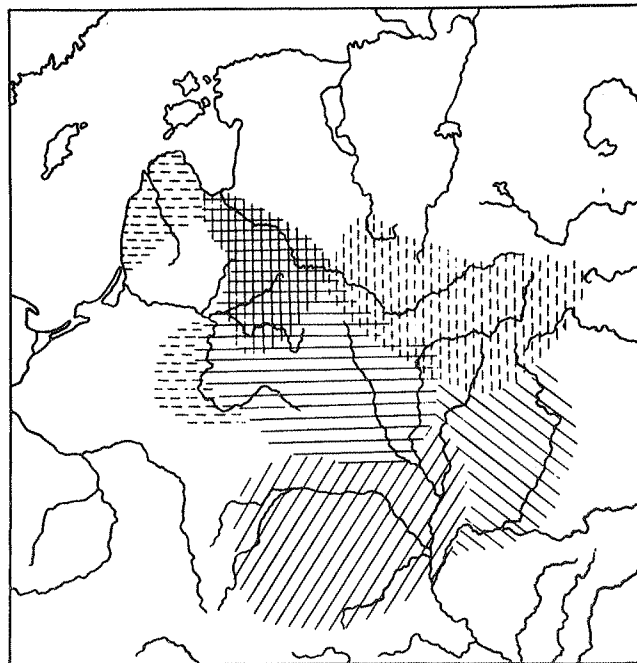


142 pav. Vėlyvosios brūkšniuotosios keramikos kultūros lokaliniai variantai

paviršiumi, nors labai negausiai. Čia gyvavusiai kultūrai būdingas savitas piliakalnių įrengimas, pastatai, įvairūs statiniai, taip pat įvairūs dirbiniai, kurie keitėsi priklausomai nuo konkrečiais laikotarpiais susidariusių sąlygų bei aplinkybių.

Pagal apibrėžtas brūkšniuotosios keramikos arealo lokales sritis galima nustatyti, kad brūkšniuotosios keramikos kultūros arealui, be minėtų Lietuvos sričių, priklausė Vakarų ir Vidurio Baltarusija (236, p. 103, pav. 1), Latvijoje žemutinis Padauguvys ir Lielupės baseinas ankstyvuojų kultūros egzistavimo etapu bei pietrytinė Latvijos dalis vėlyvuojų laikotarpiu (219, p. 60, pav. 1, p. 66). Rytų Lietuva buvo centrinėje šios kultūros arealo dalyje, kurioje ryškūs visi kultūros raidos etapai – nuo jos atsiradimo iki išnykimo. Arealo pakraščiuose buvusiose lokalinėse srityse kryžiuosios brūkšniuotosios keramikos ir įvairių vienalaikių kaimyninių genčių įtaka: vakarų baltų, Dnepro, Dauguvos, Milogrado ir kt. (pav. 143). Vėliau šios kultūrinės sritys šiek tiek supanašėjo, nors išlaikė ir savitų bruožų.

Brūkšniuotosios keramikos kultūra Lietuvoje pergyveno tris raidos etapus. Ankstyvasis etapas, piliakalnių apgyvendinimo pradžia,



1 2 3 4 5 6

143 pav. Brūkšniuotosios keramikos kultūros arealas (1, 2), įtakos sritis (6) ir to laikotarpio kitos archeologinės kultūros (3–5):

1 – brūkšniuotosios keramikos kultūra, 2 – ankstyvoji brūkšniuotosios keramikos kultūra, 3 – Dnepro-Dauguvos, 4 – Juchново, 5 – Milogrado kultūros, 6 – brūkšniuotosios keramikos lokalinės sritys. Žemėlapis sudarytas pagal A. Mitrofanovo, V. Šadyro (abu Baltarusija), J. Grauduonio (Latvija), E. Grigalavičienės (Lietuva) duomenis

tesėsi nuo II tūkstantmečio pr. m. e. paskutiniojo ketvirčio iki paskutiniųjų amžių pr. m. e. Labiausiai šis etapas išryškėjo tyrinėtuose Šiaurės rytų, taip pat kai kuriuose Rytų Lietuvos piliakalniuose. Jis turėjo daug bendro su anksčiau – neolito ir ankstyvojo žalvario amžiais egzistavusiomis kultūromis. Kultūros pradžia susijusi su naujų sustiprintų gyvenviečių-piliakalnių kūrimu, nauju ūkiniu ir visuomeniniu gyvenimu, savitu dvasiniu pasauliu, nauja ideologija. Ryšį su anksčiau egzistavusiomis kultūromis rodo paveldėti ir toliau naudoti akmeniniai, kauliniai, raginiai, moliniai dirbiniai. Pavieniai atvežtiniai ir vietinės gamybos metaliniai dirbiniai negalėjo pakeisti ūkio pobūdžio ir daryti didesnio poveikio gamybai.

Brūkšniuotosios keramikos kultūros vidurinis etapas ryškus

visose trijose Šiaurės rytų, Rytų, Nemuno vidupio lokalinėse srityse ankstyviausiose piliakalniuose, jų viršutiniame kultūrinio sluoksnio horizonte arba naujai apgyvendintuose piliakalniuose. Jis tęsiasi nuo pirmųjų mūsų eros metų iki III a. Matyti, kad čia be pertraukos gyventa tų pačių genčių. Toliau statyti analogiškai pastatai su analogiškais židiniais, tobulinta ir stiprinta įtvirtinimų sistema, visais etapais vyravo brūkšniuotoji keramika. Materialinės kultūros pasikeitimai buvo susiję su geležies gamyba ir geležinių dirbinių plitimu. Tai sudarė sąlygas pakeisti kaulinius ir akmeninius dirbinius.

Vėlyviausias etapas apėmė IV–V amžius; brūkšniuotoji keramika išnyko, plito kitos keramikos.

PILKAPIŲ KULTŪROS SRITIS

Ankstyvojo žalvario amžiaus gyvenviečių tyrinėta mažai, todėl sunku tiksliau nustatyti ryšį tarp Pamarių (Žucevo) ir ankstyvojo žalvario amžiaus pilkapių kultūros gyventojų. Ryšį tarp neolitinį gyvenviečių ir vėlesnių šios srities kultūrų neigė J. Kostčevskis (269, p. 4). Ryšio kol kas nepavyko nustatyti ir kitiems tyrinėtojams – ne vien dėl to, kad mažai tyrinėta ankstyvojo žalvario amžiaus gyvenviečių, bet ir dėl to, kad dažnai lyginami skirtingi paminklai. Pamarių kultūra pažįstama iš gyvenviečių, o žalvario amžius iš laidojimo paminklų. K. Engelis, V. La Bomas (W. La Baume), L. Kiljanas Prūsijos žemių ankstyvojo žalvario amžiaus kultūrose išžiūrėjo daug neolitinį bruožų.

Iš laidojimo paminklų galima spręsti, kad pilkapių kultūros srityje gyvenusios giminingos Rytprūsiams ir Sembos gyventojams gentys jau nuo senų laikų su jomis palaikiusios glaudžius ryšius. Tai matyti iš pilkapių įrengimo, kapų, jų tipų ir atsitiktinių radinių.

Ankstyvojo žalvario amžiaus gyvenviečių Lietuvos pajūryje nėra tyrinėta, o medžiaga, surinkta žvalgant toliau esančią Akmenskinės atvirąją gyvenvietę, nesuteikia pakankamai žinių tiksliam vaizdui. Iš atsitiktinai gyvenvietėse surinktos medžiagos matyti, kad to meto kultūroje dar nemažai neolitinį bruožų.

Pilkapių kultūros teritorija dažniausiai apibrėžiama, remiantis kai kuriais akmeniniais ir metaliniais dirbiniais, kurie laikomi baltiškais. Daugelis tyrinėtojų baltiškais laiko žalvarinius ankstyvojo žalvario amžiaus atkraštinius Rytų Pabaltijo tipo kirvius, Nortikėnų tipo kovos kirvius, smeigtukus įvijine galvute. Pagal juos nustato teritoriją, kurioje tuo metu gyveno vakarų baltai. Tai teritorija tarp Persantės upės Pamaryje ir Dauguvos upės šiaurėje (268, p. 107, žemėl. 1–3). Remiantis minėtais dirbiniais, vakarų baltų

kultūrinė sritis pratęsiama į vakarus nuo Vyslos žemupio į Pamaro sritį iki Oderio intako Vartos pietuose, ten aptinkama ir baltiškų hidronimų (108, p. 164, žemėl. 11). Visai kitaip į šiuos dirbinius žiūri kai kurie lenkų archeologai; jie teigia, kad minėti metaliniai dirbiniai nėra vietiniai. Daugelį dirbinių priskirdami lužitėnams, jie neigia, kad šios sritys baltiškos. Remdamiesi „lužitėniškais“ daiktais, lužitėnų „kolonijas“ mato netgi Vakarų Lietuvoje (3, p. 9–20). Kad pilkapių kultūra baltiška, neigia J. Okuličius darbe (276, p. 118), kurį skiria senajai prūsų istorijai nušviesti. Anot jo, klestėjusi Pamaro kultūra būti probaltiška negalėjusi, nes ji nebuvo panaši į rytinių baltų kultūrą. Autorius, nepateikdamas svarių įrodymų, neigia L. Kiljano hipotezę (beje, daugelio tyrinėtojų paremtą), kad šios kultūros kilmė probaltiška (287, p. 93–97). J. Okuličius tendencingai pateikia duomenis apie Lietuvoje rastų ne tik akmeninių gyvatgalvių kaplių, bet ir metalinių Rytų Pabaltijo tipo atkraštinių kirvių, Nortikėnų tipo kovos kirvių, smeigtukų įvijine galvute ir kitų dirbinių skaičių ir paplitimą. Anot jo, vakariniai baltai šiose srityse randami tik ankstyvajame geležies amžiuje (276, p. 301).

Tačiau turimi gausūs minėti radiniai rodo, jog Vakarų Lietuva priklausė pilkapių kultūros sričiai, turėjo šiai sričiai būdingus laidojimo paminklus ir savitus metalinius dirbinius.

Būdingais baltų papuošalais laikytini ir kai kurių tipų žalvariniai ašeliniai vietinės gamybos smeigtukai, paplitę šiose srityse. Jie skiriasi nuo plačiai paplitusių žalvarinių ašelinių smeigtukų, kurių dalis laikomi lužitėniškaisiais. Ašelinių smeigtukų populiarumą baltų teritorijoje rodo kaulinių ašelinių smeigtukų paplitimas rytų baltų srityse, į kurias metalas pakliūdavo rečiau.

Negalima paneigti ir žalvarinių smeigtukų įvijine galvute populiarumo baltiškose srityse. Lietuvos teritorijoje jie buvo paplitę ne tik ankstyvajame, bet ir vėlyvajame žalvario bei ankstyvajame geležies amžiuje. Su kitais įvijiniais papuošalais jie sudarė baltams būdingų papuošalų komplektą. Pagal šių papuošalų pavyzdį buvo gaminami nauji I m. e. tūkstantmečio pirmosios pusės baltams būdingi papuošalai.

Jau ankstyvajame žalvario amžiuje (ir vėliau) iš pietvakarių plito žalvariniai dirbiniai – kirviai, ietigaliai, papuošalai ir kt. Čia anksčiausiai kūrėsi žalvarinių dirbinių gamybos centrai. Buvo gaminami įvairių vietinių formų dirbiniai (Klaipėdos tipo, skobtiniai, kai kurie atkraštiniai ir įmoviniai kirviai), kurie plito Nemuno žemupio, Klaipėdos ir kitose srityse. Čia aptikta papuošalų, pagamintų vakarinėse Lietuvos srityse pagal Rytprūsių, Pamaro, Šiaurės Vokietijos papuošalų pavyzdžius. Tai rodo, kad vakariniai

Lietuvos rajonai nuo seno palaikė pastovius ryšius su pietvakarinėmis Pabaltijo pakrančių sritimis, šie ryšiai veikė vietinių genčių gyvenimą. Laidosenos bendrumas su Rytprūsių ir Sembos gyventojų laidosena rodo šių gyventojų giminingumą.

Šių sričių baltiškumą liudija ir pilkapių kultūros tęstinumas vėlyvajame žalvario ir ankstyvajame geležies amžiuje. Pradėjęs plisti jau nuo žalvario amžiaus III periodo, mirusiųjų deginimo paprotys tęsėsi ir I tūkstantmetyje pr. m. e. Pilkapiai, datuojami I tūkstantmečio pr. m. e. viduriu, artimi Rytprūsių ir Sembos pilkapiams ir ten įrengtiems kapams, tačiau turi ir savitų bruožų, praėję savo vystymosi kelią. Centrinis akmenų statinius keitė paprastesnės akmenų krūsnys, degintiniai palaikai urnose ir be jų, vadinamosios mažos dėžutės, kaulai pilti į šalia akmenų esančias duobutes arba išbarstyti, apdėti akmenimis ir pan. Vėliau rengti plokštiniai kapinynai su akmenų vainikais ir degintiniai bei griautiniai kapai su akmenų vainikais. Šiuose pilkapiuose ryškiai matyti nauji laidojimo principai – plokštiniai kapai su akmenų vainikais, būdingi I m. e. tūkstantmečiui. Kad jie baltiški, niekas neabejoja.

Įtaką iš pietvakarių rodo pilkapių kapų keramika. Urna kruopėtu paviršiumi (Ėgliškės), datuojama I tūkstantmečio pr. m. e. pabaiga, rodo, kad kruopėtoji keramika čia žinoma jau I tūkstantmečio pr. m. e. paskutiniajame ketvirtyje, puodo formos liudija, kad tai vietinė gamyba. Apie buvusius ryšius su Rytprūsiais liudija ir urna su dviguba ąsa (Ėgliškiai), mažas puodelis su ąsa (Ėgliškiai) ir dubenėlis urna (Kurmaičiai).

Kol kas nėra galutinai išaiškintos pilkapių kultūros šiaurinės ir rytinės ribos. Be abejo, griežtų ribų tarp vakarinių ir rytinių baltų paminklų nebuvo. Tarp jų buvusiose pereinamose srityse egzistavo abiem kultūroms būdingi elementai. Tai leido pagrįsti vėlesni tyrinėjimai šiose srityse.

Vakarų Lietuvos lokalinė sritis vieningos kultūrinės visumos nesudarė. Skyrėsi jos vakarinis – Baltijos pajūrio pakraštys ir toliau nuo jūros, šiaurės vakaruose esantys Lietuvos paminklai. Kiek toliau nuo pajūrio žinoma piliakalnių, kuriuose gyventa I tūkstantmetyje pr. m. e. Jie tyrinėti Mažeikių (Dapšiai, Daubariai), Šiaulių (Sauginiai), Telšių (Paplienijos papėdės gyvenvietė) rajonuose. Nuo Rytų Lietuvos piliakalnių jų kultūrinis sluoksnis skiriasi intensyvumu, įtvirtinimais, pastatais ir keramika (46, p. 74). Čia labai mažai ankstyvų radinių. Pavieniai titnaginiai (grandukai, gražteliai, kirveliai, skeltės, skaldytiniai ir kt.), akmeniniai (keli kapliai, verpstukas, galąstuvai, trintuvai), moliniai (keletas Djakovo tipo svorelių) radiniai ir labai mažas keramikos kiekis neleidžia daryti didesnių apibendrinimų. Vienuose piliakalniuose aptikta ke-

lios arba keliolika, kituose – keliasdešimt brūkšniuotosios keramikos šukių. Tai rodo, kad pastarosios buvo mažai. Gausiausiai paplitusi analogiškų formų lygiu paviršiumi keramika sudarė 40–50%. Keletas šukelių kruopėtu paviršiumi ir keliolika šukių lygintu paviršiumi liudija, kad ši keramika vakarinėse Lietuvos srityse naudota gerokai anksčiau negu rytinėse. Šių gyvenviečių kultūra susiklostė iš skirtingų kultūrų ir nepriklausė brūkšniuotosios keramikos kultūros arealui.

Užnemunė – mažiausiai tirta Lietuvos dalis. Tai pakraštinė brūkšniuotosios keramikos arealo sritis. Piliakalnių, priklausiusių ankstyvųjų metalų laikotarpiui, čia kol kas nerasta, todėl galima manyti, kad bent dalis gyventojų tuo metu gyveno atviroseose gyvenvietėse. Šioje teritorijoje tyrinėti du kapinynai – Stanaičių ir Paveisininkų – labai skirtingi, priklausę skirtingoms gentims. Kapinynai plokštiniai su degintiniais kapais.

Paveisininkų plokštinio kapinyno kapų tipai panašūs į vakarų baltų pilkapių kapų tipus. Krūsniniai kapai, kuriuose laidota pavieniui, pastaruoju metu aptikti ir rytinių baltų teritorijose (Kernavėje).

Užnemunėje kryžiovosi vakarinių ir rytinių baltų genčių įtaka. Vakaru Lietuvoje ir Užnemunėje gyveno vakarų baltų gentys, kurios palaikė ryšius ir su kitomis vakarinių baltų gentimis, ir su rytiniais baltais. Abipusį vakarinių ir rytinių genčių poveikį rodo brūkšniuotosios keramikos formos, grublėtos keramikos atsiradimas ir jos plitimas į rytus, taip pat laidosena ir kt.

ETNINĖ PRIKLAUSOMYBĖ

Nustatant Lietuvos ir gretimų sričių gyventojų etninę priklausomybę, buvo remiamasi kalbiniais ir archeologiniais duomenimis.

Išsamesni tyrinėjimai susiję su K. Būgos vardu. Jis pradėjo plačiai ir sistemingai tyrinėti senųjų baltų toponimiją Aukštutinėje Padneprėje ir šalia esančiose teritorijose, iki Okos baseino. Anot jo, baltų hidronimų buvimas Baltarusijoje, į šiaurę nuo Pripetės, liudija, kad čia gyvenusios baltų gentys. Pietinė baltų hidronimų riba, remiantis K. Būga, buvusi Pripetė (22). Baltus slavai išstūmė į šiaurę ir vakarus.

Mažiau K. Būga kreipė dėmesį į rytines ir pietrytines baltų ribas. Jas tyrinėjo vokiečių kalbininkas M. Fasmeris (Vasmer) (197, p. 637). Viena baltų grupė, užėmusi Smolensko Padneprę, Dauguvos baseino vidupį, Okos-Volgos tarpupį, buvo rytiniai baltai. Pripetės, Sožos aukštupyje gyvenusi kita baltų grupė. Be to, jie tyrė ir šiaurines sienas. M. Fasmeris sudarė etninį žemėlapi; jame slavai nurodyti gyvenę Vidurinėje Padneprėje iki Dono aukštupio.

Svarbūs septintojo dešimtmečio rusų kalbininkų V. Toporovo ir O. Trubačiovo tyrinėjimai. Kaip ir K. Būga, jie tyrė Aukštutinės Padneprės baseiną (257). Didelis baltiškų hidronimų skaičius (800) ir palyginti vėlyvas slavų kultūrų sluoksnis leido jiems spręsti, kad Aukštutinėje Padneprėje pirmaisiais mūsų eros amžiais gyventa baltų genčių. Tai patvirtino K. Būgos ir M. Fasmerio išvadas. M. Toporovas ir O. Trubačiovas sudarė šios srities hidronimų žemėlapi, kuriame pavaizdavo baltų, iranietų, suomių hidronimų paplitimą (257, žemėl. 2). Baltiški hidronimai buvo paplitę ir į šiaurę nuo Pripetės, taip pat į šiaurės rytus – iki Seimo upės.

Šiame baltų hidronimų plote I tūkstantmetyje pr. m. e.–I m. e. tūkstantmečio pradžioje buvo paplitusios įvairios archeologinės kultūros, kurios siejamos su baltų gentimis (247). Viena iš jų yra brūkšniuotosios keramikos kultūra. Šios kultūros vakarinis arealas užėmė dalį Lietuvos teritorijos (pav. 143).

Pirmasis piliakalnių su brūkšniuotąja keramika baltų gentims priskyrė baltarusių tyrinėtojas A. Liaudanskis (230, p. 180–195). Vienas pirmųjų Lietuvos piliakalnių tyrinėtojas P. Tarasenko juos laikė lietuvių protėvių piliakalniais (188, p. 32–35). Kad šie paminklai priklausė baltų-lietuvių-latvių genčių protėviams, iš pradžių manė ir P. Tretjakovas (252, p. 16–41).

Suintensyvėjus archeologiniams tyrinėjimams, šios kultūros gyventojų etninės priklausomybės dalykai sprendžiami daug plačiau, paremiami lingvistiniais ir antropologiniais duomenimis. Žymus brūkšniuotosios keramikos kultūros tyrinėtojas A. Mitrofanovas manė, kad ji priklausė rytiniams baltams, ir konstatavo, kad Baltarusijos bei Rytų Lietuvos piliakalniai visiškai analogiški (233, p. 16–18; 234, p. 65–75; 235, p. 8–13; 236, p. 102–110). Estų archeologo H. Moros nuomone, dabartinė lietuvių ir latvių tautų gyvenama teritorija sudaro tik dalį kažkada buvusios plačios baltų teritorijos (240, p. 24). Brūkšniuotosios keramikos kultūros baltiškumu neabejoja ir daugelis kitų archeologų (251, p. 142–144; 218, p. 136; 247; 223, p. 30; 219, p. 59–69; 213 ir kt.). V. Sedovas brūkšniuotosios keramikos kultūrą laiko baltų branduoliu rytinėse srityse. Anot jo, aplink šį centrą formavosi periferiniai baltai su būdingomis Dnepro-Dauguvos ir jai artimomis Juchnovo, Okos aukštupio kultūromis, taip pat pakraštinė baltų genčių grupė, kuriai atstovauja Milogrado kultūra.

A. Tautavičius, tyrinėdamas Rytų Lietuvos pilkapius, nustatė m. e. I tūkstantmečio pirmosios pusės piliakalnių brūkšniuotosios keramikos ryšį su IV–IX a. vadinamaisiais lietuviškaisiais pilkapiiais. Šių pilkapių arealas mažesnis už brūkšniuotosios keramikos kultūros arealą. Jie paplitę Rytų Lietuvoje ir Vakarų Baltarusijoje. Nu-

statyta, kad brūkšniuotosios keramikos kultūros gyventojai mirusiuosius IV–V a. pradėjo laidoti pilkapiuose (Migonys; 201, p. 144). Rašytiniai šaltiniai šios teritorijos gyventojus vadina lietuviais. Vietinę brūkšniuotosios keramikos kilmę argumentavo E. Danilaitė, ji nušvietė jos nepertraukiamą raidą, pagrindė išnykimo Lietuvos teritorijoje priežastis (223, p. 3–30).

Tik nedaugelis archeologų išreiškė abejonių dėl brūkšniuotosios keramikos kultūros paminklų baltiškumo ar lietuviškumo, plačiau to neįrodinėdami. P. Tretjakovas, anksčiau pripažinęs, kad brūkšniuotosios keramikos paminklai yra baltų genčių palikimas, vėliau reiškė abejonių dėl šios kultūros kilmės. Anot jo, tai buvę senieji vietiniai gyventojai, kurie II tūkstantmetyje pr. m. e. buvo apsupti baltų – virvelinės keramikos kultūros genčių ir iki I tūkstantmečio vidurio asimiliuoti (254, p. 162). Čia reikėtų pažymėti, kad nei virvelinės keramikos kultūros, nei vietinės gentys nebuvo baltai. Baltų kultūra formavosi vėliau, nykstant virvelinės keramikos kultūros gentims, joms asimiliuojantis su vietinėmis kultūromis.

F. Gurevič teigia, jog nebuvo pereinamumo tarp I tūkstantmečio pirmosios ir antrosios pusės kultūrų. Gentys, naudojusios brūkšniuotąją keramiką, buvę aborigenai, jos nepriklausiusios rytinių lietuvių genčių grupei (222, p. 35–36). Baltai iš Pamario išstūmę vietines brūkšniuotosios keramikos gentis ir čia išgalėję nauji laidojimo paminklai ir grublėtoji keramika. Brūkšniuotosios keramikos kultūros priklausė baltų gentims, kurios išnyko, nepalikdamos žymesnių pėdsakų vėlesnėje kultūroje. Šie teiginiai prieštarauja archeologiniams duomenims (251, p. 129; 247, p. 22) ir naujausiai tyrinėjimų medžiagai.

Brūkšniuotosios keramikos kultūra Lietuvos teritorijoje gan ankstyva, apima svarbiausią šios kultūros teritorijos dalį, ryškus dalies rytinių baltų susidarymas joje, šios kultūros raida ir išnykimas. Slavų kolonizacija šių sričių nepasiekė, ir gyventojų etninė sudėtis nepasikeitė. Tai leidžia sekti baltų ir lietuvių genčių formavimąsi iki Lietuvos valstybės susidarymo.

I lentelė

Radinių grupė	Nevie-riškė	Sokiš-kiai	Kere-liai	Juo-donys
titnaginis kirvelis	1			
titnaginis peilis	1			
titnaginės strėlės	2	2		
titnaginės skeltės	3	2		
titnaginiai grandukai		3		
laivinis kovos kirvis	1			
įtvėriamieji kirviai	92	53		
pentiniai kirviai	39	20	3	3
išgrąžos	83	11	1	
dirbiniai su pradėta gręžti skylė	4	1	1	1
kaltai	5	3	1	
smaigaliai	2			
grandukai	5		1	
lyginamas akmuo			1	
galastuvai	3	2	1	
verpstukai			1	
svoreliai			1	
trinamųjų girnų apatiniai akmenys	1	1	1	
apvalūs trintuvai	2	2		
buožės	2			
antgaliai			1	
trikampės plokštelės			2	
Iš viso:	246	100	15	4
ylos	76	116	28	
adatos	1			2
adikliai	5	5	5	1
peiliukai	1	9		
grandukai	52	94	2	
rėžtukai	8	9		
verpstukai				1
kaltai	9	9	1	
skaptai			1	
smaigaliai	9	7		
ietigaliai	6	9	2	
durklai	3	3		
strėlės	17	14	7	
smeigtukai	44	88	12	3
karoliai	1			
sagos			1	
rankenos	3	5		
iltys-amuletai	34	11	5	1
antgaliai		21	1	
neaiškūs	100	100		1
Iš viso:	369	500	65	9

Radinių grupė		Nevie- riškė	Sokiš- kiai	Kere- liai	Juo- donys
Ragi- niai	kaltai		1		
	rankenos	2	2	2	
	smaigaliai	1			
	ragai su ap- dirbimo žymėmis		9	4	
Iš viso:		3	12	6	
Mo- liniai	plokšti svoreliai	8	5		
	kiaušinio formos svoreliai	48	3		
	pergniauztu viduriu svoreliai		2		
	Djakovotipo svoreliai	2			
	verpstukai		22		
	tigliai	+	+		
	liejimo formos	+	+		
Iš viso:		58	32		
Gele- žiniai	pentinių kirvių fragmentai	1			
	ylos	1	4		
	skustuvai	1			
	peiliai – pjautuvėliai	2	2		
	lenktais ašme- nimis peiliai	1			
	meškerės				
	kabliukai	2	2		
	pentiniai		1		
	ietigaliai		2		
	sagtys	2			
smeigtukai	1				
Iš viso:		11	11	x	x
Žal- vari- niai	smeigtukai		1		
	apyrankės	3	1		
	žiedai	3			
	grandis-antsmilkinis	1			
	kabutis	1			
	įvijos	3	1		
lenktos					
plokštelės	2				
Iš viso:		13	3		

Pastaba: x – duomenys neįtraukti

II lentelė

Paminklas	Naminių gyvulių	Laukinių žvėrių	Stambūs raguo- čiai %	Smulkūs raguo- čiai %	Kiaulės %	Arkliai %	Šuo ?
Petrešiūnai	75	25	26,6	10,6	23,2	10,9	0,34
Aukštadvaris	64,5	35,5	36,6	35,2	12,7	15,5	
Narkūnai	78	22	25,7–32	13	41,8–61,3	3,9	0,1
Nevieriškės	92,9	7,8	29,3	10,1	50,5	10,1	–
Sokiškiai	87,2	12,8	21,5	16,2	43	5,2	1,3

SUTRUMPINIMAI

- AA – Acta Archaeologica. Academia Scientiarum Hungaricae. Budapest.
 AE – Archeologija un etnografija. Rīgā.
 AETL – Archeologiniai ir etnografiniai tyrinėjimai Lietuvoje. Vilnius.
 AF – Ausgrabungen und Funde. Berlin.
 ATL – Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje... Vilnius.
 ESA – Eurasia Septentrionalis Antiqua. Helsinki, 1926.
 GK – Gimtasai kraštas. Šiauliai.
 ILKI – Iš lietuvių kultūros istorijos. Vilnius.
 LA – Lietuvos archeologija. Vilnius.
 LAA – Lietuvos TSR archeologijos atlasas. Vilnius.
 LIM – Lietuvos istorijos metraštis.
 LZAV – Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas vēstis. Rīgā.
 MAD'A – Lietuvos TSR Mokslų Akademijos darbai. A serija. Vilnius.
 MANNUS – Mannus Zeitschrift für Deutsche Vorgeschichte. Leipzig.
 PA – Przegląd Archeologiczny. Poznań.
 PF – Pamiętnik Fizyograficzny. Warszawa.
 PZ – Prähistorische Zeitschrift. Berlin.
 RB – Rocznik Białostocki. Białystok.
 RO – Rocznik Olsztyński. Olsztyn.
 Sb. Prussia – Sitzungsberichte des Altertumsgeellschaft Prussia zu Königsberg. Nuo 1926 m. – Prussia. Zeitschrift für Heimatkunde und Heimatgeschichte. Königsberg.
 SG – Sitzungsberichte der Gelehrten Estnischen Gesellschaft. – Õpetatud Eesti seltsi Aastaraamat. Tartu, 1861–1940. Schr. PhÖG – Schriften der Physika lisch-Ökonomischen Gesellschaft zu Königsberg. Königsberg.
 SMYA – Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja Finska fornminnsfören ningens tidrift. Zeitschrift der finnischen Altertumsgeellschaft. Helsinki-Helsingfors.
 VG – Verhandlungen der Gelehrten estnischen Gesellschaft. – Õpetatud Eesti seltsi toimetused. Tartu, 1840–1943.
 WA – Wiadomości Archeologiczne. Warszawa.
 ZE – Zeitschrift für Ethnologie. Berlin.
 ВЭИЭН – Вопросы этнической истории эстонского народа. Таллин, 1956.
 ВЭИНП – Вопросы этнической истории народов Прибалтики. Москва.
 КСИА – Краткие сообщения Института археологии.
 КСИМК (по 80 номеру КСИА) – Краткие сообщения о докладах и полевых исследованиях Института истории материальной культуры АН СССР. Москва.
 МИА – Материалы исследования по археологии СССР. М.–Л.
 СА – Советская археология. М.
 СЭ – Советская этнография. М.
 Труды АС–IX – Труды IX Археологического съезда в Вильне. Москва, 1895.
 Труды АС–X – Труды X Археологического съезда в Риге. Москва, 1899.

LITERATŪRA

- Åberg N. Bronzezeitliche und früheisenzeitliche Chronologie. Mitteleuropäische Hochbronzezeit. Stockholm, 1935.
- Antanavičius J. Įdomūs senoviniai paminklai // Muziejai ir paminklai. V., 1969.
- Antoniewicz J. Ślady handlu słowian z bałtami we wczesnym średniowieczu / / RO, 1961. №. 3. P. 9–20.
- Arbman H. Zur Geschichte der Nortyckener Äxte // PZ, 1933. Bd. 24. H. 1/2.
- Aspellin J. R. Antiquités du Nord Finno-Ougrien. T. I. Helsingfors, 1877.
- Bąbel J. Kult topora w neolicie ziem polskich // WA, 1980. T. 45. L. 1. S. 3–44.
- Bagušienė P., Rimantienė R. Akmeniniai gludinti dirbiniai // LAA, 1974. T. 1. P. 84–105.
- Baudou E. De Svenska holkyxorna under bronsåldern // Fornvännen. Stockholm, 1953. T. 2. 5/6.
- Baudou E. Die regionale und chronologische Einteilung der jüngeren Bronzezeit im Nordischen Kreis. Stockholm, 1960.
- Bezzenberger A. Einige ostpreußischen Hügelgräber. Mischeiken, Kr. Memel // Sb. Prussia, 1893. H. 18.
- Bezzenberger A. Hügelgrab bei Egliszken, Kr. Memel // Sb. Prussia, 1900. H. 21.
- Bezzenberger A. Hügelgrab bei Schlaszen, Kr. Memel // Sb. Prussia, 1900. H. 21.
- Bezzenberger A. Analysen vorgeschichtlicher Bronzen Ostpreußens. Königsberg, 1904.
- Bezzenberger A. Hügelgrab an der Grenze von Gr. Blumenau, Kr. Fischhausen // Sb. Prussia, 1914. H. 23.
- Brazaitis D. Akmens amžiaus paminklų žvalgymas Vokės aukštupyje // ATL 1988 ir 1989. 1990.
- Brazaitis D. Papiškės akmenis ir žalvario amžių gyvenvietė // ATL 1988. 1989. 1990.
- Brazaitis D. Akmens amžiaus tyrinėjimai Vokės aukštupyje // ATL 1990. 1991. 1992.
- Bukowski Z., Dąbrowski J., Gardawski A., Gediga B., Luka L., Okulicz L., Węgrzynowicz T., Woźniak Z. Od środkowej epoki brązu do środkowego okresu latenskiego // Prachistoria ziem Polskich, Wrocław–W-wa–Kraków–Gdańsk, 1979. T. 4.
- Butrimas A., Česnys G., Kunskas R., Balčiūnienė I., Jankauskas R. Duonkalnis: vėlyvojo neolito gyvenvietė, alkas ir kapinynas (Janapolės apyl., Telšių raj.) // LA, 1985. T. 4. P. 25–66.
- Butrimas A., Girininkas A. Naujausia Lietuvos akmens amžiaus medžiaga (1976–1980) // Ataskaitinės parodos katalogas. V., 1980.
- Buttler W. Bronzefunde aus Norddalmatien und ihre Bedeutung für die Chronologie der Frühhallstattzeit Mitteleuropas // PZ, 1933. Bd. 24.
- Būga K. Aisčių praeities vietų vardų šviesoje. K., 1924.
- Dąbrowski J. Zabytki metalowe epoki brązu między dolną Wisłą a Niemnem. Wrocław–W-wa–Kraków, 1968.
- Danilaitė E. Brūkšniuotosios keramikos gyvenvietė Vakarų Lietuvoje // MAD'A, 1964, 2.
- Danilaitė E. Ankstyvosios brūkšniuotosios keramikos kilmės klausimu // MAD'A, 1966, 2(21). P. 111–125.
- Danilaitė E. Brūkšniuotosios keramikos išnykimo Lietuvoje klausimu // MAD'A, 1967, 1(23). P. 35–40.
- Danilaitė E. Lietuvos brūkšniuotosios keramikos ornamentas // MAD'A, 1968, 1(26). P. 41–57.

28. Daugudis V. Aukštadvario piliakalnio įtvirtinimai ir pastatai // MAD'A, 1962, 1(12). P. 43-69.
29. Daugudis V. Imbarės piliakalnio ir gyvenvietės tyrinėjimai 1969 m. // AETL 1968 ir 1969. 1970.
30. Daugudis V. Bradeliškių piliakalnio tyrinėjimai 1970 m. // AETL 1970 ir 1971. 1972.
31. Daugudis V. Bražuolės (Trakų raj.) piliakalnio tyrinėjimai 1972 m. // AETL 1972 ir 1973. 1974.
32. Daugudis V., Stankus J. Sauginių (Šiaulių raj.) piliakalnis // AETL 1972 ir 1973. 1974.
33. Daugudis V. Seniausieji mediniai pastatai ir įrengimai Lietuvoje (1. I tūkstantmečio pr. m. e. įtvirtinimai bei pastatai) // MAD'A, 1974, 4(49). P. 59-69.
34. Daugudis V. Seniausieji mediniai pastatai ir įrenginiai Lietuvoje (2. M. e. I tūkstantmečio I pusės įtvirtinimai) // MAD'A, 1975, 2(51).
35. Daugudis V. Dapšių (Mažeikių raj.) piliakalnis // ATL 1974 ir 1975. 1978.
36. Daugudis V. Daubarių piliakalnio ir gyvenvietės tyrinėjimai 1975 m. // ATL 1974 ir 1975. 1978.
37. Daugudis V. Daubarių (Mažeikių raj.) archeologinių paminklų tyrinėjimai 1976 m. // ATL 1976 ir 1977. 1978.
38. Daugudis V. Imbarės piliakalnio ir gyvenvietės tyrinėjimai 1978 ir 1979 metais // ATL 1978 ir 1979. 1980.
39. Daugudis V. Imbarės piliakalnio ir gyvenvietės tyrinėjimai // ATL 1980 ir 1981. 1982.
40. Daugudis V. Senoji medinė statyba Lietuvoje. V., 1982.
41. Daugudis V. Imbarės piliakalnio tyrinėjimai // ATL 1982 ir 1983. 1984.
42. Daugudis V. Imbarės piliakalnio ir gyvenvietės tyrinėjimai // ATL 1984 ir 1985. 1986.
43. Daugudis V. I tūkstantmečio pr. m. e. Šiaurės Žemaitijos piliakalniai (1. Būdingesnieji piliakalnių bruožai ir jų įtvirtinimai) // MAD'A, 1986, 2(95). P. 31-42.
44. Daugudis V. I tūkstantmečio pr. m. e. Šiaurės Žemaitijos piliakalniai (2. Pastatai) // MAD'A, 1987, 2(99). P. 39-48.
45. Daugudis V. Imbarės piliakalnio ir gyvenvietės tyrinėjimai // ATL 1986 ir 1987. 1988.
46. Daugudis V. Pirmojo tūkstantmečio pr. m. e. Šiaurės Žemaitijos piliakalniai (3. Radiniai) // MAD'A, 1989, 1(106). P. 74-88.
47. Daugudis V. Imbarės piliakalnio ir gyvenvietės tyrinėjimai // ATL 1988 ir 1989. 1990.
48. Ebert M. Die baltischen Provinzen Kurland, Livland, Estland // PZ, 1913. Bd. 5.
49. Engel C. Vorgeschichte der altpreußischen Stämme. Königsberg, 1935.
50. Fettich N. Über den Sinn der prähistorischen Ornamente // AA, 1958. T. 9. S. 115-125.
51. Feustel R. Funde der Hügelgräberzeit in Südthüringen // AF, 1959. Bd. 3. H. 4, 5.
52. Forssander J. E. Der ostskandinavische Norden während der ältesten Metallzeit Europas. Lund, 1936.
53. Gaerte W. Urgeschichte Ostpreußens. Königsberg, 1929.
54. Gimbutas M. Borodino, Seima and their Contemporaries // Proceedings of the Prehistoric Society. London, 1956. Vol. 22.
55. Gimbutas M. A Survey of Bronze Age Culture in the Southeastern Baltic Area // Światowit, 1960. T. 23.
56. Gimbutas M. Bronze Age Cultures in Central and Eastern Europe. London, 1965.
57. Gimbutienė M. Baltai priešistoriniais laikais. V., 1985.
58. Girininkas A. Šarnelės vėlyvojo neolito (III tūkstantm. pr. m. e. pab.) gyvenvietė // MAD'A, 1977, 1(58). P. 57-65.
59. Girininkas A. Šiaurės rytų Lietuvos akmens amžiaus paminklai (3. Bratoniškių paleolitinė stovykla ir žalvario amžiaus gyvenvietės) // MAD'A, 1979, 4(69).
60. Girininkas A. Senojo žalvario amžiaus Kretuono I C gyvenvietė // ATL 1986 ir 1987. 1988.
61. Girininkas A. Rytinių baltų gimimas, arba tradicijos galia // Lituania 1990. T. 1. V., 1990.
62. Girininkas A. Rytinių baltų gimimas, arba tradicijos galia // Lituania 1990. T. 2. V., 1990.
63. Graudonis J. Par dažiem Latvijas agro metālu perioda kaula rotadatu tipiem // AE XI, 1974. P. 63-73.
64. Graudonis J. Nocietinātās apmetnes Daugavas lejtece. Rīgā, 1989.
65. Grigalavičienė E. Ēgliškių pilkapių tyrinėjimai 1969 m. // AETL 1968 ir 1969. 1970. P. 39-43.
66. Grigalavičienė E. Žalvario amžiaus paminklai ir radiniai // LAA, 1974. T. 1. P. 206-222.
67. Grigalavičienė E. I tūkstantmečio pr. m. e. Lietuvos piliakalnių kaulo dirbiniai (1. Darbo įrankiai) // MAD'A, 1975, 4(53). P. 73-83.
68. Grigalavičienė E. I tūkstantmečio pr. m. e. Lietuvos piliakalnių kaulo dirbiniai (2. Medžioklės ir žvejybos įrankiai, ginklai) // MAD'A, 1976, 1(54). P. 51-56.
69. Grigalavičienė E. I tūkstantmečio pr. m. e. Lietuvos piliakalnių kaulo dirbiniai (3. Papuošalai) // MAD'A, 1976, 3(56). P. 69-79.
70. Grigalavičienė E. Ēgliškių (Kretingos raj.) pilkapių tyrinėjimai 1974 ir 1975 metais // ATL 1974 ir 1975. 1978. P. 45-51.
71. Grigalavičienė E. Nevieriškės (Švenčionių raj.) piliakalnio tyrinėjimai 1976 ir 1977 metais // ATL 1976 ir 1977. 1978.
72. Grigalavičienė E. Ēgliškių pilkapiai // LA, 1979. T. 1. P. 5-44.
73. Grigalavičienė E. Sokiškių piliakalnis // ATL 1980 ir 1981. 1982. P. 24-27.
74. Grigalavičienė E. Kada buvo apgyvendinti piliakalniai // Lietuvos istorijos metraštis. 1981 metai. V., 1982. P. 5-18.
75. Grigalavičienė E. Sokiškių piliakalnio tyrinėjimai // ATL 1982 ir 1983. 1984. P. 22-25.
76. Grigalavičienė E. Kerelių piliakalnio tyrinėjimai // ATL 1984 ir 1985. 1986.
77. Grigalavičienė E. Nevieriškės piliakalnis // LA, 1986. T. 5.
78. Grigalavičienė E. Sokiškių piliakalnis // LA, 1986. T. 5. P. 89-137.
79. Grigalavičienė E. Juodonių piliakalnio (Rokiškio raj.) tyrinėjimai // ATL 1986 ir 1987. 1988.
80. Grigalavičienė E. Brūkšniuotosios keramikos lokaliniai variantai Lietuvoje // MAD'A, 1989, 3(108). P. 69-83.
81. Grigalavičienė E. M. e. I tūkstantmečio I pusės Kerelių (Kupiškio raj.) įtvirtinimai ir pastatai // MAD'A, 1989, 1(106).
82. Grigalavičienė E. Juodonių (Rokiškio raj.) gyvenvietės tyrinėjimai 1989 m. // ATL 1988 ir 1989. 1990.
83. Grigalavičienė E. Kerelių piliakalnis // LA, 1992. T. 8. P. 85-105.
84. Grigalavičienė E. Juodonių piliakalnis ir gyvenvietė // LA, 1992. T. 9. P. 41-91.
85. Götze A. Hügelgräber bei Eglien-Nicklau, Kreis Memel // Sb. Prussia, 1914. H. 23.
86. Hachman R. Die frühe Bronzezeit im westlichen Ostsüdgebiet und ihre mittel- und südosteuropäische Beziehungen. Hamburg, 1957.
87. Hackbarth H. Ein neuer Schalenstein von Zislow, Kr. Röbel // AF, 1991. Bd. 4. H. 72.

88. **Hansson H.** Gotlands Bronzealter. Stockholm, 1927.
89. **Heym W.** Eine baltische Siedlung der frühen Eisenzeit am „Kleinen See“ bei Kl. Stärkenau (Westpreußen) // *Mannus*, Jg. 29, 1937.
90. **Heym W.** Ein Sklettgrab der frühen Eisenzeit in Daulen-Luisensegen, Kreis Rosenberg // *Gothiskanza*, 1940. H. 2.
91. **Hollack E.** Erläuterungen zur vorgeschichtlichen Übersichtskarte von Ostpreußen. Berlin, 1980.
92. **Cholodinska A.** Kukių (Mažeikių raj.) senkapio ir gyvenvietės tyrinėjimai 1973 m. // *AETL* 1972 ir 1973. 1974.
93. **Jablonskis I.** Padvarių pilkapiai (Kretingos raj.) // *ATL* 1978 ir 1979. 1980.
94. **Jablonskis I.** Ėgliškių pilkapiai // *ATL* 1980 ir 1981. 1982.
95. **Jablonskis I.** Sūdėnų pilkapiai // *ATL* 1982 ir 1983. 1984.
96. **Jablonskis I.** Sūdėnų pilkapiai // *ATL* 1984 ir 1985. 1986.
97. **Jablonskis I.** Šlikių pilkapiai // *ATL* 1986 ir 1987. 1988.
98. **Jablonskytė-Rimantienė R.** Ankstyvojo geležies amžiaus Lapainios puodžiai // *ILKI*, 1961. T. 3.
99. **Jablonskytė-Rimantienė R.** Akmens ir žalvario amžiaus periodizacija ir topografija Lietuvos teritorijoje. Disertacija istor. moksl. kand. laipsniui įgyti. V., 1982.
100. **Jablonskytė-Rimantienė R.** Žemųjų Kaniūkų IV–I tūkstantmečių pr. m. e. stovyklos // *MAD'A*, 1963, 1(14).
101. **Jaskanis J.** Naczyne kultury ceramiki kreskowanej odkryte w Białymstoku // *RB*, 1971. T. 10. S. 378–379.
102. **Jaskanis J.** Badania archeologiczne na Białostoczyznie w 25-lecie PRL // *Acta baltico-slawica*, 1971. T. 7. Supplement. S. 36–37.
103. **Junghans S., Sangmeister E., Schröder M.** Metallanalysen kupferzeitlicher und frühbronzezeitlicher Bodenfunde aus Europa. Berlin, 1960.
104. **Keiling H.** Bronzezeitliche Bronzefunde aus dem Bezirk Schwerin // *Bodendenkmalpflege in Mecklenburg. Jahrbuch* 1980. Berlin, 1981.
105. **Kersten K.** Zur ältesten nordischen Bronzezeit. Neumünster, 1936.
106. **Kersten K.** Die ältere Bronzezeit in Norddeutschland // *Nachrichtenblatt für deutsche Vorzeit*. 1936. Bd. 12.
107. **Kilian L.** Zum Ursprung der Balten // *Altpreußen*, 1938. H. 2. S. 40, H. 3.
108. **Kilian L.** Haffküstenkultur und Ursprung der Balten. Bonn, 1955.
109. **Knapowska-Mikolajczykowa A.** Wczesny okres epoki brązu w Wielkopolsce // *Fontes Archeologici Posnanienses*, 1957. T. 7.
110. **Kostrzewski J.** Z badań nad osadnictwem wczesnej i środkowej epoki brązowej na ziemiach polskich // *PA*. 1924. T. 2.
111. **Kostrzewski J.** Kultura łużycka na Pomorzu. Poznań, 1958.
112. **Kostrzewski J.** Skarby i luźne znaleziska metalowe od neolitu do wczesnego okresu żelaza z górnego i środkowego dorzecza Wisły i górnego dorzecza Warty // *PA*, 1964. T. 15.
113. **Kostrzewski J.** Rec. ad. ap.: Gimbutas M. Bronze Age Cultures in Central and Eastern Europe, 1965 // *PA*, 1968. T. 18.
114. **Krzywicki L.** Grodziska górno-litewskie. 1. Grodzisko w Duksztach // *PF*, 1914. T. 22. Dz. 5.
115. **Krzywicki L.** Pilkałnia pod wsią Petraszunami // *Rocznik Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie (1911–1914)*. Wilno, 1914. T. 5.
116. **Krzywicki L.** Grodziska górno-litewskie. II. Grodzisko w Warancach // *PF*, 1914. T. 22. Dz. 5.
117. **Krzywicki L.** Grodziska górno-litewskie. Grodzisko na Górze Ościkowej pod Rokiskami // *PF*, 1917.
118. **Kulikauskas P.** Žalvario amžiaus pilkapiai Kurmaičiuose, Kretingos vls. ir apskr. // *GK*, 1943. №. 31.
119. **Kulikauskas P.** Nemenčinės piliakalnis // *ILKI*, 1958. T. 1. P. 20–43.
120. **Kulikauskas P.** Badania archeologiczne na Litwie w latach 1955–1961 // *Acta-baltico-slavica*, 1965, T. 2. P. 203–256.
121. **Kulikauskas P.** Kurmaičių kapinynas // *Lietuvos archeologiniai paminklai*. 1968.
122. **Kulikauskas P.** Užnemunės piliakalniai. V., 1982.
123. **Kulikauskas P., Kulikauskienė R., Tautavičius A.** Lietuvos archeologijos bruožai. V., 1961.
124. **Latvijas senatne.** Red. Vankina L., Vasks A., Urtans V. Rīgā, 1981.
125. **Latvijas PSR archeoloģija.** Red. Bironis A., Mugurēvics E., Stubavs A., Šnore E. Rīgā, 1974.
126. **Lietuvos TSR archeologijos atlasas: Piliakalniai.** V., 1975. T. 2.
127. **Lietuvos TSR archeologijos atlasas: I–XIII a. radiniai.** V., 1978. T. 4.
128. **Lissauer A.** Altertümer der Bronzezeit in der Provinz Westpreußen und den angrenzenden Gebieten. Danzig, 1891.
129. **Lissauer A.** Erster Bericht über die Tätigkeit der von der Deutschen Anthropologischen Gesellschaft gewählten Kommission für prähistorische Typenkarten // *ZE*, Jg. 36, 1904. H. 5.
130. **Lóugas V.** Über die Typologie und Chronologie der ältesten Hirtenstabnadel des Ostbaltikums // *Suomen Museo*, 1971. №. 1. S. 20–31.
131. **Luchtanas A.** Žalvario apdirbimas ankstyvuosiuose Rytų Lietuvos piliakalniuose // *LA*, 1981. T. 2. P. 3–17.
132. **Luchtanas A.** Kapinyno ir gyvenviečių tyrinėjimai Kernavėje Pajautos slėnyje // *ATL* 1990 ir 1991. 1992. P. 103–107.
133. **Luchtanas A.** Ankstyvojo geležies amžiaus Kernavės kapinynas // *LA*, 1992. T. 9.
134. **Markelevičius J., Olišauskas R.** Spitrėnų piliakalnis // *AETL* 1972 ir 1973. 1974.
135. **Meinander C.** Die Kiukaiskultur // *SMYA*, 1954. Bd. 53.
136. **Meinander C.** Die Bronzezeit in Finnland // *SMYA*, 1954. Bd. 54.
137. **Merkevičius A.** Kurmaičių (Kretingos raj.) piliakalnis // *ATL* 1978 ir 1979. 1980.
138. **Merkevičius A.** Kurmaičių piliakalnio tyrinėjimai // *ATL* 1980 ir 1981. 1982.
139. **Merkevičius A.** Stanaičių kapinyno tyrinėjimai // *ATL* 1982 ir 1983. 1984.
140. **Merkevičius A.** Stanaičių kapinyno tyrinėjimai // *ATL* 1988 ir 1989. 1990.
141. **Merkevičius A.** Stanaičių kapinyno tyrinėjimai // *ATL* 1990 ir 1991. 1992. T. 1. P. 107–108.
142. **Michelbertas M.** Senasis geležies amžius Lietuvoje. V., 1986.
143. **Montelius O.** Die Chronologie der ältesten Bronzezeit in Norddeutschland und Skandinavien. Braunschweig, 1990.
144. **Montelius O.** Minnen från vår forntid. 1. Stenåldern och bronsålder. Stockholm, 1917.
145. **Moora H.** Neue Funde der Bronze- und frühen Eisenzeit aus Estland // *SG*, 1937. №. 1. Tartu, 1938.
146. **Müller S.** Nordische Altertumskunde I. Straßburg, 1897.
147. **Müller S.** Ordning of Danmarks oldinger. Bd. 2. Bronzealderen. Kopenhagen, 1888.
148. **Nakaitė L.** Juodonių gyvenvietės (Rokiškio raj.) archeologinių tyrinėjimų duomenys // *ILKI*, 1959. P. 138–150.
149. **Navickaitė O.** Bačkininkėlių piliakalnis // *ILKI*, 1959. T. 2.
150. **Navickaitė O.** Guogų-Piliuonos piliakalnis // *MAD'A*, 1959. T. 1.

151. Nerman B. Die Verbindungen zwischen Skandinavien und dem Ostbaltikum in der Bronzezeit und der ältesten Eisenzeit // Acta Archaeologica. København, 1933. Vol. 4.
152. Petersen J. Die frühgermanische Kultur in Ostdeutschland und Polen // Vorgeschichtliche Forschungen. Berlin, 1929. T. 2.
153. Petrauskaitė D. Žiegdrių piliakalnis // ILKI, 1959. T. 2.
154. Przeworski S. Znależiska Krukowieckie // Światowit. W-wa, 1929. T. 13.
155. Puzinas J. Naujauusių proistorinių tyrinėjimų duomenys. Kaunas, 1938.
156. Puzinas J. Ankstyvojo geležies amžiaus kapas rastas Kurmaičiuose, Kretingos vls. // Vytauto Didžiojo Kultūros muziejaus metraštis. K., 1941. T. 1. P. 19–27.
157. Rajewski Z. Biskupin – osiedle obronne wspólnot pierwotnych sprzed 2500 lat. W-wa, 1970.
158. Rimantienė R. Pirmykščiai būstai Samantonyse // LTSR architektūros klausimai. K., 1960. T. 1. P. 56–65.
159. Rimantienė R. Šventoji. 1. Narvos kultūros gyvenvietės. V., 1979.
160. Rimantienė R. Šventoji. 2. Pamarių kultūros gyvenvietės. V., 1980.
161. Rimantienė R. Akmens amžius Lietuvoje. V., 1984.
162. Rimantienė R. Mergežerio 13-a ankstyvojo žalvario amžiaus gyvenvietė // LA, 1985. T. 4.
163. Rimantienė R. Baltai ir prabaltai. 2. Archeologinės kultūros // Lietuvių etnogenezė. V., 1987.
164. Rimantienė R. Nida: senųjų baltų gyvenvietė. V., 1989.
165. Rossius O. Die sogenannten Pfahlbauten Ostpreuens // PZ, 1933. Bd. 24.
166. Scherbring C. Gräber bei Schlaszen an der russischen Grenze Kr. Memel // Sb. Prussia, 1879–1880. Bd. 6.
167. Schwantes G. Geschichte Schleswig-Holsteins // Neumünster i Holst. 1934–1935. Bd. 1. Lief. 5.
168. Šnore R. Dzels laikmeta latviešu rotas adatas // Latviešu aizvestures materiāli. Rīgā, 1930. T. 1.
169. Sprockhoff E. Zur Handelsgeschichte der germanischen Bronzezeit // Vorgeschichtliche Forschungen. Berlin, 1930. H. 7.
170. Sprockhoff E. Jungbronzezeitliche Hortfunde Norddeutschlands (Periode IV). Meinz, 1937.
171. Sprockhoff E. Die Lausitzer Tüllenbeile // PZ, 1950. Bd. 34/35.
172. Sulimirski T. Die schnurkeramischen Kulturen und das indoeuropäische Problem // La Pologne am VII-C Congres International des sciences Historiques. Varsovie, 1933. P. 287–308.
173. Szafranski W. Skarby brązowe z epoki wspólnoty pierwotnej (IV i V okres epoki brązowej) w Wielkopolsce. W-wa–Wrocław, 1955.
174. Szukiewicz W. Przedmioty brązowe znalezione nad Niemnem i Mereczanką // Światowit. W-wa, 1899. T. 1.
175. Szukiewicz W. Skład chemiczny bronzów przedhistorycznych znalezionych na Litwie i Rusi Litewskiej // Rocznik Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie, 1911–1914. P. 28–37.
176. Šturms E. Südostbaltikum // Reallexikon der Vorgeschichte von Max Ebert, 1928. Bd. 13.
177. Šturms E. Die bronzezeitlichen Funde in Lettland // Congressus secundus Archaeologorum Balticorum. Rigae, 19–23.VII.1930. Rigae, 1931.
178. Šturms E. Die Kulturbeziehungen Estlands in der Bronze- und frühen Eisenzeit // SG (1932). Tartu, 1935.
179. Šturms E. Die ältere Bronzezeit im Ostbaltikum // Vorgeschichtliche Forschungen. Berlin und Leipzig, 1936. H. 10.
180. Šturms E. Regionale Unterschiede in den Beziehungen zwischen dem Baltikum und Skandinavien in der Bronzezeit // Contributions of Baltic University. Pinnberg, 1947. №. 53.
181. Šturms E. Die steinzeitlichen Kulturen des Baltikums. Bonn, 1970.
182. Tallgren A. Borodino // Reallexikon der Vorgeschichte von Max Ebert. 1925. Bd. 2.
183. Tallgren A. Le trésor trouvé à Borodino et ses répliques // ESA, 1926. Vol. 11.
184. Tallgren A. The Arctic Bronze Age in Europa //ESA, 1937. Vol. 16.
185. Tallgren A. A Bronze Statuette from Lithuania // Senatne un Māksla, 1938. Nod. 2.
186. Tallgren A. Die sog. Mäläräxte der ostbaltischen Bronzezeit // VG, 1938. Bd. 30.
187. Tarasenska P. Lietuvos archeologijos medžiaga. K., 1928.
188. Tarasenska P. Lietuvos piliakalniai Baltgudijoje // Gimtasai kraštas, 1934. №. 1. P. 32–35.
189. Tarasenska P. Lietuvos piliakalniai. K., 1956.
190. Tarasenska P. Grodziska w luku środkowego Niemna na Litwie // RO, 1959. T. 2. P. 221–226. Su žemėlapiu.
191. Tischler O. Über den Zuwachs der archäologisch-antropologischen Abteilung des Provinzial Museums // Schr. der Physikalisch-Ökonomischen Gesellschaft zu Königsberg, 1888. Bd. 28.
192. Tyszkiewicz E. Badania archeologiczne nad zabytkami przedmiotów sztuki i rzemiosł i t. t. w dawnej Litwie i Rusi Litewskiej. Wilno, 1850.
193. Tyszkiewicz E. O kurhanach na Litwie i Rusi zachodniej. Berlin, 1868.
194. Valatka V. Žalvario amžiaus stovykla // Muziejai ir paminklai. 1969.
195. Valatka V. Zastaučių (Mažeikių raj.) I–IV amžių pilkapiai ir kapinynas // ATL 1974 ir 1975. 1978.
196. Vasks A. Brikulu nocietinātā apmetne // Zanātniskās ataskaites sesijas materiāli par archeologu, antropologu un etnogrāfu 1978 gada tētiņumu rezultātiem. Rīgā, 1979. P. 89–92.
197. Vasmer M. Untersuchungen über die ältesten Wohnsitze der Slawen. Leipzig, 1923.
198. Vasmer M. Beiträge zur historischen Völkerkunde Osteuropas. 1. Die Ostgrenze der baltischen Stämme // Sitzungsberichte der Preussischen Akademie der Wissenschaften. Berlin, 1932. S. 637–666.
199. Varnas A. Paketurių ir Elniškių kapinynai // ATL 1980 ir 1981. 1982.
200. Vėlius N. Senovės baltų pasaulėžiūra. V., 1983.
201. Volkaitė-Kulikauskienė R. Migonių (Jiezno raj.) archeologiniai paminklai // ILKI, 1958. T. 1.
202. Volkaitė-Kulikauskienė R. Miniatiūrinių piliakalnių Lietuvoje klausimu // ILKI, 1959. T. 2.
203. Volkaitė-Kulikauskienė R. Lietuvių tautybės susidarymas // Lietuvos istorijos metraštis 1977. V., 1978. P. 5–21.
204. Volkaitė-Kulikauskienė R., Kulikauskas P. Narkūnų (Utenos raj.) archeologiniai tyrinėjimai 1976 ir 1979 m. // ATL 1976 ir 1977. 1978.
205. Volkaitė-Kulikauskienė R., Luchtanas A. Narkūnų (Utenos raj.) „Didžiojo“ piliakalnio tyrinėjimai 1978 metais // ATL 1978 ir 1979. 1980.
206. Volkaitė-Kulikauskienė R. Derliaus nuėmimo įrankiai Lietuvoje m. e. I tūkst. ir II tūkst. pradžioje (1. Peiliai-pjautuvėliai. I–IV a.) // MAD'A, 1984, 4(89). P. 79–91.

207. Volkaitė-Kulikauskienė R. Narkūnų Didžiojo piliakalnio tyrinėjimų rezultatai (Apatinis kultūrinis sluoksnius) // LA, 1986. T. 5.
208. Zarina A. Atradumi nociētinaā armetne Lielvārdes Dievukalnā // LZAV, 1982. 5(418). P. 58–71.
209. Zarina A. Celtniecība nociētinaā armetne Lielvārdes Dievukalnā // LZAV, 1982. 5(420). P. 46–64.
210. Артеменко И. И. Племена Верхнего и Среднего Поднепровья в эпоху бронзы. Москва, 1967.
211. Археологія Української РСР. Київ, 1975.
212. Бутримас А. Поздний неолит Жемайтской возвышенности. Автореф. диссерт. на соиск. ученой степени канд. ист. наук. Вильнюс, 1985.
213. Волкайте-Куликаускаене Р. Образование литовской народности (по данным археологии) // СЭ. 1979. №3.
214. Волкайте-Куликаускаене Р. О серпах литовского типа // Новое в археологии Прибалтики и соседних территорий. Таллин, 1985. С. 7–14.
215. Васкс А. Керамика эпохи бронзы и раннего железа Латвии. Рига, 1991.
216. Вассар А.К. Укрепленное поселение Асва на острове Сааремаа // Muist- sed asulad ja linnused. Tallinn, 1955. K.1. Lk.113–137.
217. Гирининкас А. Крютуонас. Средний и поздний неолит // LA, 1990. T.7.
218. Граудонис Я. Латвия в эпоху поздней бронзы и раннего железа. Рига, 1967.
219. Граудонис Я. Штрихованная керамика на территории Латвийской ССР и некоторые вопросы этногенеза балтов. Рига, 1980. С. 59–69.
220. Граудонис Я. Строительство на территории культуры штрихованной керамики // Проблемы этногенеза и этнической истории балтов. Вильнюс, 1985. С. 131–143.
221. Григалавичене Э., Меркявичюс А. Древнейшие металлические изделия в Литве (II–I тысячелетия до н.э.). Вильнюс, 1980.
222. Гуревич Ф. Д. Древности Белорусского Понеманья. Москва- Ленинград, 1962.
223. Данияйте Э. Штрихованная керамика в Литве (некоторые данные по вопросу об этногенезе литовцев). Автореф. диссерт. на соиск. ученой степени канд. ист. наук, Вильнюс, 1967.
224. Денисова Р.Я., Граудонис Я.Я., Гравере Р.У. Кивуткалнский могильник эпохи бронзы. Рига, 1985.
225. Крайнов Д.А. Древнейшая история Волго-Окского междуречья. Фатьяновская культура II тысячелетия до н.э. Москва, 1972.
226. Крживицкий Л. Последние моменты неолитической жизни в Литве // Сборник в честь семидесятилетия проф. Д.Н.Анучина. Москва, 1913.
227. Лесков А. М. О северо-причерноморском очаге металлообработки в эпоху бронзы // Памятники эпохи бронзы юга Европейской части СССР. Киев, 1967. С. 143–178.
228. Лозе И. Поздний неолит и ранняя бронза Лубанской равнины. Рига, 1979.
229. Лухтан А. Скотоводство и охота в Восточной Литве в I тысячелетии до н.э. (по материалам городища Наркунай) // История. Вильнюс, 1986.
230. Лявданский А.Н. Некоторые данные о городищах Смоленской губ. // Научные известия гос. университета. Смоленск, 1926. Вып. 3. С. 145–180.
231. Лявданскі А.Н. Археолёгічныя досьледы у вадазорах р.р. Сажа, Дняпраі, Касплі у Смаленскай губерні // Працы археолёгічнай камісіі. Менск, 1930. Т.2. С. 334–337.
232. Микляев А.М., Семенов В.А. Свайное поселение на Жижицком озере // Труды Государственного ордена Ленина Эрмитажа. Ленинград, 1979.
233. Митрофанова А.Г. К истории населения Средней Белоруссии в эпоху раннего железа. Автореф. на соискание... канд. ист. наук. Ленинград, 1955.
234. Митрофанова А.Г. Памятники восточнобалтийских племен // Очерки по археологии Белоруссии. Минск, 1970. Ч.1.
235. Митрофанова А.Г. Железный век Средней Белоруссии. Минск, 1978.
236. Митрофанова А.Г. Археологические памятники балтов на территории Белоруссии в эпоху железа (VIII в. до н.э.—IX в. н.э.) // Из древней истории балтских народов по данным археологии и антропологии. Рига, 1980. С. 102–110.
237. Монгайт А.Л. Археология Западной Европы. Бронзовый и железный века. Москва, 1974.
238. Моора Х. Памятники позднего неолита и ранней эпохи металла в Прибалтике // КСИИМК, 1952. №48.
239. Моора Х. Вопросы сложения эстонского народа и некоторых соседних народов в свете данных археологии // ВЭИЭН, 1956.
240. Моора Х. О древней территории расселения балтских племен // СА, 1958. №2. С. 49–142.
241. Поболь А.Д. Посоховидные булавки (о времени появления, территории распространения и этнической принадлежности) // Acta Archaeologica Carpathica. T.12. Ч.1–2. С. 239–247.
242. Покровский Ф.В. Виленский музей Древностей. Вильна. 1892.
243. Покровский Ф.В. К исследованию курганов и городищ на восточной окраине современной Литвы // Труды АС—IX. 1893, 1897. Т.2.
244. Покровский Ф.В. Археологическая карта Ковенской губернии. Вильна, 1899 // Труды АС—X. 1899.
245. Розенфельд И.Г. Керамика Троицкого городища. Древнее поселение в Подмосковье // МИА: Москва, 1971. Т.56.
246. Седов В.В. Булавки восточных балтов в эпоху раннего железа. // Acta baltico-slavica, 1967.
247. Седов В.В. Славяне Верхнего Поднепровья и Подвинья. Москва, 1970.
248. Седов В.В. Жилища Юго-восточной Прибалтики (I—начало II тысячелетия н.э.). Древнее жилище народов Восточной Европы. Москва, 1975. С. 278–301.
249. Смирнов Н.А. Новые города дьякова типа в бассейне реки Москвы // КСИА, 1964. Вып. 102. С. 93.
250. Тарасенка П. Городища Литвы // КСИИМК, 1952. Т.42. С. 86–91.
251. Таутовичюс А. Восточнолитовские курганы // ВЭИЭН, 1959. С. 129–153.
252. Третьяков П.Н. Северные восточнославянские племена // МИА, 1941. Т.6.
253. Третьяков П.Н. Восточнославянские племена. Москва, 1953.

254. Третьяков П.Н. Финноугры, балты и славяне на Днепре и Волге. Москва-Ленинград, 1966.
255. Третьяков П.Н. Городище Осыно//СА, 1976. Т.3. С.203-216.
256. Третьяков П.Н., Шмидт Е.А. Древние городища Смоленщины. Москва-Ленинград, 1963.
257. Топоров В.И., Трубачев О.Н. Лингвистический анализ гидронимов Верхнего Поднепровья. Москва, 1962.
258. Уртанс Ю. Культурные камни с углублениями в Латвии//КСИА, 190. 1987.
259. Цимермане И. Керамика I тысяч. н.э., как источник для исследования этнической истории и культурных взаимоотношений на территории Латвии//Из древней истории балтских народов по данным археологии и антропологии. Рига, 1980.
260. Шадыро В.И. Древности балтов Белорусского Подвинья//Проблемы этногенеза и этнической истории балтов. Вильнюс, 1986.
261. Шмидехельм М.Х. Археологические памятники периода разложения родового строя в северо-восточной Эстонии (Vв. до н.э.-Vв.н.э.). Таллин, 1955.
262. Шноре Э. Каменный могильник в Лаздыни (Studia archaeologica in memoriam Harri Moora). Tallinn, 1970. С.189-196.
263. Шноре Э. Могильник древних балтов//Наука и мы. 1990. №9. С.22-23.

Paripildoma literatūra

264. Antoniewicz J. Z problematyki badań osadnictwa wczesnożelaznego na wschodnich mazurach // RB, 1961. T. 2.
265. Daugudis V. Dėl laidojimų Lietuvos piliakalniuose // LA, 1992. T. 2. P. 27-35.
266. Gimbutas M. The Balts. London, 1963.
267. Girininkas A. Brūkšniuotosios keramikos kultūros formavimasis Rytų Lietuvoje // Aktualūs kultūros paminklų tyrinėjimų uždaviniai. V., 1988. P. 16-25.
268. Kilian L. Das Siedlungsgebiet der Balten in der älteren Bronzezeit // Altpreussen, 1938. H. 4.
269. Kostrzewski J. Stosunki między kulturą lużycką i bałtycką a zagadnienie wspólnoty językowej bałto-słowiańskiej // Slavia Antiqua. W-wa-Poznań, 1956. T. 5.
270. Krahe H. Germanische Sprachwissenschaft. Einleitung und Lautlehre. Berlin, 1988.
271. Kulikauskas P. Petras Tarasenko - Lietuvos archeologijos pradininkas // LA, 1992. T. 9. P. 5-20.
272. Lietuvių etnogenezė. V., 1987.
273. Lisanka A. Vilniaus Gedimino Pilies kalno tyrinėjimas 1982 m. // ATL 1982 ir 1983 metais. 1984. P. 25-26.
274. Luchtanas A. Rytų Lietuva I tūkstantm. pr. m. e. // LA, 1992. T. 8. P. 56-83.
275. Merkevičius A. Žalvario-ankstyvojo geležies amžiaus laidojimo paminklai ir pagrindiniai laidosenos bruožai Lietuvoje (išskyrus pajūrio ruožą) // Aktualūs paminklų tyrinėjimų uždaviniai. V., 1988.
276. Okulicz J. Pradzieje ziem Pruskich od późnego paleolitu do VII w. n. e. Wrocław-Kraków-W-wa-Gdańsk, 1974.
277. Puzinas J. Bronzos amžius Lietuvoje // Lietuviškoji enciklopedija, 1936. T. 4.
278. Richthofen B. Die Deutung der jungsteinzeitlichen Bernsteinschnitzereien vom Schwarzwertes Stil // Altpreussen, Jg. 1, 1935. H. 1. S. 3.
279. Rimantienė R. Žemės ūkio pradžia Lietuvoje // LA, 1992. T. 9. P. 120-126.

280. Szukiewicz W. Poszukiwania archeologiczne w powiecie Lidzkim gubernii Wi-leńskie. Osady przedhistoryczne w okolicy rzeki Uły // Materiały antropologiczno-archeologiczne i etnograficzne. Kraków, 1908. T. 10.
281. Tarasenko P. Gimtoji senovė (leškojimas, pažinimas ir apsaugojimas). Šiauliai, 1925.
282. Tarasenko P. Priešistorinė Lietuva // Vadovas krašto praeities tyrimo darbams. K., 1927.
283. Tarasenko P. Apeiginiai Lietuvos piliakalniai // Židiny. 1934. Nr. 1.
284. Tarasenko P. Pėdos akmenyje. V., 1958.
285. Tischler O. Ostpreussische Grabhügel // Schriften der physikalisch-ökonomischen Gesellschaft zu Königsberg in Pr., № 29. Königsberg, 1889.
286. Vytulis J. Petro Tarasenko rankraštinių palikimas. Kraštotyra. V., 1967. P. 233-234.
287. Volkaitė-Kulikauskienė R. Jerzy Okulicz. Pradzieje ziem pruskich od późnego paleolitu do VII w. n. e. Wrocław-W-wa-Kraków-Gdańsk, 1973 // Lietuvos istorijos metraštis. 1975. V., 1976. P. 93-97.
288. Бочкарев В.С. Проблема Бородинского клада//Проблемы археологии. Вып. 1. Ленинград, 1968.
289. Даугудис В.В. Некоторые данные о происхождении и хронологии шероховатой керамики в Литве//МАД'А, 1966. Т.3(22).
290. Зверуго Я. Исследования Гораньского городища//LAV., 1992. Т.9. С. 92-103.
291. Из древней истории балтских народов (По данным археологии и антропологии). Рига, 1980.
292. Кореневский С.Н. О металлических топорах Северного Причерноморья, Среднего и Нижнего Поволжья эпохи средней бронзы //СА, 1976. Т.4.
293. Лесков А.И. Зрубна культура//Археология Украинской РСР. Київ, 1971. С.409-411.
294. Мельниковская О.Н. Племена Южной Белоруссии в раннем железном веке. Москва, 1967.
295. Очерки по археологии Белоруссии. Минск, 1967.
296. Проблемы этногенеза и этнической истории балтов. Вильнюс, 1985.
297. Седов В.В. Поселения культуры штрихованной керамики//Acta Universitatis Wratislaviensis. №.56. Studia Archeologiczne. Wrocław, 1967. Т.2.
298. Седов В.В. Происхождение и ранняя история славян. Москва, 1979. С.38-43.
299. Седов В.В. Ранняя этническая история балтов//Тезисы докладов научной конференции. Рига, 1985. С.92-95.
300. Шадыро В.И. Ранний железный век средней Белоруссии. Минск, 1983.
301. Шмидт Е.А. Племена верховьев Днепра до образования древнерусского государства. Днепро-Двинские племена (VIII в. до н.э.-III в.н.э.). Москва, 1992.

LITAUEN IN DER BRONZEZEIT UND FRÜHEISENZEIT

von E. Grigalavičienė

Zusammenfassung

EINLEITUNG

Charakteristik der Frühmetallzeit

In diesem Buch wird die Geschichte der in der Frühmetallzeit auf dem litauischen Territorium ansässigen Stämme behandelt. Sie umfaßt chronologisch den Zeitabschnitt vom 2. Jt. v. Chr. bis zum Anfang unserer Zeitrechnung. Die zu der Zeit entstandenen bedeutenden Veränderungen im wirtschaftlichen, sozialen und gesellschaftlichen Leben veranlaßten die Veränderungen in der ganzen Geschichte der Stämme. Dieser Zeitabschnitt ist für die Herausbildung der ethnischen baltischen Stämme von besonders großer Bedeutung.

Die materielle Kultur jener Zeit war in diesem Gebiet ausgeprägt und eigenartig. Ihr Entwicklungsniveau und ihren Charakter bedingte Mangel an Metall. Hier dauerte lange der Übergang von der Steinzeit zur Bronzezeit, das der späten Jungsteinzeit charakteristische Stein-, Knochen- und Horninventar wurde länger angewandt. Es entstanden Siedlungen mit dem ihnen eigenen Inventar und der eigenartigen Keramik. Die einheimische Kultur der Metallwaren bildete sich heraus. Sie äußerte sich durch eigenartigen Stil und Formen der bronzenen Äxte sowie anderer Gegenstände und Schmucksachen; eigenartig sind auch die Bestattungsdenkmäler dieser Kultur.

Die Kenntnisse über die Bronzeerzeugung und die ersten Bronzewaren gelangten auf das litauische Territorium aus Mitteleuropa, aus den gegenwärtigen österreichischen Gebieten, wo die Bronze schon seit dem Anfang des 2. Jts. v. Chr. erzeugt wurde. Nach vorhandenen Angaben erreichten die ersten Bronzewaren das litauische Territorium im zweiten Viertel des 2. Jts. v. Chr. Als Anfang der einheimischen Erzeugung der Bronze gilt das 15.–14. Jh. v. Chr. Nach mit kalibrierten Daten begründeter Ansicht von Marija Gimbutienė war der Anfang der Bronzezeit auf dem baltischen Territorium 2000 Jahre v. Chr.

In nördlicheren Gebieten Europas, wo es kein Rohmetall gab, bildeten sich die einheimischen Metallverarbeitungszentren heraus, wo eingeführtes Rohmetall benutzt wurde.

Das litauische Territorium gehörte zum gesonderten ostbaltischen Kulturraum, der an die nördlichen europäischen Metallurgiezentren in südlichen Gebieten des Ostseeraums sowie an die mitteleuropäischen Gebiete grenzte. Ihre chronologischen Systeme stützen sich auf die von O. Montelius für die nordeuropäischen Gebiete festgesetzte Chronologie.

Die litauische Bronzezeit wird in die frühere und spätere gegliedert, die in je drei Perioden eingeteilt sind. Das erlaubt, die Chronologie der Funde mit der Chronologie des in Europa verbreiteten Fundmaterials zu vereinbaren. Ein neues Periodisierungsschema für Mittel- und Osteuropa hat M. Gimbutienė aufgestellt. Die mitteleuropäische Hallstattzeit entspricht der späten Bronzezeit in Litauen. Die La-Tène-Zeit, die aufgrund des Systems von O. Tischler und P. Reineke gegliedert worden ist, entspricht auf dem litauischen Territorium dem Übergang von der Bronzezeit zur Eisenzeit. Zum Datieren der Frühmetallzeit in Litauen mangelt es an genau datierten Funden. Bis jetzt gilt als ihr Anfang 500 Jahre v. Chr. Im Laufe der archäologischen Untersuchungen wird dieses Datum präzisiert. Die ersten uns bekannten Eisenwaren wurden eingeführt, sie werden auf 300 Jahre v. Chr. datiert (Ēgliškiai).

Übersicht über die Untersuchungen in Litauen

Die Untersuchungen dieses Zeitabschnitts wurden schon in der zweiten Hälfte des 19. Jh. und am Anfang des 20. Jh. begonnen. Zu dieser Zeit fing man an, zufällige Bronzewaren zu sammeln (E. und K. Tiszkievicz, J. Aspelin, F. Pokrowski, W. Szukiewicz), indem man versuchte, sie zu datieren und zu charakterisieren, wobei sie in den Rahmen der europäischen und ostbaltischen Archäologie eingefügt wurden (M. Ebert, E. Šturms). Diese Untersuchungen gerieten in Schwung in der Zeit der Vorbereitung zum 9. Kongreß der Archäologen Rußlands am Ende des 19. Jh. in Vilnius. Die meisten Metallwaren (Abb. 1) sind zufällige Funde, ein Teil wurde während der Ausgrabungen gefunden, manche wurden in drei Depots entdeckt (Abb. 3:E).

Untersuchungen der befestigten Siedlungen (Burgberge), abgesehen von Erkundungen am Ende des 19. Jh. (F. Pokrowski), wurden zu Beginn des 20. Jh. im Nordosten Litauens angefangen und im 3. Jahrzehnt fortgesetzt (L. Krzywicki, P. Tarasenska). Seit dem Anfang des 6. Jahrzehnts sind sie besonders intensiv geworden, nachdem das Institut für die Litauische Geschichte und die Universität Vilnius mit der Untersuchung der einzelnen Burgberge, der Siedlungen am Fuß von Bergen und offene Siedlungen in verschiedenen Gebieten Litauens sowie im Raum des mittleren Nemunas-Gebiets begonnen hatte. Die Untersuchungen wurden auf den Gebieten durchgeführt, die wegen des Baus des Wasserkraftwerks bei Kaunas überflutet werden sollten. Später wurden Untersuchungen in Užnemunė und Westlitauen, und im 8. und 9. Jahrzehnt im Nordosten Litauens durchgeführt. Untersuchungen der Burgberge von verschiedenen Zeitabschnitten waren für die Charakterisierung und Datierung der früheren Burgberge von großer Bedeutung.

Am wenigsten bekannt und erforscht sind offene Siedlungen aus der frühen Bronzezeit (Abb. 2). Die ersten Untersuchungen hat das M.-K.-Čiurlionis-Kunstmuseum zu Kaunas unter Leitung von R. Jablonskytė-Rimantienė durchgeführt (Samantonyš, Žemutiniai Kaniūkai, Bratoniškės, Žalioji); später wurden sie vom Institut für die Litauische Geschichte und vom Museum für Geschichte und Ethnographie zu Vilnius unter-

sucht. Siedlungen dieses Zeitalters werden häufig während der Untersuchungen der steinzeitlichen Siedlungen entdeckt: im Nordosten (Kretuonas I C), im Westen (Gaigalinė 2, Vaidės 1), im Osten (Papiškės), im Süden (Mergėžeris 13) Litauens u. a. Besonders wichtig sind die in den Umgebungen des Kretuonas-Sees durchgeführten Untersuchungen von Denkmälern aus der Stein- und Bronzezeit.

Gräberfelder aus diesem Zeitabschnitt sind auch wenig untersucht worden (Abb. 3:C, D). Diese Untersuchungen wurden von deutschen Forschern (C. Scherbring, A. Götze, A. Bezenberger) schon im letzten Viertel des 19. Jh. in Westlitauen eingeleitet, wo die frühen Hügelgräber (Šlažiai, Ėgliškiai, Mišeikiai) untersucht wurden. Nach 50–70 Jahren wurde die Untersuchung der Hügelgräber wiederaufgenommen (P. Baleniūnas, P. Kulikauskas, A. Merkevičius, E. Danilaitė-Grigalavičienė, J. Jablonskis). Die schon früher erforschten und neu entdeckten Hügelgräber (Kurmaičiai, Kveciai, Ėgliškiai, Padvariai, Sūdėnai, Šlikiai) wurden untersucht. Flache Gräberfelder wurden in Užnemunė (Paveisininkai, Staičiai) und in Ostlitauen (Kernavė) untersucht.

Die litauischen Metallwaren der Bronzezeit beschrieben schwedische, lettische und deutsche Forscher, die die Bronzezeit im Ostbaltikum behandelten (E. Šturms, C. Engel u. a.). J. Puzinas war der erste, der die Bronzezeit in Litauen charakterisierte. Große Verdienste hat sich um die Untersuchung dieses Zeitabschnitts P. Tarasenko erworben. Außer der von ihm zusammengestellten archäologischen Karte hat P. Tarasenko Burgberge registriert und untersucht, in seinen Büchern zahlreiche unterschiedliche Fragen erörtert.

Die Frühmetallzeit wird im Buch „Merkmale der litauischen Archäologie“ behandelt; die neuesten Angaben sind in „Archäologischen Atlanten der Litauischen SSR“, Bd. 1. und 2. veröffentlicht, die neu untersuchten Denkmäler werden in der „Archäologie Litauens“ bekanntgemacht (bis heute sind neun Bücher davon erschienen). Die Metallwaren jenes Zeitabschnitts werden auch im Buch „Die ältesten Metallwaren in Litauen“ behandelt.

Die Herkunft und Formierung der Balten, die Absonderung sowie Vereinigungen der Stämme und andere ethnische Fragen wurden an internationalen Tagungen behandelt, die Ergebnisse der Untersuchungen wurden besprochen und verallgemeinert. Die Schlußfolgerungen werden in verschiedenen Ausgaben aus diesem Anlaß veröffentlicht.

Die ostbaltischen Stämme werden mit der Strichkeramikultur in Verbindung gebracht, die in Belorußland A. Mitrofanow, in Lettland J. Graudonis und A. Vaskas, in Litauen A. Tautavičius, V. Daugudis, R. Kulikauskienė und E. Danilaitė-Grigalavičienė erforschen. Die Fragen über die Herkunft der Balten behandelten H. Moora, R. Rimantienė und A. Girininkas. Einzelne Fragen der baltischen Kultur erforschen P. Tretjakow, W. Sedow, E. Schmidt, W. Schadyro u. a., Geschichte der Westbalten E. Šturms, C. Engel, L. Kilian u. a. An der Geschichte der baltischen Stämme arbeitete M. Gimbutienė (Gimbutas). Sie veröffentlichte auch die ersten Bücher über die Balten.

Offene Siedlungen

Die untersuchten offenen Siedlungen der Frühbronzezeit lagen an den Ufern von Flüssen und Seen. Die Siedlungen dieses Zeitabschnitts kommen ihrem Material nach den Siedlungen der Jungsteinzeit nahe. Ihnen sind den neolithischen ähnliche zahlreiche Erzeugnisse aus Feuerstein, Stein, Horn und Knochen sowie ornamentierte Keramik eigen. Die Formen und Typen sind von den vorausgegangenen Kulturen der Steinzeit geerbt (Kammkeramikultur, Narva-Kultur, Nemunas-Kultur, Schnurkeramikultur). In Siedlungen der zweiten Hälfte der frühen Bronzezeit finden sich weniger Feuersteinwaren, die Keramik gleicht der Strichkeramik der frühen Burgberge.

Untersucht wurden nicht viele offene Siedlungen: Dem Anfang der frühen Bronzezeit gehören Kretuonas I C im Nordosten Litauens, Samantony in Mittellitauen, Vaidės 1 und Gaigalinė 2 auf den Höhen von Žemaiten, Mergėžeris 13 in Südlitauen. Aus der zweiten Hälfte der frühen Bronzezeit stammen die Siedlungen Žemieji Petrašiūnai, Žemutiniai Kaniūkai, Bratoniškės, Žalioji u. a., in Westlitauen die Siedlung Akmenskinė (Abb. 2).

In der Spätbronzezeit und Früheisenzeit lebte ein Teil der Einwohner auch weiterhin in offenen Siedlungen. In Litauen wurden solche Siedlungen bis jetzt nicht untersucht, doch manche zerstörte oder die in den ersten Jahrhunderten unserer Zeitrechnung bewohnte Siedlungen zeugen davon, daß sie auch im 1. Jt. v. Chr. bewohnt waren. Nennenswert sind die Siedlungen Galeliai, Kukiai, Zastaučiai, Žeimelis (Abb. 3:B). Es ist anzunehmen, daß in offenen Siedlungen Menschen zu jener Zeit auch in Užnemunė lebten.

Befestigte Siedlungen-Burgberge

Seit dem Anfang der späten Bronzezeit wurden zu wichtigsten bewohnten Zentren befestigte Siedlungen-Burgberge (Abb. 3:A). Sie wurden auf den von der Natur geschützten, schwer zugänglichen Anhöhen errichtet: auf natürlichen Moränenhöhen, Landzungen von Flußufern, Anhöhen am Zusammenfluß von zwei Flüssen, an Seeufern und auf Inseln. Wichtig war die Nähe einer Lebensmittelquelle, bequemer Verkehrswege und für Ackerbau und Tierzucht geeigneter Bodenflächen. Solche Burgberge wurden gesondert, mehrere nebeneinander oder gruppenweise eingerichtet (Abb. 4–6). Größe und Form der Plätze wurden von den Hügeln bestimmt: Sie waren nicht groß, länglich, ovalförmig, manchmal fast rund oder hatten die Form eines ausgedehnten Dreiecks oder Vierecks u. ä. Die Tiefe der kulturellen Schicht auf den Plätzen war von der Dauer und Intensivität ihrer Benutzung sowie vom chronologischen Zeitabschnitt abhängig. Zu verschiedener Zeit wurde das Territorium am Fuß der Burgberge besiedelt.

Die Besiedlung der Burgberge begann im letzten Viertel des 2. Jts. v. Chr. Von tausend uns bekannten Burgbergen enthalten nur 46 Angaben, daß sie im 1. Jt. v. Chr. und in den ersten Jahrhunderten unserer Zeit-

rechnung bewohnt waren. In 27 davon wurden kleinere oder größere Untersuchungen durchgeführt.

Die einen waren nur während der Frühmetallzeit, die anderen länger – sogar einige Jahrtausende lang besiedelt. Die ältesten untersuchten Burgberge sind Nevieriškė (Abb. 7), Narkūnai (Abb. 8), Sokiškiai (Abb. 9), Petrešiūnai, Moškėnai-Laukupėnai, Dūkštas, Vorėnai, Velikuškės, Vosgėliai, deren wichtigste kulturelle Schicht der Frühmetallzeit gehört. Der Übergang von der Frühmetallzeit zur Eisenzeit ist bei den Burgbergen Aukštadvaris, Kereliai (Abb. 10) und Juodonys (Abb. 11) deutlich zu erkennen.

Das Inventar der kulturellen Schicht der frühmetallzeitlichen Burgberge ist hauptsächlich aus Stein, Knochen, Horn und Ton. Bronzene Gegenstände kommen nur selten vor, sie sind meistens einheimischer Fertigung. Die Funktion der Tonwaren ist unterschiedlich. Manche stehen mit der Bearbeitung der Bronze und Erzeugung der Bronzewaren in Verbindung. Für diesen Zeitabschnitt ist vor allem die Strichkeramik, weniger die glatte Keramik charakteristisch. Zahlreiches osteologisches Material ist vorhanden.

In den frühen Burgbergen wurden mehr oder weniger der Berg und der Platz durch verschiedene Aufschüttungen, Gräben, kleine Wälle und hölzerne Sperren befestigt. Auf dem Platz wurden Gebäude verschiedener Bestimmung errichtet.

Burgberge dieses Zeitabschnitts wurden am meisten im Nordosten Litauens sowie in Ost- und Westlitauen untersucht. In Westlitauen ist die materielle Kultur der Burgberge dieses Zeitabschnitts unterschiedlich. In Užnemunė hat man noch keine frühen Burgberge entdeckt.

Gebäude und Befestigungen

Gebäude. In Siedlungen der Frühbronzezeit werden häufig Spuren der Gebäude – Pfostenstellen, Gruben, Feuerstellen – entdeckt, es gelingt aber selten, anhand der Überreste das ganze Gebäude zu rekonstruieren. Deutlichere Spuren kommen nur in drei Siedlungen vor: Überreste eines ovalförmigen Gebäudes in Samantonys (Abb. 12), nicht große viereckige Bauten über der Erde mit etwas eingetieften Feuerstellen in Žalioji und lange viereckige Gebäude über der Erde in Kretuonas I C. Man fing schon an, große Häuser mit Nebengebäuden für Haustiere zu bauen. In größeren Siedlungen ist die Aufstellung der Gebäude sichtbar. In der Siedlung Kretuonas I C standen die Gebäude in Reihen, Gruppen, in Žalioji waren die Gebäude an Rändern eines ovalen Platzes aufgestellt, und sein Zentrum blieb leer.

Die Vielfalt der Bauten ist auch in frühen Burgbergen bemerkbar. Ihre Aufstellung wurde durch verhältnismäßig kleinen gemäß einem bestimmten Plan bebauten Platz bestimmt. Den frühen Burgbergen ist die Bebauung der Platzränder, die Errichtung der Bauten gleich hinter der Schutzanlage oder im geneigten Teil des Platzes kennzeichnend, wobei die Mitte des Platzes unbebaut blieb. Auf dem Platz standen Gebäude von unterschiedlicher Bestimmung: Wohnbauten, wirtschaftliche und Kultusgebäude. Das waren Bauten über der Erde: viereckige mit Pfosten-

konstruktion, nicht groß aber lang, sie bestanden aus einem Raum oder aus mehreren Wohn- und anderen Räumen.

Feuerstellen in den Gebäuden waren aus großen Steinen errichtete Kreise, mit einem Durchmesser von 1 m (Abb. 13, 14, 15, 18). Seltener kommen Feuerstellen anderer Art vor: aus gepflastertem Steinkreis (Abb. 16), eingetiefe Feuerstellen. Viereckige Bauten wurden rekonstruiert: ein langes Gebäude aus mehreren Räumen in Narkūnai (Abb. 17) und aus einem Raum in Kereliai (Abb. 19, 20), die in ihrer Konstruktion ähnlich sind. Manche Bauten sind atypisch, viereckig (Sokiškiai), sie können von unterschiedlicher Bestimmung gewesen sein (Abb. 21). Die zum Teil unterirdischen Gebäude (Sokiškiai, Dūkštas) kommen selten vor, sie waren nicht bewohnt. Lange viereckige Bauten mit Wohn- und wirtschaftlichen Räumen sind im Burgberg von Aukštadvaris aus dem Anfang des 1. Jahrtausends bekannt.

Bauten der frühesten Burgberge Westlitauens werden nach sehr spärlichen Spuren rekonstruiert. Man nimmt an, daß es viereckige Bauten von primitiver Pfostenkonstruktion über der Erde waren (Imbarė). Bauten in den Siedlungen am Fuß der westlitauischen Burgberge waren analog den auf den Plätzen der Burgberge errichteten (Imbarė, Daubariai).

In litauischen Burgbergen werden Bauten vom runden Plan entdeckt; ein Teil davon waren Wohnbauten, denn in der Mitte gab es eine Feuerstelle (Nevieriškė). Manche konnten als Kultusgebäude (Kurmaičiai, Kereliai) oder als Beobachtungsstände (Kereliai) (Abb. 22–25) dienen.

Befestigungen. Die offenen Siedlungen aus der Frühbronzezeit wurden nicht befestigt. Die vorhandenen Umzäunungen konnten nur das Territorium oder einen Teil der Siedlung begrenzen und vor wilden Tieren beschützen.

Nachdem sich die Menschen auf der von der Natur bereits geschützten Anhöhe niedergelassen hatten, paßten sie diese ihren Ansprüchen an und befestigten sie. Befestigungen der Jungmetallzeit wurden in niederen Schichten der Burgberge Aukštadvaris, Sokiškiai, Kereliai, Juodonys u. a. entdeckt. Folgende Mittel wurden benutzt: 1. Erweiterung des Platzes mittels der Aufschüttungen an seinen Rändern, das steile Abgraben der Gehänge; 2. Gräben und Wälle; 3. verschiedene Pfahlabzäunungen. Häufig wurden all diese Befestigungsmittel gleichzeitig benutzt.

Die einfachsten Einrichtungen waren Pfahlabzäunungen (Abb. 26). Sie sind schon in Burgbergen aus dem ersten Viertel des 1. Jts. v. Chr. bekannt. Im zweiten Viertel erschienen schon komplexe Befestigungen aus Pfahlabzäunungen, Gräben und Wällen (Sokiškiai) (Abb. 27–29). Komplexe Befestigungen bildeten ein Schutzsystem. In manchen im 1. Jt. v. Chr. bewohnten Burgbergen kamen Gräben und Abzäunungen (Kereliai, Juodonys), Aufschüttungen an Rändern des Platzes (Aukštadvaris) vor. In westzemaitischen Burgbergen wurden Ränder des Platzes mit zweifachen Schutzmauern umgeben, die mit Baumstämmen befestigt und mit Lehm beworfen, später auch mit Steinen befestigt waren (Daubariai, Imbarė, Sauginiai). Als Einfahrt auf den Platz wurden die zugänglich-

sten Stellen ohne stärkere Befestigungen oder andere Grabungen benutzt.

Gräberfelder

Im 2. Jt. v. Chr., während des Formierungsprozesses der Balten, erfolgten wichtige Veränderungen nicht nur in der Wirtschaft, sondern auch in der Weltanschauung. Die Bestattung veränderte sich, neue Bestattungsbräuche bildeten sich heraus. In unterschiedlichen Gebieten Litauens wurden Menschen unterschiedlich beigesetzt.

Die frühere Bronzezeit

In Westlitauen war die Hügelgräberkultur verbreitet. Sie wurde von Hügelgräbern zu Šlažiai und Überresten des ehemaligen Hügelgrabs Pietariai vertreten. In Hügelgräbern von Šlažiai wurden die Toten nicht verbrannt, mit Grabbeigaben aus bronzenen Schmuckgegenständen beerdigt. Aber schon in diesen Hügelgräbern wurden Überreste von Brandgräbern entdeckt.

In Nordlitauen, in den Lagern Kretuonas I A und C wurden nur einzelne Brandgräber in Gruben ohne Urnen untersucht, und in einem Grab wurde eine mit Steinen belegte Urne gefunden.

Die Spätbronzezeit und die Früheisenzeit

Am wenigsten bekannt sind Bestattungsdenkmäler aus der ersten Hälfte des 1. Jts. v. Chr. Sie gehören fast alle dem Zeitabschnitt von der Mitte des 1. Jts. v. Chr. bis zum Beginn unserer Zeitrechnung.

In Westlitauen wurden die Verstorbenen auch weiterhin in mit konzentrischen Steinkreisen umgebenen Hügelgräbern beigesetzt (Ēgliškiai, Kurmaičiai, Mišeikiai, Kveciai, Padvariai, Sudėnai, Šlikiai). Es wurde hier seit der Mitte des 1. Jts. v. Chr. bis zum Beginn unserer Zeitrechnung und später bestattet. Hier wurden auch die frühesten Körpergräber entdeckt, die auf das 1. Jt. v. Chr. datiert werden.

In Ostlitauen (Kernavė) und Užnemunė (Paveisininkai, Stanaičiai) wurden die Toten in Flachgräbern beerdigt.

Die Bestattung. Der schon am Ende der früheren Bronzezeit entstandene Brauch der Leichenverbrennung verbreitete sich insbesondere im 1. Jt. v. Chr. In Westlitauen wurde immer noch in Hügelgräbern beigesetzt (Abb. 31, 43, 46–49). Die Bestattung wurde von Riten begleitet. Die Hügelgräber wurden mit Steinkränzen umgeben, deren Zahl und Einrichtung unterschiedlich waren. Der Grabhügel wurde während der Einrichtung des ersten Grabes und der Durchführung der Riten aufgeschüttet. Das früheste Grab befindet sich im Zentrum des Grabhügels, auf der Grundlage, und ist von einem bis drei Steinkränzen umgeben. Häufig wurden zu diesem Zweck in der Mitte steinerne Bauten von unterschiedlicher Größe und Form errichtet: ovale, viereckige, runde (Abb. 32, 35–38). Später sind diese Bauten einfacher geworden, wurden zu einfachen Steinkreisen und -haufen (Abb. 44).

Spätere Gräber mit Aufschüttungen sind sehr unterschiedlich: Über-

reste der Verbrannten sind frei in ein Häufchen zusammengeschüttet, über größere Fläche verstreut, in einem Grübchen ohne Urne begraben, in mit Steinen belegten Urnen, in sog. „kleinen Kisten“, und in verschiedenen Steinanhäufungen (Abb. 30, 39, 41, 42, 45). Analoge Gräber aus demselben Zeitabschnitt kommen in Ostpreußen, insbesondere in Samland vor. Am Ende des 1. Jts. v. Chr. besteht schon die Leichenbestattung, die eine Zeitlang neben der Brandbestattung existiert.

Unterschiedliche Bestattung in Užnemunė, in flachen Gräberfeldern von Paveisininkai und Stanaičiai zeugt von unterschiedlichen Bestattungsbräuchen in Stämmen dieses Gebiets. Hier war der Brauch, die Toten zu verbrennen, ebenfalls verbreitet. In Paveisininkai wurden die Toten in Grübchen ohne Urnen, in Urnen und in Steinpackungen bestattet (Abb. 50, 51). Im Gräberfeld von Stanaičiai kommen Gräber in Grübchen mit oder ohne Urnen vor. Im untersuchten flachen Gräberfeld von Kernavė, das sich im Areal der Strichkeramikultur befindet, wurden die Toten ebenfalls in Grübchen ohne Urnen, mit Urnen oder in Gräbern, die aus Steinpackungen bestanden, beerdigt (Abb. 52). Ähnliche Gräbertypen wurden im Gräberfeld von Lankišķiai (Belorußland) entdeckt. Mit Steinen wurde auch die in der Nähe vom Gräberfeld von Lankišķiai, im Dorf Margiai entdeckte Urne belegt.

Es zeugt davon, daß Vertreter der Strichkeramikultur ihre Toten verbrannt bestattet haben, wobei sie die Gräber unterschiedlich einrichteten und manchmal Steine benutzten.

Widerspiegelung der gesellschaftlichen Verhältnisse

Im letzten Viertel des 2. Jts. v. Chr., als sich die patriarchalischen Familien zerspalteten, verließen die Familien, die sich abgesondert hatten, die offenen Siedlungen. In Burgbergen wohnten verwandte Familien, die gemeinsame Vorfahren hatten. Nach den in Burgbergen entdeckten langen Bauten mit einigen oder vielen Räumen mit oder ohne Feuertellen sowie nach einzelnen kleineren Bauten aus einem Raum ist es zu urteilen, daß kleine Familien gesondert wohnten. Solche Familien unterschieden sich von großen patriarchalischen Familien, die in Behausungen der Siedlung Kretuonas I C wohnten.

Die Grundeinheit der Gesellschaft war eine Gemeindefamilie, deren Mitglieder gemeinsame Gemeindeäcker, Jagdgebiete und Wasserflächen der Gemeinde benutzten, gemeinsame Viehherden hatten. Manche Familienangehörige beschäftigten sich außer den gemeinsamen Arbeiten noch mit zusätzlichem Sammeln der Nahrung, fertigten Kleidung an. Ein Teil der Familienangehörigen verrichteten Arbeit, die der Vorbereitung und zusätzlicher Kenntnisse bedurfte.

Soziale Struktur der Gesellschaft zeigen Burgberge in Westlitauen. Gruppen der Burgberge waren für einzelne Geschlechter bestimmt und Burgberge für die Familien, die sich abgesondert hatten. Ein Burgberg wurde für den Familienältesten aufgeschüttet, der im frühesten zentralen Steinbau beigesetzt wurde. In der Aufschüttung wurden andere Mitglieder der Familie beerdigt. Flache Gräberfelder waren Gräberfelder

von neuen Vereinigungen der Stämme, die durch territoriale Verhältnisse verbunden waren.

Die wichtigsten Beschäftigungen

Haustierhaltung. Im 1. Jt. v. Chr. war Tierzucht der wichtigste Zweig der Wirtschaft: Angaben darüber liefert das während der Untersuchung der Burgberge gesammelte osteologische Material. Der wichtigste Zweig der Tierzucht war die Zucht von Fleischtieren. Hauptsächlich wurden Schweine gezüchtet, auf dem zweiten Platz war das große Hornvieh. In manchen Burgbergen wurde das große Hornvieh am zahlreichsten gezüchtet (Aukštadvaris). Es gab weniger kleines Hornvieh und Pferde. Hundeknochen wurden auch entdeckt.

Die Entwicklung der Tierzucht bedurfte einer größeren Entwicklung des Ackerbaus und Vorbereitung des Futters. Vergrößerung der Viehherden und Erweiterung der Ackerflächen sowie Stärkung der Wirtschaft veranlaßte den besseren Schutz der Siedlungen-Burgberge.

Ackerbau. Es gibt sehr wenig Angaben über den Ackerbau der Frühmetallzeit. Weder in offenen Siedlungen noch in frühen Burgbergen wurden Getreide gefunden. Aber aufgrund der frühneolithischen Funde in Šventoji sowie der Funde in Burgbergen Lettlands aus dem 1. Jt. v. Chr. ist es festzustellen, daß der Ackerbau zu jener Zeit ein wichtiger Zweig der Wirtschaft gewesen ist. Hier mußte schon für die Bodenbearbeitung der Pflug gebraucht werden. Außer den Reibsteinen (Abb. 54) wurden auch Hacken aus Stein und Horn und als zufällige Funde bronzene Sichel (Abb. 91:10, 11) entdeckt. Seit der Jungsteinzeit trieben die Einwohner den Getreidebau.

Metallurgie. Die Bearbeitung der Bronze entwickelte sich besonders in der Spätbronzezeit. Spuren der Bronzebearbeitung werden schon in den meisten frühen Burgbergen entdeckt. Das sind hauptsächlich Tiegel, Gießformen zum einmaligen und längeren Gebrauch u. a. (Abb. 55, 56). Die am besten erhaltenen Werkstätten der Bronzebearbeitung wurden im Burgberg von Narkūnai untersucht. Hier wurde eingeführtes Rohmetall benutzt.

Vorläufig wurden keine Öfen für Erzeugung des Eisens aus dem 1. Jt. v. Chr. entdeckt. Die ersten Angaben darüber stammen aus dem Anfang des 1. Jts. (Kereliai, Paplienija) (Abb. 57). Das Eisen wurde aus dem einheimischen Sumpferz gewonnen.

Der Erwerb des Rohstoffes förderte Verhältnisse zwischen einzelnen Stämmen und den Handelsaustausch.

Nebenbeschäftigungen

In der Jungmetallzeit ist die Sammelwirtschaft schon zur Nebenbeschäftigung geworden.

Jagd. Es ist eine der ältesten und wichtigsten Beschäftigungen. Das osteologische Material enthält nicht wenige Knochen der wilden Tiere. Die größte Aufmerksamkeit galt den fleischigen Schalentieren. Am meisten wurden Hirsche und Elche, seltener Rehe und Wildschweine

gejagt. Verschiedene Pelztiere – Biber, Marder, Hasen, Otter und Füchse – sowie Wölfe und Bären hat man weniger gejagt. Viele unterschiedliche für die Jagd benutzte Waffen wurden entdeckt. Sie wurden aus verschiedenem Material hergestellt (Abb. 58–60, 62, 63): knochene Lanzen spitzen (ein Teil davon wurde nach dem Beispiel von bronzernen Lanzen spitzen, Dolchen, Pfeilen) angefertigt.

Fischfang. Die Fischerei war für die Menschen, die in der Nähe von Gewässern lebten, immer eine sehr wichtige Quelle der Nachfüllung des Vorrats an Lebensmitteln. Es bestanden verschiedene Arten der Fischerei. Man kann über den Fischfang dieses Zeitabschnitts nach manchen erhaltenen Gegenständen urteilen.

Von den ältesten Geräten kann man knochene Harpunen (Abb. 64:1–3) und Angelhaken (Abb. 64:4, 6, 7) nennen. Die Angelhaken gehören zu den frühesten Eisengegenständen (Abb. 65:9, 10). Aus Ton angefertigte Netzgewichte (Abb. 66:13, 14, 16, 18–21) zeugen davon, daß für den Fischfang Netze benutzt wurden.

Sammlen. Es wurden zusätzliche und verschiedene Nahrungsmittel (Beeren, Pilze, Nüsse, Vogeleier) sowie Heilkräuter und Honig gesammelt. Trotzdem sind keine mit dieser Arbeit verbundenen Geräte erhalten geblieben. Manche Überreste davon kommen in frühsteinzeitlichen Siedlungen vor und solche Geräte werden bis heute gebraucht.

Haushaltsinventar

Die Bewohner der Burgberge des 1. Jts. v. Chr. lebten unter Bedingungen der Naturalwirtschaft und -industrie. Die meisten Geräte, die von ihnen gebraucht wurden, waren aus Stein, Holz, Knochen, Ton u. a. hergestellt. Nur ein Teil davon war aus Metall (Bronze oder Eisen) gefertigt.

Stein- und Holzbearbeitung. Die in Siedlungen und Burgbergen des 1. Jts. v. Chr. untersuchten Bauten zeigen, daß Holz im Leben der Menschen eine wichtige Rolle gespielt hat. Es wurde beim Bau der Gebäude und bei der Befestigung der Burgberge benutzt.

Mit Holz wurden Wälle befestigt, daraus wurden Abzäunungen, Holzbelag und Brücken gebaut. Es wurde für die Herstellung vieler Gegenstände benutzt. Bei der Holzbearbeitung wurden weitgehend Stein geräte verwendet.

Aus Stein wurden Äxte, Meißel, Keulen, Hohlschaber, Stichel u. a. gefertigt. In Burgbergen wurden verschiedene Steinwaren entdeckt. Manche von ihnen gehörten den Einwohnern aus der Jungsteinzeit und Frühbronzezeit, die sich hier für kurze Zeit niedergelassen hatten (Abb. 67:1–4). Bedeutend weniger hat man Geräte aus Feuerstein auch in der Bronzezeit gefertigt (Abb. 67:5–15, 17, 18). Aus der Spätbronzezeit stammen zusammengeballte Äxte (Abb. 68:1), verschiedene Äxte ohne Schaftloch mit gewölbten Rändern, breiterem mittlerem und manchmal unterem Teil (Abb. 68:2–7), mit geraden Rändern, verjüngtem und abgerundetem Axtrücken, der untere Teil ist dicker mit deutlichem Übergang zu etwas gebogenem Axtblatt mit parallelen Rändern (Abb. 68:8–14; 69:1–4). Bemerkenswert sind andere Geräte, die an Äxte ohne Schaftloch

oder Meißel und kleine Meißelchen (Abb. 69:5–12) erinnern, doch sie sind sehr klein. Sehr oft kommen Äxte mit Rücken und Schaftloch, von unterschiedlicher Größe und Form vor: große Äxte mit langem viereckigem Rücken (Abb. 70:1–5), rundem kurzem Rücken (Abb. 71:3–5), rundem langem Rücken (Abb. 71:6–9) und mit zugespitztem Rücken (Abb. 71:10, 11). Oft finden sich Bohrzapfen der Äxte mit Axtrücken (Abb. 70:6–10). Aus Stein wurden Hohlschaber (Abb. 69:14), Stichel (Abb. 69:13), Pfeilspitzen (Abb. 69:15, 16) und Wetzsteine gefertigt. In der zweiten Hälfte des 1. Jts. v. Chr. kommen die Steingegenstände in den Burgbergen bedeutend seltener vor. Ihren Platz nehmen Eisenwaren ein.

Knochen- und Hornbearbeitung. Knochen- und Horngegenstände kommen in Burgbergen zahlreich vor. Gefunden wurden die aus Horn gefertigte Äxte, Meißel (Abb. 72:1), Schäfte (Abb. 71:13–15), knochene Stemmeißel (Abb. 72:2–12, 19, 20), Stoßmeißel (Abb. 72:21), Schaber (Abb. 73:1–7, 11, 14), Bohrer (Abb. 74:7), Hohlschaber, Stichel (Abb. 74:1–6, 8) und Messer (Abb. 75:1–8). Knochen- und Horngegenstände waren nach der alten, früher angewandten Technologie hergestellt.

Spinnen, Weben, Nähen, Flechten. Vom Spinnen und Weben zeugen in Burgbergen aus Ton gefertigte Spinnwirtel und Gewichte (Abb. 66:1–12). Für das Nähen von Pelz, Leder und anderen Stoffen wurden knochene Ahlen benutzt (Abb. 77:1–12; 78:1–10; 79:12, 17–19). Später entstanden eiserne Ahlen (Abb. 65:15, 16) mit Knochen- oder Horngriffen (Abb. 61:9). Knochene Nadeln mit einem Loch (Abb. 78:13–15) erschienen schon unter dem Einfluß der eisernen Nadeln.

Für das Flechten wurden Stopfnadeln benutzt (Abb. 80:1–16), womit Schuhe und andere Gegenstände geflochten wurden. Beim Häkeln wurden Plättchen (Abb. 78:20, 21) gebraucht.

Arbeitsgeräte und Waffen

Zu den ersten Eisengegenständen gehören kleine Klappmesser-Sicheln (Abb. 65:1–7), die auf die ersten Jahrhunderte unserer Zeitrechnung datiert werden. Sie müssen schon im 1. Jt. v. Chr. entstanden sein, als die bronzenen Sicheln gebraucht wurden. Aus den ersten Jahrhunderten unserer Zeitrechnung stammt das eiserne Rasiermesser (Abb. 65:8).

Neben den knöchernen Waffen, die hauptsächlich für die Jagd benutzt wurden, waren für Kampf und Repräsentation bronzene Äxte bestimmt, die keine Merkmale ihrer Verwendung bei der Arbeit haben.

Aus Stein gefertigte Äxte und Schäfte. In Burgbergen kommen auch aus Stein gefertigte Arbeits- und Streitäxte vor. Die schönsten von ihnen sind Bootstreitäxte (Abb. 81:1, 3). Sie sind mit kultureller Schicht der Burgberge nicht verbunden. Es wurden auch Doppeläxte (Abb. 81:4–6) und Schäfte (Abb. 81:2) entdeckt.

Bronzene Äxte und Axtdolche. Bronzegegenstände wurden meistens nicht während der Untersuchungen gefunden (Abb. 82). Ein Teil davon ist nicht einheimisch, darunter auch Repräsentationsgegenstände – Waffen. Am frühesten erreichte dieses Territorium zwei Ax-

tdolche (Abb. 82:F), die aus Mitteleuropa wahrscheinlich im 18.–16. Jh. v. Chr. hierher gebracht wurden. Zu Beginn der zweiten Periode gelangten in diese Gebiete mehrere Bronzewaren. Das veranlaßte die Entstehung der einheimischen Bronzewarenerzeugung. Am meisten waren im Lande bronzene Äxte verbreitet. Frühere Äxte wurden fast alle eingeführt, und erst seit Ende der zweiten Periode und Anfang der dritten Periode der Bronzezeit begann man eigene, auf dem beschränkten ostbaltischen Territorium verbreitete Äxte herzustellen. Sie gehörten größtenteils dem in Europa weit bekanntesten Typ der Randäxte. In Litauen wurden 40 Randäxte entdeckt (Abb. 82:A, B). Die frühesten Äxte des östlichen Typus werden auf die 1.–2. Periode der Bronzezeit datiert (Abb. 84:1–4). Manche davon wurden eingeführt, die anderen waren einheimisch. Die späteren Äxte entstanden in der 3. Periode der Bronzezeit (Abb. 84:5, 6). Am zahlreichsten kommen ostbaltische Äxte vor (Abb. 85). Davon wurden 20 Exemplare entdeckt. In typologischer Hinsicht sind sie nicht gleich: Länge und Formen ihrer Schneiden sind unterschiedlich. Die Schneiden der früheren Äxte aus der 2. Periode der Bronzezeit waren kurz (Abb. 85:1–4), der späteren – aus der 3.–4. Periode der Bronzezeit – länger und breiter (Abb. 85:5–10). Davon unterscheiden sich Äxte, die zu einer Untergruppe gehören und auf die 3. Periode der Bronzezeit datiert werden. Die Äxte dieses Typs von eigenartigen Formen konzentrierten sich auf beschränkten Gebieten. Eine gesonderte Gruppe bilden Absatzäxte, die die Umrisse einer Absatzaxt machen (Abb. 86:1–4) und Äxte des Klaipėdaer memelländischen Typs (Abb. 86:5, 6).

In der Spätbronzezeit benutzte man bedeutend häufiger Bronzewaren. Die meisten Bronzegegenstände wurden zufällig gefunden. Man nimmt an, daß die Herstellung von manchen Gegenständen in den Burgbergen verlief.

In der Spätbronzezeit verbreiteten sich neue Typen der Bronzewaren. Die Form der Äxte veränderte sich. Man fing an, Tüllenäxte anzufertigen. In Litauen wurden 41 bronzene Tüllenäxte gefunden (Abb. 88:1–6), die zu unterschiedlichen Typen gehören. Die früheste Axt des Mälartyus (Abb. 90:3) wurde importiert, sie wurde im Schatz von Vaškai zusammen mit einer bronzenen Axt vom Halitscher-Typus mit Axtrücken und einem kleinen schwedischen Dolch aus der Bronzezeit entdeckt (Abb. 90:2). Die Axt wird auf die 4. Periode der Bronzezeit datiert. Später wurden einheimische Äxte von solchem Typus gefertigt. Die späteren Äxte sind von sehr unterschiedlicher Form (Abb. 89:1–16) und gehören der 5.–6. Periode der Bronzezeit. Die im Schatz von Vaškai entdeckte bronzene Axt vom Halitsch-Typus (Abb. 90:1) war in chronologischer Hinsicht ein beträchtlich früheres Erzeugnis und hatte anscheinend keine praktische Bedeutung.

Streitäxte. Sie werden wegen ihres Verbreitungsgebiets als baltische Streitäxte bezeichnet. In Litauen wurden 9 Streitäxte aus 8 Orten (Abb. 82:9) entdeckt. Eine davon gehört (Abb. 87:1) dem westlichen Typus, die übrigen gehören dem Nörttyckener Typus (Abb. 87:2–6).

Schwerter. Die bronzenen Schwerter waren nicht einheimis-

cher Herkunft und erreichten Litauen noch in der Frühbronzezeit aus Mittel- oder Nordeuropa. Es wurden keine einheimischen Schwerter aus Knochen gefertigt. Die gefundenen Schwerter sind schlecht erhalten geblieben (Abb. 83:2-4). Sie gehörten dem gesamteuropäischen Typus an. Später gelangten diese Waffen nach Litauen nicht mehr.

Lanzenspitzen. Bronzene Lanzenspitzen, die Litauen in der Frühbronzezeit erreichten, kommen nicht zahlreich vor (Abb. 82, 83:5, 6). Ein Teil davon gelangte hierher von der südlichen Ostseeküste, die anderen von der südöstlichen Ostseeküste. Später ist die Zahl der Lanzenspitzen in Litauen größer geworden (Abb. 91:1-9): Man hat 13 solche Exemplare gefunden. Die frühesten werden auf die 4. Periode der Bronzezeit (Abb. 102:2), die übrigen auf die 5.-6. Periode der Bronzezeit datiert. Nach dem Beispiel dieser Lanzenspitzen wurden einheimische knochenene Lanzenspitzen gefertigt. Die meisten davon konnten in Ostpreußen nach dem Beispiel von nördlichen Gebieten hergestellt werden.

Dolche. Einige gefundene bronzene Dolche sind nicht einheimischer Herkunft. Der eine wurde im Schatz von Vaškai entdeckt, er stammt aus Skandinavien und wird auf die 4. Periode der Bronzezeit datiert (Abb. 90:2).

Bemerkenswert sind einige Arbeitsgeräte, die anscheinend nicht für die Arbeit bestimmt, sondern repräsentativ waren. Das sind zwei Sicheln (Abb. 91:10, 11) und einige Messer (Abb. 91:12). Die Sicheln werden auf die 5. Periode der Bronzezeit datiert und stammen aus Mitteleuropa, wo sie sehr zahlreich waren.

Schmucksachen. Die meisten erhaltenen Schmuckgegenstände sind aus Knochen, denn die bronzenen kamen aus Mangel an Rohstoff und wegen ihres Umschmelzens in andere Gegenstände nicht so zahlreich vor. Am zahlreichsten sind von den knochenenen Schmucksachen Nadeln, die nicht nur zum Schmücken dienten, sondern auch praktische Bedeutung hatten. Man hat versucht, die Nadeln typologisch und chronologisch einzuteilen (Abb. 92, 94, 96-99). Ein Teil davon ist den frühen knochenenen sowie den bronzenen Nadeln aus demselben Zeitabschnitt analog, die in Litauen (Abb. 92:1, 2; 93), Ostpreußen, an der südlichen Ostseeküste und in Mitteleuropa verbreitet waren.

Als Schmuck dienten auch knochenene Halsketten (Abb. 100:5, 7). Manche Halsketten waren aus Ton gefertigt (Abb. 66:23-25).

Einheimische Meister fingen schon in der Frühbronzezeit an, im 16.-15. Jh. v. Chr., bronzene Schmucksachen anzufertigen (Kretuonas I C). Die frühesten bronzenen Schmuckgegenstände wurden zufällig entdeckt. Eine Nadel mit dem spiralförmigen Kopf (Abb. 101:11) wird auf die 2. Periode der Bronzezeit datiert. Unbedeutend jünger ist die Spiralnadel, die als eine Grabbeigabe in Hügelgräbern von Slažiai gefunden wurde (Abb. 101:3). Zur gleichen Zeit wurden bronzene Halsringe (Abb. 101:4), Armringe (Abb. 101:7, 8, 10) und Fingerringe (Abb. 101:6) getragen; es wurden auch andere verschiedene Gegenstände wie bronzene Spiralen und bronzene Stechelscheiben (Abb. 101:9) gebraucht.

In der Spätbronzezeit sind bronzene Schmuckgegenstände zahlreicher geworden. Viele von ihnen gelangten hierher von nördlichen Metallur-

giezentren. Nach dem Beispiel von eingeführten Schmuckgegenständen wurden lokale Formen geschaffen. Einzelne Schmuckgegenstände wurden zufällig entdeckt, die anderen in Depots (Abb. 102, 103), Gräbern gefunden. Die Zahl der letzteren ist wegen des Brauches der Brandbestattung beschränkt.

Getragen wurden Stirnbinden (Abb. 104:5, 9, 12; 105), unbestimmte Ketten (Abb. 106:9, 10), Anhänger (Abb. 104:4, 6, 7, 10, 11; 105; 106: 3, 4), Halsringe (Abb. 104:13-16), Zwischenplättchen (Abb. 107:11, 12), Armringe (Abb. 106:8, 11, 12; 107:3-9), Fingerringe (Abb. 106:5-7).

Bronzeplatten schmückten verschiedene Teile der Pferdebekleidung (Abb. 102:4-6).

Aus der Früheisenzeit stammen auch einige eiserne Schmuckgegenstände. Das sind Fibeln (Abb. 108:8), Armketten (Abb. 131:2). Bemerkenswert sind Nadeln mit einem bronzenen Kopf und einer eisernen Nadel (Abb. 107:10), Nadeln mit birnenförmigem Kopf, die nach Litauen von entfernten Gebieten gelangten. Einheimische Eisenschmucksachen sind Nadeln mit dem zylinderförmigen gebogenen Kopf (Abb. 108:12) und Hirtenstabdadeln (Abb. 108:1-7, 9, 11, 13). Die letzteren kommen in verschiedenen Denkmälern vor und wurden lange Zeit im 1. Jahrtausend benutzt.

Bronzene Hirtenstabdadeln wurden auch entdeckt (Abb. 108:13).

Beziehungen zu Metallurgiezentren

Bewohner des litauischen Territoriums unterhielten enge Beziehungen zu den verwandten Einwohnern Ostpreußens, zur Haffküste und zu nördlichen Metallurgiezentren der Gebiete Schleswig-Holstein, Mecklenburg, Dänemark und Schweden. Von diesen Gebieten aus gelangten nach Litauen verschiedene Bronzewaren, nach denen einheimische Bronzewaren gefertigt wurden. Bronze und Bronzewaren verbreiteten sich hier von Mitteleuropa aus. Handelswege der Spätbronzezeit hat E. Sprockhoff festgestellt. Sie führten entlang der Oder, der Weichsel und anderer Flüsse sowie zu Lande. Sie erreichten das ostpreußische Territorium, das West- und Mittellitauen (Abb. 109). Über den Nemunas und seine Nebenflüsse verbreiteten sich Bronze und verschiedene Bronzewaren über das ganze litauische Territorium.

Auf direktem oder indirektem Wege erreichten Litauen auch einzelne Gegenstände aus Osteuropa, dem Wolga-Oka-Flußbecken und Kleinasien. Das alles erwarb Litauen für Bernstein, der sich durch seine Schönheit auszeichnete und nicht weniger wertvoll als Gold war. Bernstein wanderte nach Norddeutschland, an die Haffküste, nach Großpolen, Mittel- und Südeuropa. Schon im 17.-13. Jh. v. Chr. erreichte er nicht nur die Küste des Schwarzen Meeres, den Kaukasus und die Metallurgiezentren an der Wolga, sondern auch Griechenland, Kleinasien und den Nahen Osten.

Manche Bronzewaren wurden untersucht, um ihre chemische Zusammensetzung festzustellen (A. Bezenberger, V. Šukevičius, A. Merkevičius). Diese Gegenstände wurden aus komplizierten Legierungen gefertigt und gehörten ihrer Zusammensetzung nach zu drei metallurgischen

und drei chemischen Gruppen. In frühbronzezeitlichen Erzeugnissen war ein hoher Prozentsatz von Zinn; später ist es beträchtlich kleiner geworden und der Anteil der Beimischung hat sich vergrößert. Wahrscheinlich hat sich die Bronzequelle verändert.

Amulette und Spuren der Weltanschauung

Die Geisteswelt der Einwohner war eng mit der Natur verbunden. Verbreitet war die Verehrung der Vorfahren, der Tiere und mancher Gegenstände. Sehr beliebt waren Amulette, denen übernatürliche Kraft zugeschrieben wurde. Amulette wurden aus Zähnen und Hauern von Elchen und Wildschweinen gefertigt (Abb. 111:1–10). Manchen Amuletten wurde die Form von verschiedenen Platten (Abb. 111:12, 14, 15, 19), Anhängern (Abb. 111:13), Äxten (Abb. 111:16) verliehen. Manchmal wurden durchbohrte Hauer in eine Kette gereiht (Abb. 111:17, 18). Solche und ähnliche Anhänger-Amulette wurden im 1. Jt. unserer Zeitrechnung immer noch gebraucht.

Ein Teil von diesen Gegenständen war von ritueller Bedeutung. Manche Tonwaren (Abb. 112:1) symbolisierten eine Axt, z. B. winzige, aus Kalkstein gefertigte Äxte und eine kleine Axt aus dem Burgberg Sokiškis. Die Axt war Symbol für Macht, Fruchtbarkeit, diente als Kultgegenstand.

In anthropomorphe und zoomorphe Figuren von Menschen, Tieren, Vögeln und Reptilien wurden Traditionen der Menschen- und Tierdarstellung von der Jungsteinzeit übernommen. Es wurden eine aus Horn gefertigte Menschenfigur (Abb. 113:1), eine Tonscheibe mit eingritzten menschlichen Gesichtszügen (Abb. 112:2), eine knochene Stopfnadel mit punktiert eingedrückter Menschenfigur (Abb. 80:14) gefunden. Entdeckt wurden zwei zoomorphe Figuren: ein stilisierter Vogelkopf aus Elchengeweihe (Abb. 113:2) und eine steinerne Bärenfigur (Abb. 115:1).

Entdeckt wurden auch dreieckige Steinplatten (Abb. 115:2, 3), Knochenscheiben (Abb. 100:8, 9) und Knochenplatten (Abb. 100:12), deren Bestimmung unklar ist.

Zu rituellen Gegenständen könnten auch Musikinstrumente und ein Kamm (Abb. 100:10) zählen.

Mit dem Kultus sind auch mythologische Steine verbunden. So ein großer Stein wurde im Burgberg von Sokiškiai gefunden (Abb. 116). Mit dem Kultus sind auch Opfergruben zu verbinden. Die Bedeckung mancher offenen Feuerstellen in Wohngebäuden mit einem oder mehreren Steinen ist mit den damaligen Bräuchen verbunden. Durch den Glauben wurden auch Bestattungsriten bestimmt. Als Kultstätten dienten vermutlich auch manche runde Bauten, die in Burgbergen entdeckt wurden.

Keramik

Sie ist nicht nur als Habgegenstände, sondern auch als einheimische Erzeugnisse wichtig, die die Merkmale der einheimischen Kultur zum Vorschein brachten.

Keramik der Frühbronzezeit

Die Keramik aus dem Anfang der Frühbronzezeit ist sehr vielfältig. Ihre Formen sind verschieden, oft mit profilierten in S-Form ausgewölbten Wänden. Sie bildete aber keinen stark verbreiteten Keramikkomplex. Nur in der Siedlung Kretuonas I C vorkommende Keramik unterscheidet sich von anderen Tonwaren. Sie ist der Keramik der späten Narva-Kultur ähnlich. In Siedlungen der zweiten Hälfte der Frühbronzezeit kommt der gesonderte Typus der Strichkeramik vor (Abb. 117). Formen, Strichart und Zusammensetzung der Tonmasse dieser Töpfe sind der Strichkeramik der frühen Burgberge analog.

Keramik der frühen Burgberge

Sie ist vielfältig und stammt aus verschiedenen Zeitabschnitten. Ihre Hauptgruppen bilden die Strichkeramik und die glatte Keramik. Später entstanden andere Gruppen: Gefäße mit Lehmewurf, polierte Keramik, darunter auch Gefäße mit eigenartigen geometrischen Ornamenten. Im früheren Zeitabschnitt kommen diese Keramikarten schon vor, aber sie verbreiten sich erst in der ersten Hälfte des 1. Jahrtausends und später.

Am meisten verbreitet war in diesem Zeitabschnitt die Strichkeramik. Ihr sind Gefäße von verschiedener Größe mit Beimischung des zerstoßenen Granits eigen, Gefäße mit S-förmig geschweiften (Abb. 120) und geraden (Abb. 122) Wandungen, und am Ende des 1. Jahrtausends v. Chr. verbreiteten sich Tongefäße mit Rändern. Solch eine Form kommt bei dieser Keramik in der ersten Hälfte des 1. Jahrtausends n. Chr. am häufigsten vor (Abb. 124). Im 1. Jahrtausend n. Chr. sind auch die alten Formen erhalten geblieben (Abb. 121, 123). Tonwaren der wichtigsten Keramikgruppe wurden mit verschiedenen Ornamenten verziert (Abb. 125–129). Die Strichkeramik ist nicht zu gleicher Zeit in unterschiedlichen Gebieten abgestorben. Am frühesten – zu Beginn unserer Zeitrechnung – ist sie in Westlitauen eingegangen. Im Nordosten Litauens begann dieser Prozeß im 3. Jh. n. Chr. und dauerte im 4. Jh. n. Chr. In Ostlitauen und Panemunė ist die Strichkeramik im 4.–5. Jh. n. Chr. abgestorben.

Neben der Strichkeramik wurde in vielen Burgbergen die glatte Keramik benutzt, deren Masse und Formen analog waren. Die glatte Keramik kommt aber selten vor. Das sind hauptsächlich kleine Gefäße. Die glatte Keramik wurde im zweiten Viertel des 1. Jahrtausends zahlreicher.

Die polierte Keramik unterscheidet sich durch ihre Qualität, Form und Bestimmung. Ihre frühesten Erzeugnisse finden sich in Westlitauen der zweiten Hälfte des 1. Jahrtausends. In Burgbergen und Siedlungen kommt die polierte Keramik aus einem späteren Zeitabschnitt – schon aus unserer Zeitrechnung – vor; sie wurde in sehr kleinen Mengen gefunden.

In der zweiten Hälfte des 1. Jahrtausends erschien in Litauen auch Keramik mit Lehmewurf. Zu jener Zeit wurde sie in Užnemunė und

Westlitauen benutzt. Allmählich verbreitete sie sich in östlichen und nördlichen Gebieten Litauens, wo sie am meisten seit dem 3. Jh. n. Chr. und das ganze 1. Jahrtausend gebraucht wurde. Gebrauch der Keramik der Spätbronzezeit im Nordosten Litauens ist aus der Tabelle ersichtlich (Abb. 118, 119).

Gräberkeramik

Nach der Einbürgerung des Brauches der Brandbestattung bestand die Gräberkeramik größtenteils aus Urnen. Die meisten Urnen waren von schlechter Qualität, unbeständig. Manche unterscheiden sich von der im Haushalt gebräuchlichen Keramik durch ihre eigenartigen Formen.

In Hügelgräbern von Šlažiai kommen kleine Tongefäße mit glatter Oberfläche aus der 3. Periode der Frühbronzezeit vor (Abb. 101:12, 13). In Kretuonas II wurde im Grab aus dem Ende des 1. Jahrtausends eine Urne entdeckt, deren Form diesem Territorium nicht eigen ist.

Urnen der Spätbronzezeit und Früheisenzeit sind unterschiedlich, sie sind mehr oder weniger mit der Keramik von einzelnen Kulturen verbunden. In westlitauischen Hügelgräbern kommen in demselben Typus angehörenden Gräbern Urnen von ähnlichen Formen vor. Bemerkenswert sind Urnen der Zentralbauten (Abb. 130, 131:1) sowie mancher Gräber (Abb. 132). Ihre Analogien finden sich in den westbaltischen Hügelgräbern auf dem ostpreußischen Territorium. Anderen einzelnen Urnen sind profilierte in S-Form ausgeschweifte Wandungen (Abb. 134), gestrichelte und manchmal mit Lehm beworfene (Abb. 135) Oberfläche eigen. Für Gräber mit Steinpackungen sind Urnen mit glatter Oberfläche, S-förmig ausgeschweiften Wandungen und etwas eingebogenem winkelrechtem Hals (Abb. 133 und das Grab von Mišeikiai) kennzeichnend.

In Užnemunė ist die Urnenkeramik in einigen bekannten Gräberfeldern dieses Zeitabschnitts sehr unterschiedlich. Ein Teil der Tongefäße ist mit Lehm bewurf, Strichornament, glatten S-förmig ausgeschweiften Wandungen und geradem winkelrechtem Hals (Abb. 136); die anderen – mit glatter Oberfläche und Lehm bewurf, winkelrechtem hohem Hals von eigenartiger Form und mit stark geschweiftem unterem Teil (Abb. 137) – zeugen von der Existenz unterschiedlicher Stämme, die unterschiedliche Keramik benutzten.

In Ostlitauen, im Verbreitungsgebiet der Strichkeramik, sind die Urnen der im Haushalt gebräuchlichen Strichkeramik gleich oder ähnlich (Abb. 138, 139).

Kulturelle Gebiete und ethnische Fragen

Schon in der Frühbronzezeit unterscheidet man zwei Kulturgebiete. Das sind das Gebiet der Hügelgräberkultur und das Gebiet, wo die Hügelgräber fehlen und wo später die Strichkeramik hervortrat.

Das Gebiet der Strichkeramik. Das ist das Gebiet, wo sich ein Teil der ostbaltischen Stämme herausgebildet hat. Die Formierung der Ostbalten begann im Nordosten Litauens zur Zeit

der späten Narva-Kultur, dauerte in der Frühbronzezeit, und am Ende dieses Zeitabschnitts bildete sich die Strichkeramik heraus. Sie entstand auf der Grundlage der späten Narva-Kultur und zweifelsohne unter dem Einfluß von den Stämmen der Schnurkeramik.

Litauen gehörte zum zentralen Teil dieses Kulturareals, und man kann hier die Entwicklung dieser Kultur von ihrer Entstehung an bis zu ihrem Absterben verfolgen. Lokale Gebiete an Rändern des Areals waren in kultureller Hinsicht nicht rein. Hier kreuzten sich Einflüsse von verschiedenen gleichzeitigen Nachbarstämmen (Abb. 143).

In Litauen erlebte die Strichkeramik drei Entwicklungsstadien. Die frühere Etappe, die im nordöstlichen und östlichen Litauen hervortrat, dauerte bis zum Beginn unserer Zeitrechnung. In dieser Etappe bestehen die zahlreichsten Beziehungen zu Kulturen der Jungsteinzeit und Frühbronzezeit, die früher existierten. Die Entstehung dieser Kultur ist mit der Errichtung der befestigten Siedlungen-Burgberge, dem neuen wirtschaftlichen und gesellschaftlichen Leben, der eigentümlichen Geisteswelt sowie mit der neuen Ideologie verbunden. Die mittlere Etappe dauerte bis zum 3. Jh. n. Chr., die spätere bis zum 4.–5. Jh. n. Chr. Sie ist mit dem Absterben der Strichkeramik und der Verbreitung anderer Keramikgruppen verbunden.

Das Gebiet der Hügelgräberkultur. Wegen der Begrenztheit der Untersuchungen der frühbronzezeitlichen Siedlungen ist es unmöglich, eine Verbindung zwischen den Siedlungen der Haffküstenkultur und der frühbronzezeitlichen Hügelgräberkultur genau festzustellen. Deshalb sind Auffassungen der Forscher über die Herkunft und ethnische Zugehörigkeit der Haffküstenkultur sehr unterschiedlich (C. Engel, M. La Baume, L. Kilian, J. Kastschewski, J. Okulitsch).

Aus den Bestattungsdenkmälern ist ersichtlich, daß in Westlitauen den ostpreußischen und samländischen Einwohnern verwandte Stämme gelebt haben. Das Territorium der Hügelgräberkultur läßt sich nach manchen steinernen und metallenen Fundgegenständen bestimmen, die man als baltisch betrachtet: bronzene ostbaltische Randäxte, Streitäxte von Nortyckener Typus, Nadel mit spiralförmigem Kopf. Danach wird als westbaltisches Siedlungsgebiet das Territorium zwischen dem Fluß Perantė an der Haffküste und der Düna im Norden bezeichnet. Polnische Archäologen leugnen die baltische Herkunft dieser Gegenstände und halten sie für nicht einheimisch. Doch die weite Verbreitung dieser und anderer Bronzewaren, ihr dauernder Gebrauch und ihre Eigentümlichkeit zeugen von ihrer einheimischen Herstellung und Beliebtheit auf dem baltischen Territorium. Vom baltischen Charakter dieser Gebiete spricht das Fortbestehen der Hügelgräberkultur in der Spätbronzezeit und der Früheisenzeit. Die nördliche und die östliche Grenzen der Hügelgräberkultur sind nicht deutlich. Das lokale Gebiet Westlitauens war in kultureller Hinsicht nicht einheitlich: Denkmäler-Burgberge der Ostseeküste unterscheiden sich von den Burgbergen der vom Meer entfernten nordwestlichen Gebieten Litauens, die ihrerseits anders als die nordöstlichen litauischen Burgberge sind. Užnemunė ist ein Grenzgebiet des Strichke-

ramikareals. Hier wurden keine Siedlungen aus dem früheren Zeitabschnitt entdeckt. Gräberfelder sind flach; in manchen von ihnen wurden dieselben Gräbertypen wie in westlitauischen Hügelgräbern (Paveisininkai) gefunden, in anderen waren die Gräbertypen den Gräbern in ostpreußischen Flachgräberfeldern anderen Typus ähnlich.

Die lokalen Gebiete von Westlitauen und Užnemunė waren von den westbaltischen Stämmen besiedelt, die die Beziehungen sowohl mit anderen westbaltischen Stämmen als auch mit Ostbalten unterhielten.

Ethnische Zugehörigkeit

Die ethnische Zugehörigkeit der litauischen Einwohner sowie der Einwohner der Nachbargebiete wird nach sprachlichen und archäologischen Angaben festgestellt. Sprachwissenschaftler K. Būga, M. Fasmer, W. Toporow, O. Trubatschow, die die Orts- und Gewässernamen der Gebiete am oberen Dnepr und der daneben liegenden Gebiete erforscht hatten, gelangten zu der Schlußfolgerung, daß hier einige Gruppen der baltischen Stämme gelebt hätten. Sie stellten die südliche, südöstliche und östliche Grenze ihrer Verbreitung fest und zeigten auf der Karte die Verbreitung der baltischen, iranischen und finnischen Gewässernamen. Alle auf diesen Gebieten im 1. Jt. v. Chr. und in der ersten Hälfte des 1. Jahrtausends verbreiteten Stämme wurden als baltische Stämme betrachtet. Die eine von den auf diesem Territorium verbreiteten Kulturen war die Strichkeramikultur, deren westliches Verbreitungsgebiet auf dem litauischen Territorium lag. Die Strichkeramikultur wurde als ostbaltisch von vielen Archäologen wie A. Liaudanskis, P. Tarasenko, P. Tretjakow, A. Tautavičius, H. Moora, A. Mitrofanow, J. Graudonis, W. Sedow u. a. aufgefaßt. Bei der Erforschung der Herkunft der Strichkeramikultur sowie des wirtschaftlichen, gesellschaftlichen und geistigen Lebens ihrer Stämme wird die Herkunft der Ostbalten, das Leben und weiteres Schicksal ihrer Stämme aufgeklärt. Die slawische Kolonisierung erreichte diese Gebiete nicht und die ethnische Struktur der Einwohner ist unverändert geblieben. Das ermöglichte, den Entwicklungsgang der litauischen Stämme bis zur Errichtung der litauischen Staatlichkeit zu verfolgen.

TURINYS

ĮVADAS	3
Ankstyvojo metalų laikotarpio charakteristika	3
Tyrinėjimų Lietuvoje apžvalga	8
GYVENVIETĖS IR PILIAKALNIAI	17
Atvirosios gyvenvietės	17
Įtvirtintos gyvenvietės piliakalniai	22
PASTATAI IR ĮTVIRTINIMAI	40
Pastatai	40
Įtvirtinimai	56
KAPINYNAI	64
Ankstyvasis žalvario amžius	64
Vėlyvasis žalvario ir ankstyvasis geležies amžius	66
Laidosena	88
VISUOMENINIŲ SANTYKIŲ ATSPINDŽIAI	95
PAGRINDINIAI VERSLAI	98
Gyulininkystė	98
Žemdirbystė	100
Metalurgija	102
PAGALBINIAI VERSLAI	107
Medžioklė	107
Žūklė	115
Rankiojimas	119
NAMŲ ŪKIO INVENTORIUS	120
Akmens ir medžio apdirbimas	120
Kaulo ir rago apdirbimas	129
Verpimas, audimas, siuvimas, pynimas	136
GINKLAI	144
Akmeniniai kirviai ir buožės	144
Žalvariniai kotiniai durklai ir kirviai	146
Kalavijai	159
Įetigaliai	160
Durkleliai	162
Pjautuvėliai ir peiliai	162
PAPUOŠALAI	163
Ryšiai su metalurgijos centrais	192
Amuletai ir pasaulėvaizdžio pėdsakai	196

KERAMIKA	202
Ankstyvojo žalvario amžiaus keramika	202
Ankstyvųjų piliakalnių keramika	204
Kapų keramika	226
KULTŪRINĖS SRITYS IR ETNINIAI DALYKAI	234
Brūkšniuotosios keramikos kultūros sritis	234
Pilkapių kultūros sritis	239
Etninė priklausomybė	242
LENTELĖS	245
SUTRUMPINIMAI	248
LITERATŪRA	249
LITAUEN IN DER BRONZEZEIT UND FRÜHEISENZEIT (Reziumė, vokiečių kalba)	260

Elena Grigalavičienė
ŽALVARIO IR ANKSTYVASIS
GELEŽIES AMŽIUS LIETUVOJE

Redaktoriai *D. Gadeikienė, J. Varnauskas*
Dailininkė *G. Kairytė*
Meninis redaktorius *J. Pocius*
Techninė redaktorė *L. Žvinakevičienė*
Kompiuteriu maketavo *A. Zimaniienė*
Korektorės *A. Balsienė, M. Treigienė*

SL 256. 1995 09 13. Formatas 60 x 90 1/16
18, 6 8 apsk. leidyb. l. Tiražas 1000 egz. Užsakymas 249
Mokslo ir enciklopedijų leidykla, Žvaigždžių 23, 2050 Vilnius
Spausdino Poligrafinių paslaugų įmonė, Strazdelio 1, 2600 Vilnius
Kaina sutartinė